

Kulturstudier

Nr. 1 / Juni 2026

Bo Fritzbøger og Helle Serup / Fredning af danske veteranene før ca. 1950

Morten Michelsen / Aarhus i erindringen

Karoline Støjberg Sejersen og Mikael Frausing/

Vidnesbyrd fra Th. Langs Skoler 1917-1935

Fokusektion: Åndelig oprustning

Martin Brandt Djupdræt, Marlene Paulin Kristensen og Nina Toudal Jessen /

Åndelig buzz?

Mattias Legnér /

Kulturarv och motståndskraft i återuppbyggnaden av svenskt totalförsvaret

Karol J. Borowiecki and Marc T. Law / Music Under Pressure

Alexander Kofod-Jensen/ Agonistisk åndelig oprustning

Kulturstudier

**Dansk tidsskrift for kulturhistorie,
etnologi, folkløstik og lokalhistorie**

Kulturstudier er et forskningsbaseret og fagfællebedømt tidsskrift, der bringer artikler med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv.

Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af *Fortid og Nutid* (grundlagt 1914) og *Folk og Kultur* (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark.

Tidsskriftet udgives som Open Journal System-tidsskrift i samarbejde med Statsbiblioteket.

På tidsskriftets hjemmeside fremlægges bilag, links og andet supplerende materiale til de enkelte artikler.

Se www.tidsskriftetkulturstudier.dk

KULTURSTUDIER, NR. 1, JUNI 2026

© 2026 Forfatterne og Kulturstudier

REDAKTION

Ansvarshavende redaktør:

Jakob Ingemann Parby, *Københavns Museum*

Tine Damsholt, *Saxo Institutet, Afdeling for Etnologi, Københavns Universitet*

Nina Toudal Jessen, *Saxo Institutet, Afdeling for Historie, Københavns Universitet*

Øvrige redaktion:

Anne Katrine Kleberg Hansen, *Det Kongelige Akademi- Arkitektur, Design, Konservering*

Camilla Schjerning, *Odense Bys Museer*

Caroline Nyvang, *Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek*

Lone Ree Milkær, *Universitetet i Bergen*

Laura Skouvig, *Institut for Kommunikation, Københavns Universitet*

Maria Simonsen, *Institut for Politik og Samfund, Historie, Aalborg Universitet*

Marlene Paulin Kristensen, *Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet*

Martin Brandt Djupdræt, *Den Gamle By*

Søren Lau Møllegård, *Middelfart Museum*

Omnibusnummer- og fokussektionsredaktører:

Marlene Paulin Kristensen, *Syddansk Universitet, Institut for statskundskab, Syddansk Universitet*

Martin Martin Brandt Djupdræt, *Den Gamle By*

Nina Toudal Jessen, *Saxo-Institutet, Afdeling for Historie, Københavns Universitet*

Redaktionssekretær: Asta Linea Ambro, *Saxo-Institutet, Europæisk Etnologi, Københavns Universitet*

Webmaster: Jesper Overgaard Nielsen

DESIGN

Depot 1

TYPOGRAFISK OPSÆTNING

Anna Falcon, www.annafalcon.dk

OMSLAGSFOTOS

Udsnit af fotos i tidsskriftet

REDAKTIONSADRESSE

Tidsskriftet Kulturstudier

Att. Tine Damsholt

Saxo-Institutet

Københavns Universitet

Karen Blixens Plads 8

2300 København S

kontakt.kulturstudier@gmail.com

www.tidsskriftetkulturstudier.dk

Kulturstudier udgives af Dansk Historisk Fællesråd

Kulturstudier er et open access-tidsskrift og er gratis tilgængeligt på internettet fra udgivelsesdagen

ISSN 1904-5352

Printed in Denmark

Indhold

- Bo Fritzbøger og Helle Serup**
- 5 Fredning af danske veteraner før ca. 1950 – hvornår, hvordan og hvorfor?
Et historisk perspektiv på beskyttelse og bevaring af gamle egetræer
- Morten Michelsen**
- 30 Aarhus i erindringen
Medieringen af 1970'ernes og 1980'ernes musikmiljø i Aarhus efter
årtusindeskiftet
- Karoline Støjberg Sejersen og Mikael Frausing**
- 54 Vidnesbyrd fra Th. Langs Skoler 1917-1935
Kønnede opfattelser af videregående uddannelse i årtierne efter
Almenskoleloven 1903
- **Fokusektion: Åndelig oprustning**
- Martin Brandt Djupdræt, Marlene Paulin Kristensen
og Nina Toudal Jessen**
- 84 Åndelig buzz?
Et oplæg til faglige diskussioner om kultur, fællesskab og
den demokratiske samtale
- Mattias Legné.**
- 93 Kulturarv och motståndskraft i återuppbyggnaden av svenskt totalförsvär
- Karol J. Borowiecki and Marc T. Law**
- 105 Music Under Pressure: War and the Creative Lives of Composers
- Alexander Kofod-Jensen**
- 117 Agonistisk åndelig oprustning

Bo Fritzbøger, dr.phil., lektor i historie ved Københavns Universitet. Hans forskning drejer sig især om miljøets, landskabsanvendelsens og natursynets historie.
Helle Serup, cand. silv., Ph.D.i skov- og landskabshistorie, museumsinspektør ved Det Grønne Museum. Hendes forskning drejer sig om driftsplanlægning i skovbruget og museumshistorie.

Keywords: Egetræer, monumenter, erindringssteder

FREDNING AF DANSKE VETERANEGER FØR CA. 1950 – HVORNÅR, HVORDAN OG HVORFOR?

*Et historisk perspektiv på beskyttelse
og bevaring af gamle egetræer*

Når nogle egetræer historisk har opnået en imponerende størrelse og en tilsvarende høj alder har det sandsynligvis haft genetiske årsager. Men det var samtidig en nødvendig forudsætning for den høje alder, at træerne gennem livet undgik fældning og måske ligefrem blev genstand for aktive plejeforanstaltninger. I det følgende vil vi undersøge hvordan nulevende gamle ege fordeler sig i landskabet med hensyn til geografi og ejendomsforhold, og vi vil diskutere mulige svar på de nærliggende spørgsmål, hvornår, hvordan og hvorfor beskyttelse med henblik på bevaring af dem begyndte at finde sted.

”Naar Natursandsen først er ret vakt, da vil man [...] nok lade den gamle ærværdige Eg blive staaende i Kornmarken eller Forstanlæget, om det end ikke betaler sig”¹

1 Schouw 1856, s. 394.

Der findes i dag i Danmark skønsmæssigt omtrent hundrede gamle egetræer med en stammediameter på 2 meter eller derover, svarende til en omkreds på mindst 6,3 meter.² De tilhører tilsyneladende alle arten stilkeg (*Quercus robur* L.), den ene af vore to hjemmehørende repræsentanter for egefamilien. Den anden, vinteregen (*Q. petraea* Liebl.), vokser fortrinsvis i Midt- og Vestjylland samt på Bornholm.³ En del af disse kæmpetræer er i dag fredede, og mange af dem bærer individuelle navne sådan som *Kongegen* i Jægerspris Nordskov, der normalt antages at være Danmarks ældste træ.⁴

”Fredning” er imidlertid et mangetydigt begreb. Før den første naturfredningslov i 1917 var al fredning administrativ og bestod i en lodsejers beslutning om f.eks. at anvende et areal på bestemte måder eller – som beskrevet i det følgende – at undlade at fælde hugstmodne træer.⁵ Når staten var lodsejer, havde sådanne beslutninger naturligvis en mere varig og institutionelt forankret effekt end når det var private. Samtidig er det væsentligt at understrege, at administrative fredninger af enkelttræer intet har med Fredskovsforordningens genelle skovindfredning efter 1805. Den gjaldt nemlig alene bevaring i al fremtid af *skoven*, ikke af dennes træer, idet den simpelt hen udgjorde det juridiske grundlag for dansk træproduktion.⁶

Der er givetvis biologiske årsager til, at netop disse træer er blevet så gamle og store, og mulige genetiske faktorer er for tiden blandt andet ved at blive undersøgt i forskningsprojektet ”Levende erindringssteder: Gamle egetræers natur- og kulturhistorie”, som er forankret ved Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning på Københavns Universitet.⁷ Samtidig er det dog oplagt, at eventuelt nedarvede fortrin med hensyn til at opnå høj alder kun er en nødvendig men langt fra tilstrækkelig betingelse for, at dette faktisk sker. Hertil kræves tillige, at mennesker af den ene eller anden grund har besluttet (mere eller mindre bevidst) *ikke* at fælde træet, og at de måske ligefrem har gjort en aktiv indsats for at få det til at overleve.⁸ I denne artikel er det hensigten efter at have lokaliseret de nulevende veteraner, at belyse hvornår en individuel fredning blev sat i værk, hvori bevaringsindsatsen bestod, samt at overveje mulige årsager til beskyttelsen af dem. Spørgsmål, som ikke tidligere har været

2 På grundlag af Dansk Træregister (<https://www.dendron.dk/dtr/>, besøgt 21/4 2026), Miljøstyrelsens og Danmarks Naturfredningsforenings Fredningsdatabase (<https://www.fredninger.dk/>, besøgt 21/4 2026), fortegnelse over livstræer udpeget på Naturstyrelsens arealer og opmålinger i forbindelse med det nævnte forskningsprojekt suppleret med den foreliggende litteratur, primært Brøndegaard 1987, Lidegaard 1996 og Holten 1998, er 101 sådanne træer identificeret.

3 Ødum 1968.

4 Holten 1998, s. 68.

5 Madsen 1979.

6 Fritzbøger 1994, s. 380ff.

7 <https://ign.ku.dk/nyheder/2023/gamle-danske-egetraeer-afsloerer-deres-hemmeligheder/> (Besøgt 21/4 2026). Projektet er finansieret af Augustinus Fonden, og medvirkende er tillige Det Grønne Museum og Saxo-Instituttet, KU.

8 Projektet omhandler ikke de ganske mange træer, der siden 1800-tallets sidste årtier er plantet med det eksplícitte formål at skabe erindringssteder, se Adriansen 2011.

systematisk belyst i dansk forskning, idet den eksisterende litteratur om veteraner alt overvejende er af deskriptivt katalogiserende karakter.⁹

Egens symbolik

Egen har gennem århundreder været tillagt symbolske betydninger, der i sig selv har kunnet danne grundlag for en særlig bevaringsinteresse. Agern og genstande af eg indgår i mange arkæologiske fund, og meget tyder på, at træet og dets frugter havde en stor betydning for mange tidlige landbrugskulturer.¹⁰ Det er derfor ikke så mærkeligt, at træarten blev tilskrevet en lang række foranderlige konnotationer.¹¹ Et af de ældste kendte eksempler på en helligdom opstået omkring et egetræ er således Dodona-lunden i det græske Epirus, der var viet til Zeus.¹² Stedets præster tog bl.a. varsler efter løvets raslen.¹³

Som symbol associeres egetræet typisk med egenskaber såsom langt liv, styrke, frugtbarhed og robusthed.¹⁴ Og selv om arten faktisk *har* stærkt ved og en potentiel levetid på 700-1000 år, kan der undertiden være en tendens til, at det stærke symbolsprog så at sige overdøver træets reelle kendetegn.¹⁵ Med forfatteren og højskolemanden Mads Lidegaards ord var der nemlig

”mange grunde til, at egen fik en særlig plads i folkets bevidsthed. Den bliver ældre end de fleste andre træer og indgyder alene derved og ved sit ærværdige og maleriske udseende umiddelbar respekt og tryghed [...] Egen er, som det er udtrykt, hvad ørnen er blandt fuglene og løven blandt dyrene: Træernes konge, der står for styrke og vælde”.¹⁶

Det var den symbolske betydning, som magthaverne i det gamle Rom benyttede, når de kronede særligt fremtrædende borgere med hæderskrans af egeløv.¹⁷ Eller når Det Tredje Riges elitekorps SS (Schutzstaffel) benyttede egebladet som emblem.¹⁸ I

9 Se f.eks. Brøndegaard 1987, Lidegaard 1996 og Holten 1998.

10 Rival 1998; Logan 2005.

11 Watkins 1998, s. 93.

12 Hagender 2001, s. 89f.

13 Strabon: Geografika, https://www.loebclassics.com/view/strabo-geography/1917/pb_LCL182.317.xml?readMode=recto (Besøgt 21/4 2026).

14 Pater 2017, s. 14ff; Leroy, Plomion & Kremer 2020, s. 1012.

15 Thomas 2012, s. 257; Leroy, Plomion & Kremer 2020, s. 1016.

16 Lidegaard 1996, s. 46; jf. også Lunn 2022, s. 22.

17 Plinius d.æ.: *Historia Naturalis* 16:3, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D16&force=y> (Besøgt 21/4 2026).

18 Coates 1998, s. 167.

middelalderens billedkunst synes det til gengæld helt generelt at have været egens frugtbarhed og agern, der havde prioritet, ikke træernes eventuelt høje alder.¹⁹

Den danske botaniker Christian Theodor Vaupell forklarede midt i 1800-tallet egens "ophøjede plads" blandt skovtræerne i den menneskelige forestilling med den æstetiske betragtning, "at den i højere grad end noget andet træ forener præget af styrke og skønhed".²⁰ Og heri har mange andre både før og siden været enige med ham.²¹ Hertil skal dog måske lægges, at nogle individer af egefamilien i højere grad end andre træarter med deres knortede, asymmetriske vækst har en tendens til med alderen at skille sig ud fra mængden, at fremstå med en egen *individualitet*.²²

Det egenartede

Det er artens biologi, der gør egen i stand til potentielt at leve betydeligt længere end noget menneske, og som derfor i vore øjne gør den til noget særligt. Når den som art bliver tillagt en helt enestående livskraft og modstandsdygtighed mod nedbrydende organismer som svampe og insekter, er dette dog en sandhed med forbehold.²³ For selv om visse individuelle ege opnår en særdeles høj alder, går det store flertal af skovbundens små kimplanter til i ung alder.²⁴ I denne artikel koncentrerer vi os altså om de få "udvalgte" individer, som klarer sig, men de er formentlig sjældent typiske eksemplarer af arten – snarere tværtimod.²⁵

Det var især de træer, hvis ved ikke egnede sig specielt godt som tømmer, der fik lov til at overleve længe. Skovrider Otto G. Konradsen fra Christianssæde på Lolland konstaterede således i 1920'erne, at

"kun få, bestemte bygningstyper af ege kan nå den virkelige kolossale størrelse, aksetræet [ø: et retvoksende træ] f.eks. ikke. Der skal en tidlig og kraftig grene-dannelse til, ofte en tvegedannelse [ø: deling af stammen], et bygningsanlæg, der kan bære grundlaget for en mægtig krone. Men mon ikke netop individ-spørgsmålet her spiller den mest afgørende rolle",

hvormed han formentlig tænker på de *genotypiske*, dvs. arvelige, anlæg.²⁶ I en lidt anden retning taler den britiske botaniker Oliver Rackham med sin konstatering af,

19 Bech 1971.

20 Vaupell 1863, s. 125.

21 Natural History of remarkable Trees, Shrubs and Plants 1831, s. 108; Bistrup 1943, s. 549.

22 Jones & Cloke 2002, s. 45.

23 F.eks. von Salisch 1911, s. 81ff; Österman 2001, s. 74.

24 Leroy, Plomion & Kremer 2020, s. 1013.

25 Gamle danske ege er tidligere behandlet af bl.a. Helms 1923, Fabricius 1925, Wegge 1925, Buchwald 1926, Nielsen 1957 og Nielsen 1973.

26 Konradsen 1928, s. 240.

at gamle ege ofte har fået kronen beskadiget gennem topstævning [o: beskæring].²⁷ Han lægger altså især vægt på træets *fænotypiske*, dvs. miljøformede, præg som følge af dets behandling. Ege, hvis krone var beskåret, kunne etablere en ny krone i form af såkaldte vanris.²⁸

Alle træers stammer består centralt af døde celler med faste cellevægge omgivet af tynde lag af levende celler under barken. En særlig mekanisk robust grundstruktur af denne konstruktion må være afgørende for egetræers evne til potentielt at blive meget gamle.²⁹ På et tidspunkt har deres størrelse endvidere gjort besværet med at fælde dem – transaktionsomkostningen om man vil – så stort, at man har undladt det, og siden er de begyndt at rådne i midten, hvilket har virket i samme retning.³⁰

Kulturhistorikeren Hugo Matthiessen tillagde en viljesbestemt beskyttelse stor betydning i sit forsøg på at forklare bevarelsen af veteraner:

“Stortræerne – skovens adel, som ingen vovede at røre – fik lov at stå hen, til den sidste gnist af liv sluktes i deres krop, ja så længe den døde skal overhovedet formåede at holde sig oprejst, – og når den endelig brød sammen, blev ruinerne liggende i dyng på skovbunden for langsomt at muldne bort og fortæres af biller og svampe [...] Disse billeder af forkrænkelighed var uadskillelige fra de gamle skove”.³¹

Med sit afrundende *memento mori*-motiv etablerer han således en (i egentlig forstand) organisk sammenhæng mellem egetræets biologi og dets symbolske anvendelse.

Når man skal forsøge at fortolke baggrunden for det enkelte egetræs lange levealder, må man imidlertid til indledning gøre sig et par forhold klart. Det ene er, at tykkelsestilvæksten er stærkt afhængig af jordbund og andre vækstbetingelser, og at man derfor ikke alene ud fra tykkelsen kan afgøre træernes alder.³² Der skal derfor som minimum en boreprøve af årringe til, hvilket imidlertid ofte vanskeliggøres af hulheder i træernes kerne.³³ Den anden er, at træernes diameterstilvækst i almindelighed – om end med store variationer – synes at øges indtil en vis alder, hvorefter den aftager. Man kan altså ikke blot ekstrapolere lineært tilbage i tid for at skønne om træets tykkelse på tidlige tidspunkter.³⁴

Det betyder eksempelvis, at Ulvedalsegen i Jægersborg Dyrehave, som i dag er en ruin bestående af to adskilte stammer hvis fælles omkreds er godt 10 meter, kan skønnes omkring 1600 at have haft en omkreds på ca. 3,8 meter (og en diameter på ca.

27 Rackham 1976/1990, s. 12.

28 Jensen 1965, s. 158; Henriksen & Sanojca 1983, s. 95f; Holten 1998, s. 26.

29 Bang 1967, s. 2; Holten 1998, s. 26.

30 Bang 1967, s. 4.

31 Matthiessen 1942, s. 58.

32 Bang 1927; Holten 1998, s. 27.

33 Bang 1967.

34 Bang 1967, s. 24ff; Holten 1998, s. 32f.

1,2).³⁵ Tilsvarende skønnes en eg i Torbenfeldt Dyrehave på Vestsjælland, som i 1998 blev målt til en omkreds på 7,8 meter, på grundlag af årringsmålinger på en stor, nedfalden gren, kun at være godt 300 år gammel.³⁶ Den første var altså dengang væsentligt mindre iøjnefaldende end nu, den anden eksisterede ikke engang, og spørgsmålet er derfor, hvor langt tilbage i tiden det giver mening at søge efter specifikke årsager til nutidige træers bevarelse.

Egetræet i tidligmoderne landskaber

Blot fordi egetræer kan blive meget gamle, har de ikke nødvendigvis været beskyttet med henblik på bevaring gennem hele livet, og spørgsmålet er, hvornår mennesker begyndte at tage sådanne hensyn til udvalgte træer. Egen har mange steder i verden nydt forskellige former for særlig beskyttelse, simpelthen fordi den som leverandører af værdifuldt konstruktionsmateriale udgjorde en strategisk ressource.³⁷ I Sverige tiltog statsmagten sig eksempelvis i 1700-tallet retten til egetræerne på store arealer.³⁸ Herhjemme var hugst af store individer af eg, bøg og ask siden middelalderen forbeholdt landets godsejere som såkaldt overskov, mens bønderne med visse restriktioner beholdt retten til de mindre træer (underskoven).³⁹

Det er imidlertid vigtigt at understrege, at nutidens veterantræer ikke nødvendigvis er vokset op i typiske skovmiljøer. Det tidligmoderne kulturlandskab var inden landboreformerne præget af glidende overgange mellem vegetationstyper og udpræget multifunktionalitet, og vore dages skarpe skel mellem skov og åbent land var stort set ukendt.⁴⁰ I Skåne, hvor man efter svensk forbillede opererede med en juridisk-økonomisk skelnen mellem udmark og indmark, der ikke fandtes i det nuværende danske område, fordeler de nulevende kæmpege sig i dag med 10% i gammel udmark, det vil bl.a. sige i skov, og 90% i indmarken, altså på ager- og engjorden.⁴¹ I England vokser gamle ege på mere end 300 år til gengæld i dag primært i parker eller skove, mens der findes væsentlig færre på marker og i levende hegn.⁴²

101 registrerede og målte danske kæmpege fordeler sig med 6 i Jylland, 5 på Fyn og Tåsinge, 20 på Lolland-Falster og de resterende 70 på Sjælland.⁴³ Heraf befinder de to tredjedele sig på moræneler, en ottendedel på smeltevandssand og -grus, mens

35 Det bedste 'fit' ($R^2 = 0,96$) for fem omkredsmålinger for perioden 1860-1998 er den eksponentielle funktion $y = 0,0449e^{0,0027x}$ (Excel).

36 Holten 1998, s. 74.

37 Barnes & Williamson 2011, s. 26.

38 Eliasson 2002.

39 Fritzbøger 2004.

40 Fritzbøger 2001.

41 Blomberg 2003.

42 Rackham 1980, s. 302.

43 Træernes lokalisering er analyseret i QGIS.

Ill. 1. Skovfogedegen i Klampenborg nord for København tegnet af den kulturhistorisk interesserede apoteker

J.G. Burman Becker i 1860.

Becher gengav ofte store træer på sine billeder af danske fortidsminder.

Kilde: Det kongelige Bibliotek (<https://digitalesamlinger.kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/object568139/da/>, besøgt 21/4 2026)

resten fordeler sig mellem marint sand og ler, ferskvandsdannelser, strandvolde og ekstramarginale aflejringer. Med hensyn til de landskabstyper, som træerne historisk var en del af, var lokalisering i skov (47%) og åbent land i form af eksempelvis marker og græsningsarealer (39%) i forhold til Videnskabernes Selskabs kortlægning fra årene 1762-1811 helt dominerende. Resten fandtes i overgangszoner mellem disse to typer (krat og skovbryn).

Nok så væsentlig for træernes bevarelse indtil vore dage har dog været de omgivende arealers ejendomsforhold. I de fleste tilfælde har disse en lang kontinuitet, og i forhold til den aktuelle situation fordeler træerne sig med 59% på tidligere majoratsgods eller stiftelser (f.eks. Jægerspris) og 33% i statsskov, hvoraf de 24 findes i Jægersborg Dyrehave, som har landets suverænt største koncentration af kæmpege. De resterende fordeler sig imellem købstadsjorder og privatgods. Når man ser bort fra Jægersborg Dyrehave, der som bynær lystskov har en helt speciel driftshistorie, er antallet af gamle egetræer i statsskovene altså forholdsvis sparsomt. Det synes således især at have været økonomisk velsituerede majoratsgodser med et driftsformål, som sigtede mod kapitalbevaring og en lang forrentningshorisont, der valgte at bevare sådanne træer i de århundreder, hvor fremtiden for nutidens kæmpege blev sikret.

Der kan have været mange grunde til denne bevidste fredning. Rent funktionelt havde det nok ofte betydning, at solitærtræer med gode vækstbetingelser generelt sætter mere frugt end trykkede træer i en tæt skovbevoksning. Som regel var enligt stående ege altså gode oldentræer, og eftersom efterårsmånedernes opfedning af svin på agern og bog var højt værdsat i fællesskabstiden, kan dette have givet et driftsøkonomisk incitament til at bevare sådanne ege.⁴⁴

Når man i dag ser på veterantræernes form, må uanvendelighed som tømmertræ som sagt have været en helt grundlæggende årsag til deres overlevelse. Men ved siden af dette negative udvælgelseskriterium må der også have været positive, der har kunnet finde mange forbilleder i fortidens symbolsprog omkring egetræet. Og med alderen er netop den, alderen i sig selv, blevet det bedste af alle argumenter for fortsat bevaring. For med en alder langt højere end noget menneskes, placerede de gamle træer sig på historiens snarere end på hverdagslivets skala.⁴⁵ Digteren Jens Baggesen skriver eksempelvis i digtet "Paradisfuglen" fra 1814 om en "lund, hvor skønhed bygger, hvælvet om af evighedens eg".⁴⁶

Det var samme Baggesen, der allerede i begyndelsen af 1790erne fik indrettet en hul eg på Christianssæde som en moderigtig organisk-romantisk eneboerhytte med trappe, tag og dør, hvor han skrev digtet Landforvandlingen, hvori en strofe lyder:

"Her i Eegens Tempelvalte Hierte,
Stille, som det Skiul, der giemmer mig,
Renset fra hver Plet af jordisk Smerte,
Helliget i Fryd, jeg hører dig.
I Naturens Helligdom, omringet
Af dens Skabers Glands, en Engel lig,
Let, af salig Andagts Ild bevinget,
Skal Den glade Digter fatte dig."⁴⁷

I Skovfogedegen ved Klampenborg, der i dag har en diameter på ca. 225 cm, havde den lokale, katolske skovfoged angivelig indrettet et bederum, der senere profant benyttedes til opbevaring af tørv.⁴⁸ Netop romantikkens natur- og historydyrkelse i den over hele Europa udbredte engelske havemode befordrede antagelig et stærkt ønske hos mange om at bevare de gamle træer.⁴⁹ I både den tyske havebrugsteoretiker Christian Hirschfelds programatiske "Theorie der Gartenkunst" (1779-85) og den engelske landskabsarkitekt Humphry Reptons såkaldte "Red Books" fra 1790erne, hvori

44 Fritzboeger 1992, s. 112ff.

45 Holten 1919, s. 388.

46 Jansen 1963/85, s. 310.

47 <https://kalliope.org/da/text/baggesen2002092701> (Besøgt 21/4 2026).

48 Brøndegaard 1987, s. 308.

49 Pater 2017, s. 7.

han projekterede store landejendommers omformning til moderigtige landskabshaver, indtager solitærtræer en central rolle som pejlemærker, perspektivmagere og steder for hvile og refleksion.⁵⁰ Førstnævnte skriver således blandt andet, at

”[d]urch seinen Stand kann ein einzelner Baum nicht weniger wichtig werden, als durch seinen eigenthümlichen Charakter. Eine hohe Linde, die mit ihrem Schatten eine Hütte bedeckt, eine alte, hohle, den Umsturz drohend Eiche, die ihre sterbende Aeste über das Dach einer Einsiedeley hinstreckt [...] beweisen die Wahrheit jener Bemerkung”.⁵¹

I den danske reception af denne engelske mode går forkærligheden for solitærtræer klart igen.⁵² Til gengæld indtager egentlige kæmpetræer ingen fremtrædende plads af den simple grund, at sådanne træer var sjældne og kun lod sig placere i et smagfuldt moderne haveanlæg, hvis de tilfældigvis allerede fandtes på arealet. Det kunne f.eks. lade sig gøre i 1780'erne ved landstedet Dronninggaard nord for København, hvor der fandtes ”en lille lund, hvoraf en gammel meget busket eg danner midten” med bænke omkring.⁵³ En anden synes at have været en tyk træbul af ubestemmelig art brugt som ryglæn til bænk ved Liselund på Møn og gengivet på en lavering af Søren Læssøe Lange.⁵⁴

Funktion som pejlemærker og knudepunkter har mange træer dog antagelig også haft for helt almindelige mennesker, når de færdedes i datidens kulturlandskab.⁵⁵ Den jævne landbefolkning havde kun sjældent indflydelse på, om sådanne træer blev fredet og fik lov til at vokse sig særligt store, men historier om deres betydning blev bevaret i folkemindernes kollektive hukommelse. I flere landsdele, ikke mindst på Bornholm, blev nogle vejtræer således betegnet som ”brændevinsege”, fordi de traditionelt havde tjent som hvilesteder for mennesker på farten.⁵⁶ Andre træer har – mere eller mindre velunderbygget – været tillagt andre funktioner, der lokalt har forlenet dem med særlige kvaliteter og bevaringsbehov.

50 Hirschfeld 1780; Repton, se f.eks. <https://www.themorgan.org/collection/Humphry-Reptons-Red-Books>, <https://artsandculture.google.com/story/aAURzisMCmxZKA> og <https://www.doaks.org/resources/rare-books/plans-sketches-proposals-for-the-improvement-of-her-ladyships-villa-lately-purchased-called-brandsbury-at-wilsden-in-middlesex> (Besøgt 21/4 2026); se også Elling 1942/1979.

51 Hirschfeld 1780 (bd. 2), s. 31: ”ved sin placering kan det enkelte træ blive lige så vigtigt som ved sin særlige karakter. Et højt lindetræ, der med sin skygge dækker en hytte, en gammel, hul eg, der truer med at vælte, og som strækker sine døende grene over taget af en eremitbolig [...] bekræfter sandheden i denne bemærkning”.

52 Erichsen & Skak-Nielsen 2012; Mansa 1798.

53 Nystrøm 1930, upag.: ”un petit bosquet dont un vieux chene fort touffu fait le milieu”; Friis-Hansen & Slente 1987, s. 35

54 Erichsen & Skak-Nielsen 2012, s. 253.

55 Lynch 1990, s. 46ff.

56 Hansen 1943, s. 19; Hansen 1947, s. 36; Tiemroth 2014.

Folkelige forestillinger og praksisser forbundet med ege

Skoven er et grænseland, hvor mennesket møder ”den anden verden” og som er rig på sagn, fortællinger og historier om sære begivenheder og underlige væsner.⁵⁷ Den folkelige tradition om egen og dens dyrkelse udtrykker altså en forestillingsverden og virkelighedsopfattelse, som mennesker ifølge folkemindesamlere havde i en ikke nærmere bestemt fortid. Det er en anden opfattelse end vores, men for datidens mennesker var den antagelig ikke mindre virkelig.⁵⁸ Og sådanne forestillinger har formentlig bidraget til at bevare bestemte træer.

Egetræet og dets ved har været genstand for folkelig dyrkelse gennem hundredvis af år. I den danske folketro er egetræet den træart, om hvilken der er bevaret flest beretninger, måske fordi, som den folkloristisk interesserede skovrider Poul Lorenzen skriver med et ekko fra Vaupell, egen beskæftiger fantasien så stærkt, da den forener styrke og skønhed.⁵⁹ Og netop egens styrke og holdbarhed har haft stor betydning for folketroen. Det var ofte ved gamle, hule egetræer, at man kunne træffe genfærd. Der kunne være tale om landmålere, der havde gjort forkert skel, kvinder, der havde født i dølgsmål, eller mordere, der havde forsøgt at dække over deres forbrydelse. Disse gengangere skulle manes ned, og det skete ofte ved, at en præst læste over dem, hvorefter der blev rammet en pæl i jorden, ofte en egepæl, fordi den var stærkere end andre træarter.⁶⁰

Egetræer blev brugt som brandtræer, en slags uofficiel brandforsikring, hvor ild med en besværgelse blev sat hen i et træ, der stod tæt på gården, som skulle beskyttes mod brand. Blev træet fældet eller faldt i en storm, ville gården angivelig bryde i brand. Det var en udbredt praksis at have brandtræer, specielt i Syd- og Sønderjylland, også af andre træarter end eg.⁶¹ Omvendt brugte man under 1700-tallets kvægstpeperioder at drive køerne hen over ild for at beskytte dem mod sygdommen. Ilden i alle landsbyens ildsteder blev slukket, og der blev lavet ny ild til formålet ved at bore i en egepæl og derefter antænde bål.⁶²

Der har endvidere øjensynlig været historisk tradition for at aflægge ed under store egetræer, og der er i tidens løb planlagt mange mere eller mindre drabelige handlinger i deres skygge. En af de meget spektakulære foregik ved Sværgeegen på Bækkeskov, et blandt de største eksisterende danske egetræer. Her lavede 21 hovbønder i 1738 en sammensværgelse og svor med hånden på et leblad, der var stukket ind i egetræet, at slå den berygtede herremand til Bækkeskov, Ahasverus Becker, ihjel.

57 Jensen 1999, s. 91.

58 Piø 1966, s. 67; Katajala-Peltomaa & Toivo, 2022.

59 Lorenzen 1944, s. 7.

60 Lorenzen 1944, s. 54ff.

61 Brøndegaard 1979, s. 330ff.

62 Lorenzen 1944, s. 51.

Udåden blev udført, men kostede elleve gerningsmænd livet ved henrettelse på gerningsstedet, mens to undslap og de øvrige fik hårde fængselsstraffe.⁶³

Ser man på hele træet som enkeltindivid, var det dog overvejende egen, som blev opsøgt og brugt til helbredelse af forskellige dårligdomme. Det hænger formentlig sammen med dens ofte særegne udseende, når den vokser mere uregelmæssigt end andre træarter og f.eks. danner "øjer" ved, at to større grene, der udgår fra samme punkt, vokser sammen igen højere oppe. Åbningen er så blevet brugt til helbredende ceremonier, og i 1932 lavede kulturhistorikeren August F. Schmidt en oversigt over hultræer i Danmark på baggrund af det folkemindestof, der var indsamlet. Af de 45 listede træer var 18 ege, mens ni var bøge og dertil få ask, æble, hyben og hyld, og resten blot "træ".⁶⁴

Det mest berømte hultræ i vore dage og et af de få endnu eksisterende er Kludeegen i Leestrup Skov i Sydsjælland, også kaldet Kludetræet eller Pjalteegen. Hullet forsvandt imidlertid, da træet mistede en meget stor gren i voldsomt ødelæggende storme i 1967.⁶⁵ Det opsøges dog tilsyneladende stadigvæk, da der aktuelt hænger klude af nyere dato på træet, og den var kendt for at kunne helbrede alskens onder som f.eks. engelsk syge, vantrevenhed, vorter, tuberkulose, buldne fingre, tandpine, bylder, spedalskhed, ringorm, brok og pest, men det var vigtigt at søge egen på den rette måde, ellers udeblev virkningen. Der er beskrevet flere, let varierende metoder, men de indebar som regel, at den syge person skulle kravle nøgen igennem hullet flere gang, bedst på torsdage, og gerne flere uger i træk. Det hele skulle foregå i tavshed, og vigtigst af alt, der skulle efterlades et klædningsstykke i træets grene. En slags offer og bevis på, at træet tog dårligdommen på sig.⁶⁶

Boede man imidlertid i en egn, hvor der ikke var et hultræ, så kunne man lave et. Der er mange eksempler på, hvordan unge ege blev flækkede, så f.eks. et barn kunne krybe igennem åbningen, hvorefter træet blev lukket igen og forbundet. Barnet ville så få det bedre, hvis træet voksede sammen igen. Eller man greb til andre liminalitetssymboler såsom en døråbning, en græstørv med hul igennem eller en trappestiges trin.⁶⁷

Dyrkelsen af det enkelte egetræ har uden tvivl haft lokal betydning for bevarelsen af træer, og der er flere fortællinger om, hvordan skovfolk har undslået sig fra at fælde dem. Kludeegen i Leestrup Skov skulle hugges om, men "da Skovrideren, der mærkede Træerne, som skulde ryddes, kom til Egen, tabte han Jernet, og han tog den Hændelse som et Varsel", og egen blev skånet.⁶⁸ Eller som historien fortælles af forfatteren Helge Qvistorff, hvor det ender med, at hverken skovarbejder, skovløber,

63 Lidegaard 1996 s. 107, Lorenzen 1944 s. 53.

64 Schmidt 1932, s. 52.

65 Qvistorff 1995, s. 45.

66 Evensen 1968.

67 Ottosen 1997, s. 318.

68 Schmidt 1932, s. 52.

skovfoged eller skovrider vil tage ansvaret for Kludeegens fældning, og at hvis træet skulle fældes, ”måtte baronen selv gøre det!”.⁶⁹ Kludeegen består, og i dag er det ikke svært at finde den: Der står et skilt og viser vej. Det var en anden oplevelse forfatteren Martin A. Hansen havde, da han ville opsøge træet. I hvert fald var det ikke så nemt at få de lokale til at vise vej. Måske ville de holde dyrkelsen af træet for sig selv og ikke dele den med tilfældige turister, der ikke udviste tilstrækkelig respekt overfor ”Helligdommen”.⁷⁰ Det fortælles også, at træet har ”gjort modstand” mod at blive fældet, hvilket bl.a. er tilfældet med et tidligere velbesøgt hultræ i Ganneskov ved Karise. Hver gang man forsøgte at fælde det, ”er Øksen sprungen tilbage, som fra en Sten, eller der har vist sig Gnister fra Træet”.⁷¹

En ting er at frede et træ ved at undlade at fælde det, noget ganske andet at iværksætte materielle interventioner for at forlænge dets liv, og det findes der især fra det 20. århundrede en del eksempler på. Besøger man Kongeegen i Jægerspris Nordskov, vil man se, at den går med krykker, både af metal og træ. I dag er der kun en enkelt stor ”skal” af træet tilbage, men tidligere var der flere, og de var holdt sammen af jernstænger. Det menes, at stængerne allerede blev anbragt i årene efter 1854, hvor Frederik 7. opholdt sig på Jægerspris, og måske endda på den historisk interesserede konges eget initiativ.⁷² Samtidige billeder gengiver dog træet uden kunstig understøttelse, der ses første gang på en radering fra 1880erne.⁷³

Et andet kendt eksempel på aktiv bevaring kan man se resterne af på den meget store Valdemarseg på Corselitze på Falster. Den står nu frodig og grøn, men i 1914 var der brug for en ”trædoktors” assistance. Træet var svækket og stammen så hul, at der kunne stå en hest derinde. Ingeniøren John Fr. Waterwal kom fra Gentofte og forestod arbejdet med at hælde cement i og plumbere åbningerne med blyplader. Det tog tre uger.⁷⁴

Andre kendte træer er også blevet ”repareret”, f.eks. Bolleregen og den tidligere omtalte Kludeeg, der i 1968 blev beskrevet som havende ”cementplomberede sår”,⁷⁵ og der er i tidens løb gjort store anstrengelser for at forlænge træers levealder. Krykker, stænger, wirer og plader. Træ, jern, cement og bly. Der arbejdes fortsat med pleje af træer, mere nu end tidligere, da der er større fokus på bytræer og deres betydning for det lokale miljø og ikke mindst biodiversiteten. Dog er cement og bly i dag skiftet ud med selektiv beskæring, fysisk støtte og jordforbedring.

69 Qvistoff 1995, s. 45.

70 Hansen 1961, s. 52.

71 Schmidt 1932, s. 49.

72 Nielsen 1960, s. 9.

73 Schovelin 1887, planche 9.

74 Qvistoff 1995, s. 57.

75 Evensen 1968, s. 13.

Ill. 2. Skovfogedegen på radering af Axel Schovelin udgivet i 1887. Helt tilbage fra begyndelsen af 1800-tallet blev store, gamle træer i flere tilfælde benyttet som motiv ved større billedserier. Schovelin udgav 1881-91 en sådan serie på 21 numre. Kilde: Schovelin 1887, nr. 5

Individualisering og navngivning

Når egetræer i højere grad end de fleste andre arter har været tillagt særlige betydninger, hænger det antagelig sammen med deres med alderen krogede vækst.⁷⁶ De skiller sig ud, antager individualitet og ligefrem "personlighed", og det er næppe noget tilfælde, at den engelske filosof John Locke i sin analyse af fænomenet individualitet netop peger på, at "an oak, growing from a plant to a great tree, and then lopped, is still the same oak".⁷⁷ Eller som arboretforstander Carl Syrach-Larsen skrev: "Egene er individualister. Allerede i deres grenbygning er de indbyrdes meget forskellige, og deres evne til at udvikle ny krone og væbne sig med »vanris« er ligeledes langt fra ens hos alle ege".⁷⁸

Individualiteten befordrer identifikation med det særegne egetræ, sådan som det f.eks. sker i Steen Steensen Blichers digtning.⁷⁹ Et langt senere mindeskrift om den konservative konseilspræsident (og forstkandidat) Estrup fortæller som tekst til et billede af en stor eg, at "[i] Kongsdals Vænge står denne eg, stærk er stammen, vidt-

76 Jones & Cloke 2002, s. 33f.

77 Locke 1694/1924, s. 185; jf. også Wilson 1999, s. 3

78 Syrach-Larsen 1970, s. 64.

79 Blicher 1844/1935, s. 44.

favnende kronen, hård af blødeste muld den steg. I livets susen er alvor tonen. Det er Estrups Eg, hans, som engang selv stod som egen i Danmarks vang”.⁸⁰

Af identifikation eller måske undtagelsesvis af træets særlige tømmer værdi (hvis det da ikke var for knudret) udsprang undertiden navngivning. Fra gammel tid indtog egen ifølge skovbrugsprofessor Adolf Oppermann ”en anden Stilling i Skovbruget: Den var et Træ af 1ste Rang. Forstmanden kendte Skovens store værdifulde Gavntræ-Ege, maaske endog ved Navn”.⁸¹ Og af de 101 nu kendte kæmpege knyttet der i dag navne til de 84, hvoraf de 17 må betegnes som deskriptive karakteristikkere af formen ”Den tykke eg ved Rodstenseje”, mens 67 er egentlige egennavne.⁸² Til disse regnes sekundærnavne med reference til sted – (f.eks. Bolleregen) eller personnavne (f.eks. Bismarcksegen). Eftersom navngivning af et træ meget vel kan have haft betydning for dettes efterfølgende forvaltning og beskyttelse, er spørgsmålet om trænavnenes produktionstidspunkter yderst relevant, men ikke nemt at besvare.

Etnobotanikeren V.J. Brøndegaards oplysninger om førsteomtaler af gamle ege-træer relaterer sig ikke til omtale af *navn*, men alene til omtale af et identificerbart eventuelt navngivet *træ*. Det er derfor ikke muligt alene på grundlag af hans righoldige materiale at gennemføre en dækkende undersøgelse af navngivningens kronologi. Det er ikke desto mindre påfaldende, at af hans 431 kilder til træernes førsteomtale (og dermed til deres mulige navngivning) stammer 99% fra tiden efter 1800, og 52% fra tiden efter 1900.

Meget tyder altså på, at navngivning af egekæmper i alt væsentligt er et moderne fænomen, idet et af de første eksempler er den *Graads-Eeg*, der er vist på et stik fra 1823 af en skovbegravelse på Gisselfeld.⁸³ Det er ligeledes påfaldende, at historikeren Christian Molbech i sin beretning om et besøg i Jægerspris i begyndelsen af 1800-årene begejstret fortæller om ”en ældgammel eg, som vist har få af sin lige, og fortjener fuldt såvel som andre mærkværdige træer, at dens erindring bevares, når den selv ikke mere er til”.⁸⁴ Men træets nutidige navn, ”Kongeegen”, angiver han ikke, og hvis det havde været kendt på tiden, havde han trods alt nok nævnt det. Synonymformen ”Frederiksegen” gør da også en navngivning knyttet til Frederik VII og hans tid på Jægerspris yderst sandsynlig.⁸⁵ Tilsvarende er de eneste to blandt Jægersborg Dyrehaves rekordstore beholdning af kæmpege, der kan godtgøres at have været navngivet før 1900, *Ulvedalsegen*, der benævnes således af Vaupell i 1863, og *Klampenborgegen* (identisk med Skovfogedegen), hvis afbildning i 1887 er navngivet af grafikerer Axel Schovelin.⁸⁶ Alle andre navne på lystskovens kendte ege synes først produceret i det 20. århundrede.

80 Brøndsted 1925, forsiden.

81 Oppermann 1932, s. 1.

82 Nogen entydig skelnen mellem disse to navnetyper er ikke mulig.

83 Erichsen & Skak-Nielsen 2012, s. 85; jf. Elling 1942/1979, s. 101.

84 Molbech 1815, s. 24f; egen omtales ligeledes uden navn i Feldborg 1824 II, s. 3.

85 Brøndegaard 1987, s. 303; Vaupell 1863, s. 129 knytter den derimod til Christian VIII.

86 Schovelin 1881-1891.

Naturmindesmærker

Mindesmærker – ægte såvel som fingerede – spillede en central rolle i 1700-tallets ”følsomme landskab”.⁸⁷ Som følelsesfremkaldende erindringssteder fandt både kunstneriske artefakter og naturgenstande derfor stor anvendelse, og gennem 1800-årene steg ikke mindst interessen for såkaldte *naturmindesmærker* stærkt. I 1861 pålagde kongen således finansminister C.E. Fenger ”at lade undersøge, hvilke ærværdige eller mærkelige gamle træer eller trægrupper, der endnu måtte forefindes i statsskovene”.⁸⁸ Adjektivet *mærkelig* betød på den tid værd at lægge mærke til.

Som resultat af denne ordre udarbejdede chefen for *Forst- og Jagtkontoret*, Frederik von Wimpffen, to år senere, i 1863, en ”Fortegnelse over mærkelige Træer og Trægrupper i Statsskovene i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig” med omtale af mere end hundrede enkelttræer eller trægrupper. Af disse træer, der herefter skulle bevares, ”indtil de ved ælde måtte forsvinde”, blev atten identificeret ved navn, men blandt dem var kun seks egetræer, nemlig *Tvillingtræet* (sammenvokset eg og bøg) i Jægersborg Hegn, *Caroline Amalies Eg* i Silkeborg Nordskov, *Den Store Eg* i Augustenborg Sønderskov, og *De tre Griffenfeldske Ege* ligeledes ved Augustenborg.

Von Wimpffens opgørelse havde i øvrigt en stærk overvægt af bøge, hvilket antagelig afspejler en forandring over tid i træarternes symbolske betydning.⁸⁹ Indtil 1700-tallet synes bøgen ikke at have været tillagt nogen særlig betydning som national markør, og skønlitteraturen nævner den sjældent. Det ændrede sig med romantikken. Digteren Adam Oehlenschläger fremhævede bøgen som det typisk danske træ længe før han omkring 1820 skrev det, der skulle blive Danmarks nationalsang.⁹⁰ Og det skete altså, som fremhævet af historikeren Johannes Steenstrup, parallelt med bøgens fortrængning med menneskets hjælp af egen som danske skoves dominerende træart.⁹¹ Som denne skriver:

”Dersom det kunde tænkes, at der paa Kong Kristian VII’s Tid rejstes et Mindesmærke for den menige danske Kriger i Hæren – hvilket er ganske utænkeligt – vilde man afgjort have smykket denne Kriger med en Egekrands om Haaret eller sat Egeløv i hans Haand, men lige saa naturligt var det, da man i den nyvakte Ungdomstid under Kong Frederik VII og i de nationale Forhaabningers Vaartid gav den tapre Landsoldat Bøgens Gren i Haanden”.⁹²

87 Damsholt 1999; Erichsen & Skak-Nielsen 2012.

88 Rigsarkivet: Skov- og Naturstyrelsen, Skovreguleringen, Fortegnelse over mærkelige Træer og Trægrupper i Statsskovene i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig, 2.3.1863.

89 Ud af 94 poster indgår eg i 26 (28%) og bøg i 56 (60%).

90 Steenstrup 1923, s. 276.

91 Steenstrup 1923, s. 280ff.

92 Steenstrup 1923, s. 286.

Måske var der i denne fornyede træartssymbolik også i nogen grad tale om en tilpasning til Danmarks nabolande. Blicher karakteriserede således kontrasterende Skandinavien og Danmark som henholdsvis ”granneskov og bøgelund”.⁹³ Og i Tyskland betragtede mange i stigende grad egen som

”der deutsche National- und Volksbaum. Wenn auch in anderen Ländern Eichen wachsen und stattliche Grössen erreichen, haben Klopstock und sein Kreis doch die Eiche für die Deutsehen in Anspruch genommen als »ausschlieslich erb- und eigentümlich uns Deutschen zugehörig«”.⁹⁴

Det sene 1800-tals turistguider omtalte fra tid til anden særlig bemærkelsesværdige træer med navns nævnelser. Forfatteren Andreas Andersen Feldborg fortæller i 1824 i generelle vendinger sine udenlandske læsere, at ”[t]he beech, the national tree of Denmark, flourishes here in superlative vigour, overtopping the oak, of which, however, many very fine specimens are also observed”, ligesom han priser Frederiksborg-egnens bøge og ege af ”majestic dimensions”.⁹⁵ Og journalisten P.V. Grove fortæller i ”Danmark. Illustreret Rejsehaandbog” fra 1879 bl.a. om *Baggesens Eg* ved Christianssæde, hvorefter han fortsætter, at

”[f]ølger man vejen fra gården gennem skoven forbi skovløberhuset, fører en vej t.v. ind til en åben plads, hvor der står et andet stort og smukt egetræ, Adam kaldet (24 fod i omkreds); et gammelt bøgetræ Eva stod tidligere ved siden af Adam, men styrtede om for nogle år siden”.⁹⁶

Statsskovvæsenets registrering og administrative fredning af bemærkelsesværdige træer blev videreført, da Landbohøjskolens botanikprofessor Johan Lange og forstodent P.E. Müller i 1879 udsendte en generel opfordring herom til dansk skovbrug.⁹⁷ De henviste til, at hvor ”der i de senere år er vakt en levende og almindelig interesse for at bevare og undersøge de talrige historiske og forhistoriske mindesmærker i vort fædreland”, havde ”også den danske natur [...] en arv fra tidligere tider, som der bør fredes om”. En sådan fredning skulle imidlertid ikke kun ske af historisk og æstetisk interesse, ”[m]en særlig for skovdyrkeren og botanikeren har det en ikke ringe interesse at erfare, hvor høj alder og hvilken udvikling træer af forskellige arter under gunstige omstændigheder kunne opnå i vort klima”. De bad derfor læserne om at tilsende sig beskrivelser af sådanne ”ved størrelse, formskønhed eller alder særligt

93 Steenstrup 1923, s. 279.

94 Lange 1937, s. 7: ”det tyske national- og folketræ. Selvom egetræer også vokser og når anseelige størrelser i andre lande, hævdede Klopstock og hans kreds om tyskerne, at egetræer ’udelukkende var forbundet arveligt og særegent med os tyskere’”.

95 Feldborg 1824 I, s. 31, 93.

96 Grove 1879, 2. del, s. 142.

97 Lange & Müller 1879.

mærkelige træer eller trægrupper”. Det vides ikke, hvad der kom ud af opfordringen, men Johan Lange kunne i 1892 publicere en liste over 263 særlige træer af mange forskellige arter.⁹⁸ Blandt dem fandtes bl.a. de navngivne *Christians Eg*, *Kammerherrens Eg* og *Gl. Kammerherrens Eg* alle på den fynske herregård Ravnholt.

Naturfredningens tidsalder

Inspireret af botanikeren Hugo Conwentz, der gennem en årrække havde registreret tyske Naturdenkmäler, var Müller i 1905 medstifter af Danmarks første naturfredningsorganisation, ”Udvalget for Naturfredning”, der fik den verdensberømte botaniker Eugenius Warming som sin første formand.⁹⁹ Det fik gennem henvendelser til private lodsejere og statslige institutioner udvirket en række administrative fredninger. Til det første tiårs indsats hørte ikke helt få træfredninger, af hvilke en del meget vel kan have været videreførelser af von Wimpffens 1863-fredninger, eksempelvis *Lodsbøgene* i Ulkerup Skov i Odsherred, som i mellemtiden var blevet navngivet.¹⁰⁰ En eg med samme funktion er i øvrigt allerede angivet nord for Dragør på et søkort over Øresund fra 1688 (”Dragør Eg”).¹⁰¹ Hertil kan bl.a. nævnes fredning af en monumental eg i Østofte Præstegårdsskov på Lolland samt ved aftale med Kong Frederik den Syvendes Stiftelse på Jægerspris i 1917 en række gamle ege, herunder de nu navngivne *Kongeegen*, *Storkeegen*, *Snoegen*, *Bregneegen* og *Dyrnæsegen*.

Efter omfattende pligthugster (hugster udover det planlagte og i økonomisk forstand bæredygtige) under Første Verdenskrig blev Jægersborg Dyrehave en prøvesten for naturfredningsbevægelsens samfundsmæssige styrke, og der blev i den forbindelse bl.a. i 1919 nedsat et ”Udvalg om den fremtidige Drift af Jægersborg Dyrehave set fra et landskabeligt Synspunkt”. I udvalgets arbejde indgik fredning af monumentale eller historisk interessante træer og trægrupper blandt hvilke det udpegede 21 egetræer (heriblandt to trægrupper, der hver er talt som et træ).¹⁰² I sammenligning med tidligere tilsvarende fortegnelser springer det først og fremmest i øjnene, at samtlige træer nu er navngivne. Nok så bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at det kun har været muligt at finde en ældre gengivelse af et ud af samtlige disse trænavne, nemlig de ovenfor omtalte oplysninger om Ulvedalsegen hos Vaupell 1863. Alle andre navne

98 Lange 1885; Lange 1892, s. 87-94.

99 Conwentz 1904; Mentz 1909, s. 20.

100 Det kongelige Bibliotek, *Addamenta* 342, 2°: Protokol over fredede Naturmindesmærker i Gjenpart af den af Udvalget for Naturfredning førte Fortegnelse.

101 Det kongelige Bibliotek: Jørgen Dinesen: *Accurat Söe og Land Cort offver Amager, Saltholm, Hveen og langs Kysten fra Kiöbenhavn til Helsingör. Efter Kongl. May's Allernaadigste Befaling indrættet Anno Christi 1688 paa Nye Viis og Geometrische Maade, 1688* (<https://digitalesamlinger.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object72862/da/>, besøgt 21/4 2026).

102 Udvalgsbetænkning vedrørende den fremtidige Drift af Jægersborg Dyrehave set fra et landskabeligt Synspunkt, 1919-20, s. 13-15.

Ill. 3. Foto af Skovfogedegen taget af skovbrugsprofessor Johannes Helms i 1924. Billedserier med træer tjente ikke kun æstetiske men også undertiden videnskabelige formål. Kilde: Det Grønne Museum

optræder øjensynlig her for første gang, fordi de af pragmatiske grunde er blevet dannet netop i forbindelse med udvalgsarbejdet.

Meget tyder altså på, at det i mange tilfælde har været den organiserede interesse og indsats for beskyttelse af gamle træer, der foranledigede navngivningen, snarere end en lang, folkelig tradition. Denne tendens afspejler sig tillige i botanikeren Kristian Raunkiær's grundige studier i Dyrehaven i 1930'erne, hvor han undersøgte ikke færre end 1774 af områdets egetræer.¹⁰³ I den forbindelse var individuel navngivning som karakterisering af de enkelte træer selvsagt irrelevant, så i stedet grupperede Raunkiær træerne i 35 navngivne grupper, af hvilke flere siden har dannet skole, f.eks. Fort-Gruppen, Vaupells Gruppe og Eremitage-Gruppen. I forbindelse med Anden Verdenskrigs fornyede pligthugster bestemte staten i øvrigt i sommeren 1944, at ingen af statsskovenes ege med anslået alder på over 400 år måtte fældes uden fredningsmyndighedernes godkendelse.¹⁰⁴

103 Raunkiær 1937.

104 Johansen 1952, s. 18.

Konklusion

Det var øjensynlig først for alvor med romantikkens dyrkelse af natur-historiske naturmindesmærker, at lokale skovejere gjorde store gamle veteraner til genstand for en sådan beskyttelse, at de fik mulighed til at fortsætte deres vækst til vore dages kolossal-format. Fredningen havde oftest blot form af undladelse af hugst, men med tiden fandt også forskellige former for mekanisk understøttelse anvendelse. De ældste nulevende træers overlevelse indtil sådanne bevidste beskyttelsesforanstaltninger må først og fremmest skyldes deres uanvendelighed som tømmertræ på grund af sekundære kronedannelser, hulheder osv., hvortil også træernes rolle i folkelige forestillinger og praksisser dog undertiden kan have haft betydning. Endvidere tyder en særlig stor forekomst af veteraner på tidligere majoratsgods på, at et solidt kapitalgrundlag og en lang planlægningshorisont muliggjorde langsigtet fredning. Træernes i nutiden kendte, individuelle navne synes som hovedregel dannet samtidig med (eller efter) fredningen, og især synes folkelig, antikvarisk og/eller driftsmæssig interesse i at kunne identificere træerne under et at have været hovedbegrundelsen for deres navngivning.

Litteratur

- Adriansen, Inge 2011: *Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. Museum Tusulanums Forlag.
- Bang, J. 1927: "Gamle Ege paa Oreby og Berritzgaards Skovdistrikt". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 12, s. 16-35.
- Bang, Lars 1967: *Diametertilvækst og aldersbestemmelse for gamle ege. Navnlig med henblik på videreførelsen af Raunkiaers undersøgelser fra 1934*. Utrykt storopgave i skovbrugshistorie, Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole.
- Barnes, Gerry & Tom Williamson 2011: *Ancient Trees in the Landscape. Norfolk's arboreal heritage*. Windgather Press.
- Bech, Mary W. 1971: *Træerne i de illuminerede manuskripter gennem 1000 aar*. Rhodos.
- Bistrup, Carl 1943: "Store Ege paa Torbenfeldt". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 28, s. 548-554.
- Blicher, Steen Steensen 1844: "Min Vinterbestilling i 1842 & 1843". *Samlede Noveller* 6, Randers.
- Blomberg, Per 2003: "Artvis beskrivning". P. Blomberg & M. Billqvist (red.): *Skånska Jätteträd deras förekomst, betydelse och historia*. Naturskyddsföreningen i Skåne, s. 27-73.
- Brøndegaard, V.J. 1987 (2. udg.): *Folk og Flora* 1. Rosenkilde og Bagger, s. 271-324.

- Brøndegaard, Vagn J. 1979: "Traditioner om træer". *Sønderjysk månedsskrift*, 55:10, s. 321-348.
- Brøndsted, K.G. 1925: *J.B.S. Estrup 1825 – 16. April – 1925*. Højres Fond.
- Buchwald, Erik 1926: "Gamle Ege paa Grevskabet Frijsenborg". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 11, s. 22-59.
- Conwentz, Hugo 1904: *Die Gefährdung der Naturdenkmäler und Vorschläge zur ihrer Erhaltung*. Berlin.
- Damsholt, Tine 1999: "En national turist i det patriotiske landskab". *Fortid og nutid* 1999, s. 3-26.
- Eliasson, Per 2002: *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800-1875*. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien.
- Elling, Christian 1942/1979: *Den romantiske Have*. Danske Studier. Gyldendal.
- Erichsen, John & Luise Skak-Nielsen 2012: *Naturen & Kunsten – landskabshavens kulturhistorie i Danmark 1780-1830*. Forlaget Historismus.
- Evensen, Olav 1968: *Klude-egen i Lestrup skov*. Privat tryk.
- Fabricius, O. m.fl. 1925: "Gamle Ege i Danmark". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 10, s. 379-382.
- Feldborg, Andreas Andersen 1824: *Denmark Delienated, or Sketches of the Present State of That Country* I-II. Edinburgh.
- Fleischer, Esaias 1779: *Forsøg til en Underviisning i det Danske og Norske Skov-Væsen*. København.
- Friis-Hansen, Jens B. & Finne Slente 1987: *Frédéric de Coninck og Dronninggaard. En mosaik af tekster og billeder*. Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød Kommune.
- Fritzbøger, Bo 1992: *Danske skove 1500-1800. En landskabshistorisk undersøgelse*. Landbohistorisk Selskab.
- Fritzbøger, Bo 1994: *Kulturskoven. Dansk skovbrug fra oldtid til nutid*. Gyldendal.
- Fritzbøger, Bo 2001: "Fortidens grænseløse landskaber". T. Hels m.fl. (red.): *Grænser i landskabet*. Odense Universitetsforlag, s. 135-156.
- Grove, P.V. 1879: *Danmark. Illustreret Rejsehaandbog*. »Nutidens« Forlag.
- Hagender, Fred 2001: *The Spirit of Trees. Science, Symbiosis, and Inspiration*. Continuum.
- Hansen, Ellen 1943: "Historiske Optegnelser om Trævæksten paa Bornholm". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 28, s. 11-22.
- Hansen, Ellen 1947: "Brændevinsege og andre Ege". *Jul paa Bornholm*, s. 36-38.
- Hansen, Martin A. 1961: "Kludeegen". *Tanker i en skorsten*. Essays. Gyldendal, s. 48-54.
- Helms, Johannes 1923: "Kæmpe-Egene i Jægerspris Nordskov". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 8, s. 500-521.

- Henriksen, H.A. & K. Sanojca 1983: "Bøgeunderskovs betydning for udvikling af vanris på Stilkeg (*Quercus robur* L.)". *Det Forstlige Forsøgsvæsen i Danmark*, 39:1, s. 93-119.
- Hirschfeld, C.C.L. 1780: *Theorie der Gartenkunst* 2. Leipzig.
- Holten, Just 1919: "Gamle Ege i Grevskabet Christianssædes Skove". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 4, s. 379-395.
- Holten, Niels Erik 1998: "Kæmpeege i Danmark. En beskrivelse af de 30 tykkeste træer". *Dansk Dendrologisk Årsskrift*, 16, s. 25-111.
- Jansen, F.J. Billeskov 1963/1985: *Den danske lyrik* 1. Hans Reitzels Forlag.
- Jensen, Charlotte S.H. 1999: "På grænsen til den anden verden". B. Fritzbøger (red.): *Skoven i lokalhistorien*. Dansk Historisk Fællesråd & Skovhistorisk Selskab, s. 91-101.
- Jensen, Th. 1965: "Et forsøg på aldersbestemmelse af Storkeegen og Kongeegen i Jægerspris Nordskov". *Dansk Dendrologisk Årsskrift*, 2:II, s. 248-160.
- Johansen, Vagn 1952: *Det danske Skovbrug i Krigs- og Efterkrigstiden 1939-50*. Dansk Skovforening.
- Jones, Owain & Paul Cloke 2002: *Tree Cultures. The Place of Trees and Trees in their Place*. Berg.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Raisa Maria Toivo 2022: "Introduction: Religion as Historical Experience". *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Palgrave Macmillan.
- Konradsen, O. Glud 1928: "Gamle Ege paa Pederstrup og Christianssæde". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 13, s. 222-240.
- Lange, Johan & Peter Erasmus Müller 1879: "Opfordring til Fredning af mærkelige Træer og Trægrupper". *Tidsskrift for Skovbrug*, 3, s. 316-318.
- Lange, Johan 1885: "Bidrag til de i Danmark dyrkede Frilandstræers Naturhistorie". *Tidsskrift for Skovbrug*, 8, s. 91-134.
- Lange, Johan 1892: "Bidrag til de i Danmark dyrkede Frilandstræers Naturhistorie II". *Botanisk Tidsskrift*, 18, s. 84-94.
- Lange, Max 1937: *Unsere deutschen Eichen mit Erläuterungen ihrer Schönheit und Eigenart*. Verlag Walther Schwalbe.
- Leroy, Thibault, Christophe Plomion & Antoine Kremer 2019: "Oak symbolism in the light of genomics". *New Phytologist* 226, s. 1012-1017.
- Lidegaard, Mads 1996: *Danske træer fra sagn og tro*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Locke, John 1694/1924: *An Essay concerning Human Understanding by John Locke. Abridged and Edited by A.S. Pringle-Pattison*. Oxford at the Clarendon.
- Logan, William Bryant 2005: *Oak. The Frame of Civilization*. W.W. Norton & Company.
- Lorenzen, Poul 1944: *Egen og Rønnen i dansk Folketro*. København.
- Lunn, Ulla 2022: *Eg*. Gads Forlag.

- Lynch, Kevin 1990 (1960): *The Image of the City*. The MIT Press.
- Madsen, Flemming Kiilsgaard 1979: *Naturfredningsagens historie i Danmark*. Odense Universitetsforlag.
- Mansa, Johan Ludvig 1798: *Udkast til Hauge-Anlæg i den engelske Smag samt Anvisning til at inddele og beplante smaae Partier*. København.
- Matthiessen, Hugo 1942: *Det gamle Land. Billede fra Tiden før Udskiftningen*. Gyldendal.
- Mentz, August 1909: *Naturfredning særlig i Danmark*. Udvalget for Naturfredning.
- Molbech, Christian 1815: *Ungdomsvandringer i mit Fødeland 2*. København.
- The Natural History of Remarkable Trees, Shrubs and Plants* 1831. London.
- Nielsen, P.C. 1957: "Kæmpeegene i Jægerspris Nordskov". *Dansk Dendrologisk Årsskrift*, 1:4, s. 317-372.
- Nielsen, P.C. 1960: "Nordskovens kæmpeege". *Frederiksborg Amts historiske Samfunds årbog* 1960, s. 3-36.
- Nielsen, P.C. 1965: "Tegninger af berømte træer med tekst af P. Chr. Nielsen". *Dansk Dendrologisk Årsskrift*, 2:2, s. 127-147.
- Nielsen, P.C. 1973: "Kæmpeege og tjørneskov i Jægersborg Dyrehave". *Dansk Dendrologisk Årsskrift*, 3:3, s. 296-312.
- Nielsen, P.C. 1974: "Jægerspris-skovene". R. Skovmand (red.): *Jægerspris Slot og Kong Frederik den Syvendes Stiftelse*. Kong Frederik den Syvendes Stiftelse, s. 261-357.
- Nyrop, K. 1890-92: "Kludetræet". *Dania. Tidsskrift for folkemål og folkeminder*, 1, s. 1-31.
- Nystrøm, Eiler (udg.) 1930: *Drevons Beskrivelse af Dronninggaard 1786 med Tegninger af Erik Paulsen*. Gyldendal.
- Oppermann, Adolf 1932: "Egens Træformer og Racer". *Det Forstlige Forsøgsvæsen i Danmark*, 12, s. 1-400.
- Ottosen, Sven 1997: "Traditionstræer". Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen (red.): *Traditioner er mange ting. Festskrift til Iørn Piø*. Foreningen Danmarks Folkeminder, s. 317-324.
- Pater, Jeroen 2017: *Riesige Eichen. Baumpersönlichkeiten und ihre Geschichte*. Frölich und Kaufmann Verlag.
- Piø, Iørn 1966: "Skoven i 1800-årenes folketradition". *Danmarks Naturfredningsforenings Årsskrift* 1966, s. 67-82.
- Qvistorff, Helge 1995: *Berømte danske træer – 66 træer og deres historier*. Danmarks Radios Forlag.
- Rackham, Oliver 1980: *Ancient Woodland its history, vegetation and uses in England*. Edward Arnold.
- Rackham, Oliver 1990 (1976): *Trees and Woodland in the British Landscape. The Complete History of Britain's Trees, Woods & Hedgerows*. Phoenix Giant.
- Raunkjær, Kristian 1934-37: "Dyrehavens gamle Ege". *Botaniske Studier*, 1, s. 85-162.

- Rival, Laura 1998: "Trees, from Symbols of Life and Regeneration to Political Artefacts". *The Social Life of Trees. Anthropological Perspectives on Tree Symbolism*. Berg, s. 1-36.
- Sarauw, Georg 1900: "Fredning af mærkelige Træer og Trægrupper", *Tidsskrift for Skovvæsen*, 12, s. 81-87.
- Schmidt, August F. 1932: "Hultræer i Danmark". *Danske Studier*. Gyldendal, s. 33-56.
- Schouw, Joakim Fredrik 1856: *Naturskildringer. En Række populære Foredrag. Ny forøget Udgave*. København.
- Schovelin, Axel 1881-1891: *Mærkelige gamle danske Træer navnlig Ege og Bøge 1-7*. Vilhelm Trydes Boghandel.
- Steenstrup, Johannes 1923: "Naturfølelsen overfor Danmarks Skove". *Gads Danske Magasin* 17, s. 273-286.
- Syrach-Larsen, Carl 1970: "Træerne". N. Blædel m.fl. (red.): *Bogen om Dyrehaven*. Rhodos, s. 17-74.
- Thomas, Peter 2012: *Trees. Their Natural History*. Cambridge University Press.
- Tiemroth, Peter 2014: "Bornholms sidste brændevinsege". *40 år for træerne. Jubilæumsskrift*. Fonden for Træer og Miljø & Dansk Dendrologisk Forening, s. 89-93.
- Udvalgsbetænkning vedrørende den fremtidige Drift af Jægersborg Dyrehave set fra et landskabeligt Synspunkt*. 1919-20, København.
- Vaupell, Christian Theodor 1863: *De danske Skove*. P.G. Philipsens Forlag.
- von Salisch, Heinrich 1911: *Forstästhetik* (Dritte Ausgabe). Berlin.
- Watkins, Charles 1998: "A solemn and gloomy umbrage': changing interpretations of the ancient oaks of Sherwood Forest". C. Watkins (red.): *European Woods and Forests. Studies in Cultural History*. CAB International, s. 93-113.
- Wegge, Paul 1925: "Gamle Ege i Vemmetofte og Rosendal Skove". *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, 10, s. 383-408.
- Ødum, Søren 1968: "Udbredelsen af træer og buske i Danmark". *Botanisk Tidsskrift*, 64:1, s. 1-118.
- Österman, Per 2001: *Svenska Jätteträd och deras mytologiska historia*. Artbooks.

Utrykt materiale

Rigsarkivet:

Skov- og Naturstyrelsen, Skovreguleringen, Fortegnelse over mærkelige Træer og Trægrupper i Statsskovene i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig, 2.3.1863.

Det kongelige Bibliotek:

Additamenta 342, 2°: Protokol over fredede Naturmindesmærker i Gjenpart af den af Udvalget for Naturfredning førte Fortegnelse.

Billedsamlingen: I.G. Burman Becker: Egetræ ved Klampenborg, Jægersborg Dyrehauge, udat.

Kortsamlingen: Jørgen Dinesen: *Accurat Söe og Land Cort offver Amager, Saltholm, Hveen og langs Kysten fra Kiøbenhavn til Helsingör. Efter Kongl. May's Allernaadigste Befaling indrættet Anno Christi 1688 paa Nye Viis og Geometrische Maade, 1688.*

Besøgte hjemmesider

Becker, I. G. Burman: *Egetræ ved Klampenborg, Jægersborg Dyrehauge*, <https://digitalesamlinger.kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/object568139/da/> (Besøgt 21/04 2026).

BOOK XVI. *THE NATURAL HISTORY OF THE FOREST TREES*, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D16&force=y> (Besøgt 21/04 2026).

Danmarks Naturfredningsforening: *Fredninger i Danmark*, <https://www.fredninger.dk/> (Besøgt 21/04 2026).

Dansk Dendrologisk Forening: *Dansk Træregister*, <https://www.dendron.dk/dtr> (Besøgt 21/04 2026).

Dinesen, Jørgten: *Accurat Söe og Land Cort offver Amager, Saltholm, Hveen og langs Kysten fra Kiøbenhavn til Helsingör. Efter Kongl. May's Allernaadigste Befaling indrættet Anno Christi 1688 paa Nye Viis og Geometrische Maade*, <https://digitalesamlinger.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object72862/da/> (Besøgt 21/04 2026).

Garden Museum: *Reptons røde bog for Sunderidge Park*, <https://artsandculture.google.com/story/aAURzisMCmxZKA> (Besøgt 21/04 2026).

Jens Baggesen (1764–1826), <https://kalliope.org/da/text/baggesen2002092701> (Besøgt 21/04 2026).

Kjær, Erik Dahl og Bill-Jessen, Annette: *Gamle danske egetræer afslører deres hemmeligheder!*, <https://ign.ku.dk/nyheder/2023/gamle-danske-egetraeer-afsloerer-deres-hemmeligheder/> (Besøgt 21/04 2026).

Plans, Sketches & Proposals for the Improvement of her Ladyship's Villa lately Purchased, Call'd Brandsbury at Wilsden, in Middlesex, <https://www.doaks.org/resources/rare-books/plans-sketches-proposals-for-the-improvement-of-her-ladyships-villa-lately-purchased-call-d-brandsbury-at-wilsden-in-middlesex> (Besøgt 21/04 2026).

STRABO, Geography, https://www.loebclassics.com/view/strabo-geography/1917/pb_LCL182.317.xml?readMode=recto (Besøgt 21/04 2026).

The Morgan Library & Museum: *Humphry Repton's Red Books*, <https://www.themorgan.org/collection/Humphry-Reptons-Red-Books> (Besøgt 21/04 2026).

English summary

Preservation of giant oaks in Denmark before c. 1950 – when, how and why?

Longevity among ancient oak trees does not only depend on genetics and biology. Management preferences, renunciation of felling, and even intentional conservation and mechanical support efforts have also played a significant role. The question is, however, when, how and why special consideration was shown for singular trees. In this paper we argue that it appears not to have been until the Romantic preference for natural-historical natural monuments that large old oaks were protected by the renunciation of felling (or even active protection measures) so that they had the opportunity to continue their growth into today's colossal format. Furthermore, individual naming of such trees seems to have been formed in tandem with this protection, and popular, antiquarian and/or operational interest in being able to identify such trees worthy of preservation must have been the main reason for their naming.

Morten Michelsen

Morten Michelsen er ph.d. fra Københavns Universitet (1998), populærmusikforsker og professor i musikvidenskab ved Aarhus Universitet. Hans forskningsinteresser omfatter populærmusik og mediering, musikradio og historiske radiostudier, spørgsmål om smag og musikkritik samt populærmusikhistoriografi. Blandt hans seneste publikationer om lyd, musik og radio er tre antologier om musikradio og en artikel om musikpodcasts. Sammen med historikeren Bertel Nygaard etablerede han i 2021 Dansk Center for Populærmusikkultur (**Danpop**) ved Aarhus Universitet, og i 2024 indledte de to et forskningsprojekt om musikalsk-emotionelle stilarter i Aarhus i de lange 1970'ere finansieret af Den Frie Forskningsfond.

Keywords: Aarhus, 1970-80, erindringsstudier, mediering, beatmusik, rytmisk musik, pop, rockkultur, musikmiljø

AARHUS I ERINDRINGEN

Medieringen af 1970'ernes og 1980'ernes musikmiljø i Aarhus efter årtusindeskiftet

Artiklen handler om, hvordan det rytmiske musikmiljø i Aarhus offentlige "efterliv" i den kulturelle erindring i de seneste ca. femogtyve år langsomt er blevet til en dynamisk og homogen, mediebar fortælling med forestillingen om en kulmination i midten af 1980'erne som et vigtigt element. Ved at fremdrage en række temaer i en række musikeres erindringer om miljøet analyserer jeg, hvordan de er blevet medieret på tryk og i æterbårne massemedier, her bogen og tv-serien. En række kendte og stadig aktive musikeres erindringer står i centrum, og tre temaer fremhæves (det trygge miljø, Aarhus vs. København, skillelinjer i miljøet). Det fremgår, hvordan lidt forskellige fortællinger om succes er blevet opbygget, specielt i to tv-serier, og hvordan fortællingerne tenderer mod at nedtone det Aarhus-specifikke for i stedet at lægge vægt på Aarhus bidrag til en national popkultur.

Gennem årene er fortællinger om Aarhus som en musikkers by blevet mere og mere udbredte. De har deres rod i et frodigt musikmiljø, der udviklede sig fra begyndelsen af 1970'erne til midten af 1980'erne, hvor en række bands og solister slog igennem på landsplan. Her fik en musikalsk provins en stemme i en national musik-kultur i en tid, hvor pop og rock udviklede sig til musikkers *lingua franca*, og salgstallene bare steg og steg. Fortællingen om det aarhusianske musikmiljø er langsomt blevet bygget op og konsolideret i et omfattende netværk af historier og anekdoter, der har sit udspring i den uformelle snak mellem musikere og branchefolk og mellem fans. Den er efterhånden blevet fastholdt i skrift og på film/video af musikere selv, af journalister, af diverse medieprofessionelle og af fans aktive på sociale medier. Fortællingen er blevet tilpasset de forskellige mediegenerer: de skrevne erindringer, den skriftlige historiske fremstilling, podcast-serien, tv-dokumentarformatet og internettet. Forskellige mennesker erindrer selvfølgelig forskellige ting i forskellige medier, men stort set alle erindringerne understreger, at der var tale om en blomstringstid tilbage i de glade 1970'ere og 1980'ere.

Det omfattende erindringsarbejde i forbindelse med musikmiljøet i Aarhus er ikke unikt. Det finder sted i en nutidig erindringskultur, hvor spillet med det fortidige er blevet en integreret del af kulturen i kraft af forskellige former for nostalgi og retrobevægelser.¹ Det kan høres rent musikalsk, og det kan ses i de mange selvbiografier, podcastserier samt tv- og videodokumentarer, som er blevet produceret i de sidste 10-15 år. Det kan også ses i udviklingen af forskningsfeltet kulturarvsstudier, herunder studier i musikalsk kulturarv.² Der er tale om en generel udvikling, som en analyse af, hvordan Aarhus er blevet erindret, kan bidrage til at forstå bedre.

I det følgende vil jeg undersøge, hvordan Aarhus-miljøets offentlige "efterliv" i den kulturelle erindring i de seneste ca. femogtyve år langsomt er blevet til en dynamisk, men måske også homogeniseret, medieåren fortælling med forestillingen om en kulmination i midten af 1980'erne som et vigtigt element. Det sker ved at fremdrage en række temaer i en række musikeres erindringer om miljøet og analysere, hvordan de er blevet medieret på tryk og i æterbårne massemedier. De primære medier vil her være bogen og tv-serien, og medieringerne er baseret på en journalistisk tilgang, både i fortællestil og i den omfattende brug af interviews. En række mere eller mindre kendte og stadig aktive musikeres erindringer står i centrum. Deres status som professionelle over en lang række år har skabt mere "tillid" til deres minder

1 Bl.a. analyseret i Boym 2001; Guffey 2006; Reynolds 2011; Fisher 2014; Garrido og Davidson 2019.

2 Bl.a. van der Hoeven 2014; Cohen et al. (red.) 2014; Baker et al. (red.) 2018; Bennet 2022.

og gjort dem ”interessante” – så meget, at forlag ønsker at udgive deres bøger, og tv-dokumentarister ønsker at interviewe dem til tv-serier.³

Medietekster og kulturel erindring

Inden for erindringsstudier skelner områdets forskere nu om dage mellem mange forskellige former for erindring, fx kollektiv, kulturel og medieret erindring. Begrebet kollektiv erindring har sin rod i sociologen Maurice Halbwachs arbejder, og historikeren Bernard Eric Jensen bestemmer det nærmere som de sociale aspekter af individens erindringsarbejde og som ”de sociale funktioner, som erindringsfællesskaber udfylder i menneskers liv og samliv, herunder erindringsarbejdets identitetsdannende funktioner.”⁴ Den kollektive erindring har både en individuel og en kollektiv side, idet den bidrager til at definere, hvem vi er, og til at skabe nogle rammer for social interaktion i de sociale grupperinger, vi tilhører. Den kollektive erindrings åbenlyse sted er den dagligdags snak, som er forskellig fra den historiske erindring, der typisk er fagpersonens eller historikerens. Den er også forskellig fra den kulturelle erindring, der omfatter konkrete, mere eller mindre stivnede, kollektive erindringer, som udfoldes i valget af og omgangen med fx musiknumre, tekster, billeder, ritualer m.v. De delvis stivnede erindringer indgår dog hele tiden i dynamiske processer, hvor fortider stadig genfortolkes i foretrukne, nutidige fremstillinger.⁵ Fx er det markant, hvor forskelligt Aarhus-miljøet fremstår i de få interviews, der eksisterer fra 1970’erne, sammenlignet med de samme musikeres udsagn 30-40 år senere. Jackie Boo Flight, Shit & Chanel og Gnags var dengang ikke videre positive over for miljøet, men de taler i dag varmt om tidligere tiders sammenhold.⁶

Forbindelserne mellem de forskellige ”lag” i erindringsarbejdet – det individuelle og det kollektive – fanger medieforskeren José van Dijck ganske fint:

”To properly understand their own existence in the grand scheme of historical events, people continuously sharpen their own remembered experience and the testimonies of others against available public versions-official documents, exhibits, textbooks, and so forth.”⁷

3 I de traditionelle massemedier (bøger, radio, tv) er det en relativt lille gruppe af kendte og stadig aktive musikere, der erindrer. De husker ikke overraskende nogenlunde det samme i de forskellige udgivelser. Det drejer sig først og fremmest om Steffen Brandt (1953-), Peter A.G. Nielsen (1952-) og Anne Linnet (1953-). Dertil kommer Sven Gaul (1953-), Henning Stærk (1949-), Lis Sørensen (1955-), Jacob Haugaard (1952-), Mads Michelsen (1962-), Astrid Elbek (1956-), Lars Muhl (1950-) og Mek Pek (1964-). I tv-serien *Rock Rødder*, Knudsen 2012-13, interviewes ca. 25-30 andre musikere ud over de nævnte, og i *Miraklet*, Skovgaard 2024, interviewes ca. 10-15 musikere suppleret af en række komikere/skuespillere.

4 Jensen 2005, s. 20.

5 Green 2018, s. 210; Bennett and Rodgers 2016, s. 38.

6 Sørensen 1973; Bille et al. 1977; Bille 1977.

7 van Dijck 2007, s. 10.

Erindringer bliver dermed til et kontinuerligt erindringsarbejde, der som kollektiv erindring altid er medieret, både fordi det cirkulerer i fællesskaber og fordi diverse medieteknologier er involveret i produktionen og receptionen af de aktiviteter og objekter, som vi skaber for at etablere en fortid, nutid og fremtid for os selv i relation til andre.⁸ Medierne er ikke blot redskaber i formningen og kommunikationen af erindringer, men også en allestedsnærværende kanal for modtagelsen af erindringer. Van Dijck gør opmærksom på, at erindringer og medier ikke blot er to forskellige ting, men at de til stadighed co-konstituerer hinanden i et dynamisk spil og bliver et forum for overvejelser over det dialektiske forhold mellem selvet og andre, privat og offentligt samt individuelt over for kollektivt i et erindringsperspektiv.⁹ Det er sådanne personlige erindringer om sig selv og om en musikkultur, medieret af medier i en offentlighed, der i princippet er tilgængelig for alle, som står i centrum her.

I en videre indkredsning af forholdet mellem kulturel erindring og mediering anfører de to musiksociologer Andy Bennett og Ian Rodgers, at:

"[...] a salient point emerging from cultural memory scholarship is that personal memory typically is situated within the broader memoryscapes that are argued to have emerged as individuals have increasingly come to situate their own individual memories within pools of collective experience that are produced through common patterns of cultural consumption – for example, in relation to music, television, film, fashion, and so on."¹⁰

Citatet stammer fra en bog, hvor de to forfattere videreudvikler og kompleksificerer scenebegrebet ved at indtænke forskningstraditioner og begreber vedrørende erindring så som sted/rum, medialisering og affekt, og hvordan de er sammenflettede i medierede offentligheder eller erindringslandskaber, som Bennett og Rodgers kalder det. Deres hensigt er at studere erindringslandskaber, som de dannes og bruges af fans i en nutidig dagligdag. De fremhæver, at det er det enkelte individ, som erindrer, og at man som forsker bør have fokus på, hvordan de bruger medietekster frem for at have fokus på selve medieteksten. Det har de ret i, men jeg vil dog mene, at medietekster og hvad de tilbyder af muligheder for formning af erindringer, stadig er vigtige at analysere. De to fremhæver, at man ved at fokusere på individerne fremhæver diversiteten i erindringsarbejdet og i det, der kan samles under begrebet kulturel erindring. Her er det til gengæld også vigtigt at tage den homogenisering, der sker i mange medieringer, med i betragtning, fordi de udgør stadige og stærke forhandlingsudspil om, hvordan erindringslandskabets narrativer skal udformes.

Derfor er mit fokus lidt anderledes, idet jeg er interesseret i, hvordan en række nutidige, medierede erindringer tilbyder sig som elementer til konstruktionen af en

8 Green 2018, s. 208.

9 van Dijck 2007, s. 15-22.

10 Bennett og Rodgers 2016, s. 39.

fortid. I det følgende er det ikke fans' brug af minder, der er i centrum, men hvordan en række audiovisuelle og tekstlige medier samt en række journalister og redaktører er med til at forme et mere overgribende narrativ om, hvad og hvordan en række kendte musikere husker om det miljø (mennesker, steder og rum), som de var en del af i deres formative år. Det er interessant, fordi sådanne medierede erindringer på grund af deres afsluttede karakter som publicerede tekster står som markante interventioner i det daglige erindringsarbejde hos musikfans – og dermed bidrager til at definere en række nodalpunkter i erindringslandskabet, som andre, der var der dengang, eller endnu andre, der fx er født senere, kan bruge (eller lade være) i deres eget erindringsarbejde.

Undersøgelsen lægger ud med at kortlægge de mange forskellige medier, som de sidste ca. 25 år har bidraget til dannelsen af erindringslandskabet, for derefter at fokusere på de vigtigste temaer i musikernes erindringer og siden de mere overordnede fortællinger skabt af en række mediatorer.

Aarhus-medieringer efter årtusindeskiftet

Før årtusindeskiftet var der ikke mange erindrende stemmer om Aarhus-miljøet i det offentlige rum. Enkelte journalister og/eller akademikere skrev og udgav korte, historiske fremstillinger, der udkom på tryk samtidig med forskellige, mere rapportagtige publikationer,¹¹ og DR producerede nogle få portrætprogrammer til radio eller tv, der også havde en erindringsfunktion.¹² Efter årtusindeskiftet blev erindringer i forbindelse med populærmusik en del af den såkaldte oplevelsesøkonomi og kulturindustri, ikke blot i Aarhus og Danmark, men i store dele af verden. Det faldt sammen med, at cd-formatet passede til de mange genudgivelser i et stadigt mere luksuriøst udstyr. Fx har Gnags, tv-2 og Shit & Chanel udgivet bokssæt,¹³ og gennem årene er en lang række albums fra den tid blevet genudsendt. Det faldt også sammen med udbredelsen af teaterkoncerter, hvor der i henholdsvis 1998 og 2017 blev produceret to uafhængige teaterkoncerter med et bredt repertoire af gamle Aarhus-numre, begge under titlen *Made in Aarhus*.¹⁴ Desuden er der produceret teaterkoncerter med henholdsvis Anne

11 De historiske fremstillinger var baseret på interviews med andre eller på egne erindringer. De omfatter artikler af Rasmussen og Dengsø (1982) samt Enggård (1983) om kvindemusikken, og bøger af Andresen (1986) om populærmusikken bredt samt Ljungkvist (red., 1995) om jazzmiljøet. Rapporterne omfattede Rosenberg 1979 om Husets Musikteater, Historisk Værksted 1983 og Rasmussen 1984 om Aarhus-miljøet samt Binsbergen 1994 om rytmisk musik i Aarhus. Deleuran og Knus bog om Gnags (1985) handler primært om samtiden, men en tredjedel af bogen (knap 50 sider) omtaler gruppens historie.

12 På tv var det Gnags (*Gnags. Et program med og om århusianske musikgruppe*, Fischer 1983; *Man husker mer og mer*, Bisgaard 1991), tv-2 (*Folk & musik*, Lydixen 1985), Thomas Helmig (*Thomas Helmig: Jeg vil ikke være ringvrag*, Mortensen 1986), Lis Sørensen (*Lis Sørensen*, Bisgaard 1989) og Lars Muhl (*Lars Muhl – 91*, de Mylius 1992).

13 Gnags 2005: *Siden 66*; tv-2 2012: *Bag duggede ruder 1981-2012*; *Shit & Chalou* 2012: 1974-82.

14 Baggesen 1998; Lundorph 2017.

Linnets, tv-2's Gnags' og Thomas Helmigs musik.¹⁵ Gendannelser af gamle bands blev ligeledes almindeligt, senest Daisy til en turne i 2025.

Efter år 2000 fremstod en lang række aktører, der med forskellige intentioner erindrede i det offentlige rum. Også i dag udveksler "almindelige" borgere minder, typisk om et bestemt (musik)sted, artist eller kort periode via sociale medier; ildsjæle samler og formidler information fra et lokalområde eller med bestemte artister i bøger, i podcasts eller på hjemmesider; institutioner som Aarhus Stadsarkiv bestyrer hjemmesiden *Aarhus Billeder* samt en Aarhus wiki;¹⁶ museer laver udstillinger;¹⁷ kommercielle, nationale forlag og pladeselskaber udgiver biografier om stjernerne fra lokalområdet og festskrifter om Aarhus; regionale eller nationale radio- eller tv-stationer samt dagblade producerer indhold om givne lokalområders musikhistorie. Endelig er musikforskningen, bl.a. i kraft af nærværende tekst, begyndt at undersøge det. Samtidig er disse offentlige aktiviteter sammenvævet med dagligdagens uformelle snakke og helt personlige, ikke-artikulerede erfaringer med stort og småt fra musiklivet i "de gode gamle dage". Hvordan alle disse områder og interesser er flettet ind i hinanden, er det svært at skabe klarhed over. Hjemmesiderne er ikke præget af ønsket om at underholde, men om at formidle facts, og som megen rockkultur er de præget af en DIY-tilgang (*Do It Yourself*) med en høj troværdighed.¹⁸ De fleste Facebookgrupper lægger i udgangspunktet op til dialoger, der minder om samtaler, og man kan forstå dem som erindringsarbejde, dvs. at man selv gør en vis indsats i udviklingen af erindringer.¹⁹

Popmusikhistorie har i mange år været en del af tv's underholdning. Det er resulteret i flere dokumentarserier, fx DRs *Husker du: Dansk rock gennem 50 år* (13 udsendelser á 50 minutter),²⁰ hvor afsnit syv var viet Aarhus, og *DR2s store danske rockhistorie* (10 halvtimes udsendelser),²¹ hvor historien om Aarhus ikke spiller nogen rolle. Siden slutningen af 2000'erne har radio- og tv-stationer produceret programmer relateret til Aarhus-miljøets historie. Årene fra 2007 til 2009 bød på portrætud-

15 *Hele Verden Fra Forstanden* [tv-2], Grue 2006; *Teaterkoncert Thomas Helmig, Cederholm 2025; Danmark* [Gnags], Koerner 2011; *De vilde kaniner* [Gnags], Christensen 2025; *Hvid magi* [Linnet], Kragerup 2011; *Jeg er jo lige her* [Linnet], Johannesson 2012/2021.

16 Aarhus Stadsarkiv [u.å.]: *Aarhusbilleder* og *Aarhuswiki*. Stadsarkivet har i desuden i samarbejde med blandt andet Music City 2022 udarbejdet *Byens Lydspor*, en byvandring med ni formidlingsskilte sat op på relevante steder i byen og en app, hvor man kan høre podcasts, mens man står på stedet.

17 Den Gamle Bys udstilling hed *Aarhus Rocks! Byen og musikken 1960-2014*, se Den Gamle By 2014-16. Den Gamle By har desuden genopført jazzspillestedet Bent J som en del af museets 1970'ermiljø.

18 Her tænkes på musikdanstv.com, der bl.a. har en måske komplet liste over spillesteder, diskoteker og pladeforretninger i Aarhus fra slutningen af 1800-tallet til i dag, og www.garagerock.dk, der også har mange oplysninger om aarhusianske forhold.

19 Fx *BOOM / Box 72* og *andre spillesteder i Århus i 60/70-erne* (<https://www.facebook.com/groups/BoomBox72>, 1400 medlemmer, besøgt 7/2-25), *Århus Punks i 70erne og 80erne* (<https://www.facebook.com/groups/21451706766>, 460 medlemmer, besøgt 7/2-25), *Os der kom på Tordenskjold i Århus* (<https://www.facebook.com/groups/57539440944>, 1100 medlemmer, besøgt 7/2-25)

20 Thygesen 2008.

21 Skaaning et al. 2021-22.

sendelser med Gnags, Brandt og Linnet på DR2,²² mens TV2 Østjylland gik mere omfattende til værks og producerede *Rock rødder*,²³ en serie på ti 30 minutter lange tv-udsendelser om Aarhus, primært om tiden fra 1960 til 1990. Også Radio4s podcast-serie *Da rocken kom til Aarhus*²⁴ er grundigt gennemarbejdet, og dens seks timelange udsendelser dækker tiden 1950-2020. DR tog fat i Aarhus igen i slutningen af årtiet med den timelange udsendelse *Aarhus swinger*²⁵ om Aarhus Friskoles rolle i Aarhus musikliv. Miniserien (tre gange en halv time) om *Anne, Sanne og Lis*²⁶ berører selvfølgelig de to aarhusianeres personlige historier, mens den enkeltstående halvtimelange portrætudsendelse af tv-2²⁷ knapt berør Aarhus-temaet. Alle de nævnte udsendelser blev sendt lørdage eller søndage i prime time. Det seneste skud på stammen er DRs *Miraklet i Aarhus*²⁸ med seks afsnit á en halv time. Her fylder 1980'ernes musikmiljø mest, og der er udblik til før og efter.

På bogfronten udkom den af Jørgen Nielsen redigerede *Rock i Århus: Brudstykker af en musikhistorie* i 2008, det nok mest gennemarbejdede medieprodukt om Aarhusmiljøets historie. Værket kom til at indgå i en tværmedial sammenhæng, da det i de følgende år var udgangspunkt for *Rock rødder*, *Da rocken kom til Aarhus* og Den Gamle Bys udstilling. Andre historiske genrer dukkede op, ikke mindst (selv)biografier af eller om Aarhus mest kendte musikere og grupper,²⁹ og Bamses liv er endda blevet genstand for en spillefilm.³⁰ En anderledes måde at skrive en slags musik- eller måske byhistorie på var *Bare de synger om Århus, ikk' å*, der med udgangspunkt i 17 sange fra slutningen af 1970'erne og fremefter fortæller en lang række anekdoter.³¹ Bypræsentation blev i 2016 vigtig som optakt til gennemførelsen af Aarhus som europæisk kulturby året efter. Det år udkom tre bøger, *En Århus krønike – om tre tiår der forandrede Danmark*, *Made in Aarhus* og *Aarhus*, som alle gav plads til kapitler om musikmiljøet.³²

22 Christensen 2007 (om Brandt); Anon 2008 (om Linnet); Søsted et al. 2009 (om Gnags).

23 Knudsen 2012-13.

24 Jepsen 2021.

25 Køster-Rasmussen 2019.

26 Køster-Rasmussen 2018.

27 tv-2 – *Danmarks lykkeligste band*, Behrendorff 2017.

28 Skovgaard 2024.

29 Selvbiografierne omfatter Linnet 2000 og 2013; Muhl 1993 og 2017; Sørensen 2019; Nielsen 2022.

Biografier skrevet af andre omfatter Blak og Jørgensen 2011 om Bamse; Løppenthin 2019 om Kliche; Muhl 2023 om Daisy; Eriksen 2019 om Anne Linnet Band; Panduro og Eriksen 2024 om tv-2. Den sidste har sit udspring i en podcast *Vi taler kun om tv-2*, se Panduro og Eriksen 2021-2024. Et meget tidligt eksempel på en gruppebiografi var Deleuran og Knus 1985 om Gnags.

30 Genz 2022.

31 Normand 2002.

32 Den første, se Salling-Petersen og Prehn 2016, indeholder tre musikbidrag skrevet af henholdsvis Anders Errboe fra Østjysk Musikforsyning, Jens Helmer-Petersen, der ejede Tagskægget, og fornævnte journalist Jørn Rasmussen. Den anden, se Søholm 2016, indeholder artikler om *Gaffa*, Grøn Koncert, Michael Learns to Rock, *Shit & Chanel* og Feedback-studiet. Den tredje er om den rytmiske scene som helhed både før og nu skrevet af Jens Volmer Jepsen, se Jepsen 2016, der siden blev ankermand på podcasten *Da rocken kom til Aarhus* fra 2021.

I de omtalte materialer er der to hovedtendenser: en der trækker på en rockdiskurs og en, der trækker på en popdiskurs. Den første opfatter rock som en seriøs musik, der er selvskreven og kan have kunstneriske ambitioner. Den ser rock som autentisk og i udtalt modsætning til pop, den dyrker musikalsk dygtighed og personligt udtryk udviklet både i bandet og i bredere fællesskaber. Desuden er den ofte maskulint kodet. Begrebet "rytmisk musik", der egentlig indbefatter både rock, jazz og folk, omfatter også disse kvaliteter, og "rockisme" er i de senere år blevet et nedladende begreb for sådanne værdier. Popdiskursen derimod opfatter pop som noget, der sker i nuet og handler om at have det skægt, men som også kan tages alvorligt på sine egne præmisser. Pop ses i denne forbindelse som anti-elitært og demokratisk, ligesom den ofte er feminint kodet. "Poptimisme" er et lettere nedladende begreb for denne diskurs.³³ De forskellige medieprodukter trækker på begge diskurser. I det omfattende materiale har jeg valgt at fokusere på selvbiografierne og tv-serierne, fordi det sandsynligvis er dem, der har haft det bredeste publikum, og hensigten er at spørge, hvilke erindringer om 1970'erne og 1980'erne seere og læsere bliver tilbudt.

Erindringernes fortællinger

Som nævnt i note 21 har Lars Muhl, Anne Linnet, Lis Sørensen og Peter A.G. Nielsen skrevet selvbiografier. De fire forfattere var 40-70 år gamle, da bøgerne udkom. Tre af dem er opvokset i Aarhus, den fjerde (Peter A.G.) i en mindre provinsby mere end 100 km vest for Aarhus. De har alle været aktive musikere siden 1960'erne og begyndte som amatører, men blev langsomt professionelle. De synger alle på dansk og er stadig aktive musikere i Danmark.

Litteraterne Robert Edgar og medforfatteres definition af selvbiografien som en personlig fortælling, der "embraces the partial, mutable, fragmentary and subjective nature of part events being narrated and the 'self' who is narrating them,"³⁴ beskriver fint, hvad de fire forfattere gør. De skriver om de dele af deres musikalske og personlige liv, de anser for relevante for offentligheden, og de indskrevne læsere i disse medieringer er musikernes jævnaldrende med et vist kendskab til Aarhus geografi. De fortæller om processen med at blive musiker og spekulerer over, hvordan de er blevet de personer, de er i dag. De omtaler den musik, de har lavet (eller blevet inspireret af), og de mennesker, de har spillet sammen med eller på anden måde har mødt. Barndoms minder indeholder mange insider-referencer til århusianske lokationer og venner. Når de når til teenageårene, nævner de kun meget lidt om det århusianske miljø. Til gengæld nævner de mange af deres musikalske åbenbaringer, fx det første instrument (typisk konfirmationsguitaren), den første optræden eller en række

33 Weisbard 2014 indeholder en lang og nuanceret diskussion af de to positioner og deres forhold til hinanden i nordamerikansk kultur, hvorfra begreberne stammer.

34 Edgar et al. 2019, s. 4.

for dem vigtige albums eller musikere (overvejende udenlandske). Når de nævner det aarhusianske miljø, husker de det oftest som et abstrakt rum defineret af en række relationer til andre mennesker, ofte musikere, der senere blev kendte, men også som et konkret byrum bestående af bestemte steder, oftest spillesteder eller pladser, og ruter imellem dem. Peter A.G. fx husker den typiske bytur, der startende på Box 72 og gik videre til Cabana, Musikcafeen og Vestergade 58. Hjemturen gik sydover via grillbaren Gerners på Frederiks Alle.³⁵ Et andet eksempel er Lis Sørensen:

”I mine sene teenageår og frem til jeg var omkring de 20 år, følte jeg mig mest i live om natten. Det var, når mørket lagde sig over Aarhus, at alt det spændende begyndte. Og første stop på en bytur i første halvdel af 1970’erne var som regel Lars Muhls lejlighed. Den lå i et besat hus på hjørnet af Ringvejen og Nørregade og var et rent mekka for musikere. [...] Stemningen var loose, nærmest sumpet, og der blev fyret op eller strøet sjove piller på bordet. [...] Efter et par plader og en flok Tops [øl] gik turen ned til Vestergade 58 for at se aftenens orkester. I baren stødte vi måske på Henning Stærk fra Spillemandene, og på scenen stod eksempelvis Taurus, som var sofistikerede og holdt sig lidt for sig selv. [...] Når koncerten var slut, gjaldt det – i hvert fald til jeg flyttede hjemmefra – om at nå den orangefarvede bus hjem til Brabrand. Hvis jeg altså ikke var på knallert.”³⁶

Miljøerindringerne er relativt få, måske fordi miljøet ikke var vigtigt for dem, eller fordi miljøets betydning i et historisk perspektiv er så indlysende, at det ikke behøver en omtale. Sidstnævnte forklaring forekommer mest overbevisende, idet de mange tætte samarbejder i musikalske og organisatoriske spørgsmål så at sige erstatter stederne. Der aftegner sig tre hovedtemaer i de skrevne og de talte erindringer: det trygge miljø, mindreværdet i forhold til København og de forskellige skillelinjer i miljøet. De bliver uddybet i det følgende.

Et trygt miljø

I tilbageblikket var Aarhus-miljøet lille og føltes trygt for musikere. Lis Sørensen argumenterer for, at den særlige kvalitet ved det aarhusianske musikalske miljø sammenlignet med København var et tæt fællesskab:

”Hvad definerede så Aarhus i forhold til København? For mig lå det først og fremmest i sammenhængskraften. Aarhus var så stor, at den rummede en

35 Nielsen 2022, s. 151.

36 Sørensen 2019, s. 135-36. Sørensen husker ikke så præcist her. Nørregade i Midtbyen krydser hverken Ringvejen eller Ringgaden. Men iflg. Lars Muhl boede han i den periode i et slumstormerhus i Nørregade, se Muhl 1993, 118.

masse musikere med alle mulige klange og stilarter. Men byen var for lille til, at man kunne gemme sig i sin egen lille genreboble. Der var ikke noget med, at jazzerne kom ét sted, rockerne et andet, popperne et tredje. Vi gled hele tiden ud og ind imellem hinanden. Når vi kom til København med Shit & Chanel, prøvede vi altid at finde ud af, hvor de andre musikere hang ud; det lykkedes aldrig. Selvfølgelig fordi vi var nogle bonderøve, der sikkert drejede ned ad den forkerte gade og endte på det forkerte værtshus. Så selv om der var mange flere musikere i København, havde de ikke den samme klubånd, vi havde i Aarhus. Vi hang ud på kryds og tværs. [...] Det var et vildt inkluderende miljø, som samtidig rummede stærke personligheder med evne til at samle mennesker omkring sig. Såsom Anne, Steffen og A.G.”³⁷

I *Rock Rødder* fra 2012-13 peger musikerne også på et tæt knyttet miljø og nævner, at man kunne finde livemusik i mindst ét spillested hver aften. Spillestederne, der lå i gåafstand fra hinanden, var ofte værter for jamsessions, og man spillede i hinandens bands i kortere eller længere perioder. Nogle betragtede det som en verden for sig selv, som guitaristen Hans Erik Lerchenfeld sagde: ”Man havde været vant til at gå rundt i Aarhus midtby og det var det, det handlede om, ikk.”³⁸ At lære af hinanden i stedet for at konkurrere var tidens og stedets etos. Spillestederne var genrespecifikke, men musikerne så det ikke som en hindring for udveksling på tværs af genregrænser. Lars H.U.G. formidler dette indtryk:

”Hvad der kendetegnede Aarhus musikalsk var, at man havde en stor rummelighed. Og musikerne blandt hinanden accepterede jo hinanden og havde ikke det der modsætningsforhold, som man oplevede, når man kom til København. Det gjorde jo så også Aarhus interessant, fordi man blev integreret i hinandens miljø uden egentlig at ville pådutte hinanden nogle ting eller have noget mod hinanden. Derfor trivedes vi også i det der miljø, hvor vi tit spillede sammen med punk bands.”³⁹

Et andet aspekt var, at en del unge havde frihedsgrader, som nok er mindre udbredte i dag. Fx begyndte Lis Sørensen at komme i miljøet, lige da hun var blevet teenager:

”Røgen hang tæt I det lille lokale på fjerde sal. Omkring mig sad unge, skæggede mænd i spraglet tøj. De røg piber og drak øl, og i virkeligheden var jeg som 13-årig slet ikke gammel nok til at være der [...] Min far havde været med første gang for at tjekke scenen ud og godkendt, at jeg tog afsted med veninder.”⁴⁰

37 Sørensen 2019, s. 141-42.

38 *Rock Rødder*, afsnit tre: *Violiner og velour*, 17:20, Knudsen 2012-13.

39 *Rock Rødder*, afsnit tre: *Violiner og velour*, 12:00, Knudsen 2012-13.

40 Sørensen 2019, s. 22.

En vigtig grund til at besøge Jazzhus Tagskægget, som citatet beskriver, var, at hendes folkeskolemusiklærer spillede der, og nogle år senere blev hun sangerinde i hans band – det var ikke svært at komme ind i miljøet. Læreren var jazzsaxofonisten og pædagogen Holger Laumann (1942-2007). Ud over at undervise Sørensen og mange andre blev han tidligt kæreste med Anne Linnet. Han opfordrede begge piger til at optræde og tog dem med til koncerter med sit band Tears. I 1970 inviterede han Linnet med i gruppen, der gav hende rig plads til at udvikle sig. To år senere dannede Laumann et kortvarigt band med både Linnet og Sørensen, som siden udviklede sig til Shit & Chanel. En 15-årig Mek Pek (1964-) blev siden medlem af Lost Kids, en ligeledes 15-årig Kate Svanholm (1962-) blev en del af Sofamania og siden Lost Kids, mens Mads Michelsen (1962-) var 19, da han blev medlem af Gnags i 1981. Sådanne intergenerationelle forbindelser er ikke særlig udbredte i pop-rock-kredse, men bidrog her til et trygt Aarhus-miljø. Det antyder også, at de fleste pop-, rock-, folk- og jazzmusikere til en vis grad kendte hinanden i et miljø, der helt naturligt opfattede sig som en del af den rytmiske musik og de værdier, der var knyttet dertil.

Aarhus vs. København

”Ingen tænker i dag over, at der dengang [ca. 1978] var længere fra provinsen til København end der i dag er fra København til New York. Jeg tror, vi var en hel del sangskrivere og musikere, der havde nået et punkt, hvor vi følte, at vi stod med ryggen mod muren.”⁴¹

Aarhus status som provinsby i forhold til storbyen København dukker op mange steder, og det falder sjældent ud til Aarhus fordel. I 1960'erne og 1970'erne var københavnske grupper dominerende, og når de kom til Aarhus, blev de foretrukket af både koncertarrangører og publikum frem for de lokale grupper. Dertil kom, at alle institutioner lå i København. Fx måtte man, indtil Genlyd blev tilstrækkelig udviklet i slutningen af 1970'erne, tage til København for at indspille plader – medmindre man tog nordpå til Nykøbing Mors (Jacks Beat Records, 1965-68) eller Aalborg (Spectator Records, 1969-72) eller Nibe (Quali-Sound Studio, ca. 1966-76).

Litteraturforskeren Jason Finch og medforfattere nævner, at en indikation af det såkaldte *second city syndrome* kan findes i forbindelse med byer, der i en eller anden henseende navngiver sig selv som hovedstad, fx Aarhus som Jyllands hovedstad. De påpeger også, at “[m]ost urban dwellers experience their cities as somehow secondary to other, bigger or more famous, cities. Changing fashions or technological innovations are typically experienced as arriving from elsewhere.”⁴² Således bliver en by til

41 Muhl 2017, s. 138.

42 Finch et al. 2017, s. 5.

en *secondary city*, når byens borgere føler sig underlegne i forhold til en anden by, i dette tilfælde København. Sådanne følelser var vigtige i århusianske musikeres selvforståelse i 1970'erne, og nogle gange af gode grunde. Et tidligt – og godt – eksempel på forhandlingerne af forholdet mellem de to byer kom i 1969, da det hippe københavnske undergrundsblad *Superlove* anmeldte den århusianske musikscene meget negativt og foreslog at sende flere københavnske grupper til provinserne.⁴³ Lars Muhl har desuden ofte gengivet historien om Daisy, der i København blev muhet ud, da de blev præsenteret som et århusiansk band.⁴⁴ Derudover mente århusianerne, at det næsten var umuligt at få koncerter i København (hvilket ikke var helt rigtigt).

I flere af de tidligere citater dukker sammenligninger mellem Aarhus og København op, og Sørensen omtaler flere gange forskellene. Med en formulering lånt fra Elisabeth (Gjerluff Nielsen), konstaterer hun, at de mindre erfarne århusianere fokuserede på sangene, mens københavnernes, der var tættere på internationale trends, gik efter en superprofessionel lyd.⁴⁵ Ifølge de to musikere var der en forskel i graden af professionalisme, og andetsteds bemærker Sørensen, at det københavnske miljø var stort og opdelt i forhold til Aarhus. Men selv om Shit & Chanel kunne føle sig som bonderøve (jf. citat s. 38-39) i København, fortæller Linneth og Sørensen samtidig ganske uimponeret om deres pladeoptagelser og koncerter i hovedstaden. Både for publikum og for dem selv var det vigtigere, at de var en gruppe bestående af fem kvinder, end at de kom fra Aarhus.

Den nye bølge overvandt delvist lillebror-følelsen i løbet af 1980'erne. Sørensen husker en specifik begivenhed, der bidrog væsentligt til overvindelsen: nemlig indspilningen af Nannas sang 'Afrika'. Det førende studie i Aarhus lagde hus til en sang komponeret af en københavner. Og solisterne kom ligeligt fra begge byer:

”Men alle forskellene [mellem København og Aarhus] smeltede bort, da vi samledes om at indspille Nannas sang. Det var nærmest et topmøde. Haven bag Genlyd-villaen i Viby lå badet i sol den 13. juli 1985. Den ene kollega efter den anden ankom og: 'Hej, hvad så?' og: 'Nå, spillede du dér i går?' og: 'Hvordan går det med pladen?'. Der kom CV, der kom Lars H.U.G., der kom Allan Mortensen og Steffen Brandt og Sanne og Mona Larsen og Bamse og Muhl og Søs og Anne Dorte. Det blev ved og ved. Jeg fik sådan en fornemmelse af, at alle var der. [...] Ude på plænen løftede stemningen sig i løbet af dagen, der blev knuppet op for nogle øl, og duften fra cigaretrøg blandede sig med duften af en sødere røg. Det udviklede sig til en daglang firmafest med en varm stemning. Festen lod sig bære af, at vi var der i en god sags tjeneste, at alle bidrog uden nykker, og at vi ret sjældent havde tid til at sludre med hinanden.”⁴⁶

43 Anon 1969.

44 Fx *Rock Rødder*, afsnit et: *Drømmen*, 24:15, Knudsen 2012-13.

45 Sørensen 2019, s. 142.

46 Sørensen 2019, s. 142-43, se også Nielsen 2022, s. 199ff.

DRs serie *Miraklet i Aarhus* bidrog til kanoniseringen af denne indspilning ved at vie en hel udsendelse ud af seks til projektet. Den medierer den samme (erindrede) følelse af et stort fællesskab blandt ligeværdige kolleger på tværs af regionale grænser, og tilrettelæggernes konklusion er, at her blev Aarhus musikby nr. 1. Til gengæld fylder historien næsten intet i *Rock Rødder* og er kun lige nævnt i *Rock i Århus*.⁴⁷ Andre og senere stemmer, skriver stadig i geografisk optik, hvor København er centrum og Aarhus en del af periferien.⁴⁸

Skillelinjer i miljøet

Dette idylliske billede kan suppleres med erindringer om nogle skillelinjer. En løb mellem grupperne knyttet til Midtbyens spillesteder og Gnags, der boede i et kollektiv i forstæderne. Gnags var meget ambitiøse og formåede at etablere det første pladestudie og det første pladeselskab i Aarhus. Grundlæggende havde de to grupper forskellige projekter og forskellige måder at tænke på, som sanger Steffen Brandt forklarer: ”Vi havde ikke meget med dem at gøre idemæssigt. Der var ikke et sammenfald af tankesæt. Gnags havde helt deres eget univers, som de praktiserede helt uafhængigt af, hvad vi andre gik og lavede”.⁴⁹ Denne forskel blev dog nedtonet i anden halvdel af 1970’erne. Peter A.G. anfører, at Per Frosts indtræden i Gnags i 1974 blev ”vores adgang til Aarhus”⁵⁰ og fortsætter:

”Nu hvor Per er med, er det også som om musikmiljøet i Aarhus ændrer syn på Gnags. Man har hele tiden set lidt skævt til os, det har vi godt kunnet mærke. Vi har XLR-stik, vi har lyseblå Ford Transit, vi har styr på det.”⁵¹

Denne dobbelthed, både outsider og kernen i et fællesskab, karakteriserer Peter A.G.s erindringer.⁵² At være en del af kernen udvikledes, efterhånden som pladeselskab og studie for alvor kom i gang i slutningen af 1970’erne. Det blev til et blandt flere samlingssteder i miljøet. Genlyd udgav endda en plade med den tidlige udgave af tv-2 (Taurus), der – i hvert fald i Lis Sørensens øjne – også holdt sig lidt for sig selv (se s. 38). I den seneste tv-serie, *Miraklet i Aarhus*, har afsnit tre undertitlen tv-2 vs. Gnags, og specielt Steffen Brandts og Peter A.G.s relation bliver gjort først antagonistisk og siden nedtonet af flere, inklusive hovedpersonerne selv, som ”sund konkurrence”.⁵³

47 Nielsen (red.) 2008, 175.

48 Fx Normand 2002 og Rasmussen 2016.

49 *Rock Rødder*, afsnit seks: *Stik mig en plade*, 8:16-8:29, Knudsen 2012-13.

50 Nielsen 2022, 143. Aarhusfødt Per Frost blev rekrutteret fra det lokale band Viola.

51 Nielsen 2022, s. 145.

52 Nielsen 2022, fx s. 192, 197.

53 Fx *Miraklet i Aarhus*, afsnit tre: *TV-2 vs. Gnags*, 5:35, Skovgaard 2024.

De nye bands, der kom til omkring 1980, medførte en fornemmelse af et generationskifte (beat vs. punk/new wave). Med udgangspunkt i en grundlæggende punkattitude husker musikeren og komikeren Jacob Haugaard, at Gnags og de andre var blevet for professionelle og havde mistet momentum. I stedet indtog han og hans band en anarkistisk, nærmest anti-musikalsk holdning.⁵⁴ Og den lokale punker Jan Jet husker det på samme måde: "Alle de store gamle grupper, ikke, som er knaldhamrende dygtige, ikke, de var ved at stagnere, de spillede kun musik for dem selv. Det gider vi ikke, vel?"⁵⁵

Også Lars Muhl, der havde været med i miljøet siden 1968 og som havde haft svært ved at finde fodfæste i 1970'ernes mere hippieagtige scene, husker forandringerne omkring 1980 som et velkomment nybrud: "Aarhus var ved at dukke op af halvfjerdsernes døs ... en lang række andre hurtige initiativer var under opsejling, og en lang række spillesteder var dukket frem og tilbød koncerter alle ugens dage."⁵⁶ Muhl forklarer nærmere skellet som en modsætning mellem 1970'ernes rytmiske musikmiljø og så en ny popmusik, hvis værdier ikke lå langt fra popdiskursens.

Som det er fremgået, tegner de medierede musikererindringer bortset fra disse – i erindringen – ikke alvorlige konflikter et i øvrigt meget positivt billede af miljøet dengang. Det er et billede af et trygt miljø, der dog lå under for hovedstaden. Efter disse musikererindringer og deres hovedtemaer vendes blikket nu mod de mere generelle linjer, som producenter, redaktører og tilrettelæggere har trukket op.

Medieringens narrativer

I dette årtusinde, hvor Aarhus-fortællingen så at sige har fået fast form i tekster og levende billeder, er den i høj grad blevet fortalt gennem erindringer. De bæres ikke af miljøets eller stedets udvikling som sådan, men af en række mennesker, der har oplevet meget forskelligt i forlængelse af deres udgangspunkt i bestemte grupperinger i et lokalt musikmiljø. Siden har de bevæget sig væk fra det lokale, fået succes og opnået stor national anerkendelse. De enkelte erindringer udfolder sig dog med miljøet som baggrund, og i langt de fleste fortællinger anerkendes fællesskabets store betydning i deres tidlige år eksplicit. Implicit medierer erindringerne nogle variable positioner i en musikkulturel udvikling fra alternativ beat- eller rockkultur til en mainstream popkultur og fra lokalt til nationalt. Dermed bidrager de samtidig til en konsolidering af erindringslandskabets overordnede pop- og rockdiskurser.

Succesfortællingen om Aarhus-miljøet har sine rødder i 1970'erne. På trods af det almindelige brok, som man kan spore i interviews fra 1970'erne, var der allerede dengang en selvbevidsthed, der kunne få det nyetablerede "Samarbejdsudvalget for den

54 *Rock Rødder* afsnit syv: *En spade er en spade*, 3:00, Knudsen 2012-13.

55 *Rock Rødder* afsnit syv: *En spade er en spade*, 2:48, Knudsen 2012-13.

56 Muhl 2017, s. 134.

rytmiske musik i Århus” til at skrive: ”Der har i den senere tid være rejst en del kritik af musikmiljøet i Århus. De mange kritikere bør ikke glemme, at Århus på trods af manglerne har landets sundeste og stærkeste musikmiljø.”⁵⁷ Det var også i disse år, at udtrykket ”musikmiljø Aarhus” via journalist Jørn Rasmussens faste spalte af samme navn i *Aarhus Stiftstidende* langsomt blev til et gennemgående begreb – og titlen på det hæfte, han (og hans avis og kommunen) udgav i 1984.⁵⁸ I 1980’erne blev miljøet for første gang erindret i nogle få tekster (jf. s. 34), hvor der faktisk var fokus på miljøet.⁵⁹ Det blev fortalt som en fortælling om det, der havde været, men også som en forhistorie til det, der var: en samtid i et blomstrende miljø med forskellige, men indbyrdes forbundne, scener.

Op gennem 1990’erne ser det ud til, at fortællingen om miljøet blot var blevet til fortid, og at der ikke var behov for at tale mere om det. Det ændredes efter år 2000, hvor ildsjæle rundt om i Danmark (og i Europa) begyndte at indsamle oplysninger om deres ungdoms lokale bands og udgav det, oftest som DIY-projekter. Det blev til en omfattende bølge af lokal musikhistorisk beskrivelse om 1960’erne og 1970’erne baseret på egne erindringer, gamle avisklip og interviews inden for en klar rockdiskurs.⁶⁰ Musikeren og journalisten Jørgen Nielsens *Rock i Århus: Brudstykker af en musikhistorie* fra 2008 var med sine mange forfattere og 350 sider en af de mest ambitiøse værker i denne bølge. I forordet hedder det, at ”Den levende musik og dens forankring i lokalmiljøet har ligget redaktøren og forfatterne bag dette projekt på sinde. [...] Vi har forsøgt at pejle os frem til det, der har gjort Århus til noget særligt i den danske musikverden.”⁶¹ Interviewet er det primære redskab til informationsindsamling, og det medfører, at bogen først og fremmest består af en lang række korte kapitler med fokus på grupper og enkeltmusikers erindringer frem til 1990’erne. Fra 1990’erne og frem ændres perspektivet til et miljøskildrende. *Rock i Århus* indeholder også små artikler om fx (spille)steder, institutioner, branchefolk og pædagogik, som beskriver noget af den baggrund, som musikken udfoldede sig på. Over de 350 sider bliver historier fra 1950’erne til 2000’erne fortalt i en struktur, der ikke er ulig en traditionel, historiografisk struktur med opblomstring, storhed og forfald. Nielsen udnævner 1980’erne til ”Århusrockens guldalder,”⁶² som de efterfølgende årtiers musikkultur(er) så skal leve op til. Med de mange små historier etableres en fortælling om musikmiljøet i Aarhus som et helt eget økosystem. De internationalt succesfulde Cut’n’Move og Michael Learns to Rock nævnes fx kun en passant, de er ikke en del af fortællingen. Desuden nævnes de mange koncertbesøg udefra, hvad enten det er fra København eller Los Angeles, kun undtagelsesvis. Sådanne fravalg understreger Aarhus musikmil-

57 Anon 1978.

58 Rasmussen 1984.

59 Andresen 1986; Rasmussen 1984; Historisk Værksted 1983.

60 For en oversigt over disse, se Michelsen og Rørdam Larsen 2013.

61 Nielsen (red.) 2008, s. 9.

62 Nielsen (red.) 2008, s. 155.

jø-fortællingens stolte lokalforankring og gør bogen til en bog om de aarhusianske rockmusikeres historie (som lovet i forordet).

Nielsens bog og de deraf afledte tv- og radioserier er alle lokale projekter lavet af musikere og/eller journalister, der havde været der dengang,⁶³ og den indskrevne læser er en, der også havde været der – eller i det mindste kendte til stederne og musikken i forvejen. Sekundært er den henvendt til en bredere kreds i hele Danmark. I alle tre mediefortællinger står bands og enkeltpersoner helt centralt. De fortæller deres egne historier og en hel del anekdoter, og specielt i bogen, men også i radio og tv, bliver der givet en bredere kontekst og trukket nogle lange linjer. Fordi metoden er at tegne et generelt billede ud fra en masse enkeltstående historier, placerer både bog og medieserier sig genre-mæssigt et sted mellem erindringer og historieskrivning. Det er så at sige den samlede mængde af erindringer, der skaber en historisk fremstilling.

Rock rødder er tidsmæssigt mere afgrænset end bog og podcast og fokuserer på det, der var, og bidrager markant til konstruktionen af en guldalder frem mod midten af 1980'erne.⁶⁴ Gnags og tv-2 er hovedfortællere, fordi de ses som de vigtigste drivkræfter i miljøet. Det betyder, at Rocken med stort R er i centrum, hvilket understreges af, at en hel udsendelse handler om guitarister, og det faktum at stort set kun mandlige musikere interviewes, mens de kvindelige næsten er usynlige. Derudover bruger den også de erindringstemaer, som er nævnt i forbindelse med selvbiografierne, til at sammenstille en historie om, hvordan det var dengang set fra et miljø, der var lokaliseret i midtbyens spillesteder, specielt Cabana og Vestergade 58, og efterhånden også i Gnags pladestudie. Serien er tavs om, hvorvidt den akustiske folkemusik og det frodige amatørmiljø var en del af denne scene eller diskurs. Det samme gælder byens mange diskoteker.

Den tolv år yngre serie *Miraklet i Aarhus* fra 2024 har fokus på 1980'erne, men med udsyn til tiden før og efter.⁶⁵ Mange af de samme historier fortælles selvfølgelig igen, fx dem om Aarhus Friskole, Musikernes kontor/Århus Musikkontor, Jan Jets samling af Lost Kids samt Gnags studie og selskab. Disse og mange andre historier gør, at serien snarere er et kalejdoskop af småfortællinger end en samlet fortælling med en retning. Det er samtidig fortællinger, der peger indad mod fortællerne selv og sekundært mod miljøet. Som i *Rock rødder* er Gnags (her kun Peter A.G.) og tv-2 (Brandt sekunderet af Gaul) bærende for fortællingen. Som nævnt dramatiserer tilrettelæg-

63 *Rock Rødder* er tilrettelagt af Frans Novak Knudsen for TV2 Østjylland, og Jørgen Nielsen var konsulent på serien. De har begge en baggrund som musikere i byen i 1970'erne. Podcasten *Da rocken kom til Aarhus* fra 2021 er tilrettelagt af Jens Folmer Jepsen for Radio4, og Jørgen Nielsen deltog som fast samtalepartner. Jepsen havde været engageret i byens kulturliv på mange forskellige måder, ikke mindst som direktør for Aarhus Festuge. Der er altså i begge tilfælde tale om en produktion for et regionalt publikum, lavet af folk, der selv var aktive i musik- og kulturmiljøet.

64 Se Michelsen 2025 for en mere detaljeret analyse af *Rock Rødder* og *Miraklet i Aarhus*.

65 *Miraklet i Aarhus* er produceret af Monday Media for DR og tilrettelagt af Marie Skovgaard efter ide af Palle Strøm. Det er en produktion for et nationalt publikum lavet af to medieprofessionelle, tilsyneladende uden brug af konsulenter.

gerne fortællingen ved at sætte de to op mod hinanden som konkurrenter og endda fjender, hvilket ikke rigtigt lykkes, da ingen af de medvirkende køber præmissen. Til gengæld er kvinderne kommet tilbage i historien, og Linné er en af hovedpersonerne sammen med Brandt og Peter A.G.

Mens *Rock Rødder* skildrer en rockkultur, er *Miraklets* vinkel snarere Aarhus-miljøet som en popkultur. Fortællingen om indspilningen af støttesangen 'Afrika' fylder kun lidt i *Rock Rødder*, mens *Miraklet* vier den næsten en hel udsendelse.⁶⁶ Den single bliver i *Miraklet* Aarhus-miljøets kulmination – som allerede afsnitstitlen fortæller seeren. Og det fortælles som en pophistorie med voldsom brug af den populære musikvideo, der blev produceret i forbindelse med optagelsen.⁶⁷ Videoen – 1980'ernes popmedie par excellence – elsker de mange "celebrities", og det at hver sanger kun synger en eller to fraser (oftest i duet) passer perfekt tidens klippetempo. Det medierede "topmøde" (jf. Sørensen, s. 41) mellem Aarhus og København blev snarere en hyldest til en ikke stedbunden pop end til en manifestation af Aarhus dominans.

Det følgende afsnit, *Den jeg elsker*, fortsætter popengagementet med længere historier om singlen af samme navn og om Thomas Helmig, mens sidste afsnit, *80'erne lever i dag*, fokuserer på Michael Learns to Rocks internationale karriere i 1990'erne. Selvom Helmig ikke er blevet interviewet til nogen af medieprodukterne, er hans status i fortællingerne sigende (specielt *Miraklet* bruger mange gamle interviewklip). I dem alle repræsenterer han på positiv vis det nye: en rigtig popmusik. Forbindelsen til fortiden er dog i orden, fordi han bliver opdaget af Gnags/Genlyd, og forbindelsen til nutiden er også fin med hans soul- og funkbaserede stil. I Jørgen Niensens perspektiv er det en videreførelse af traditionen,⁶⁸ og i *Rock Rødder* er Helmig den lille nye, der er seneste skud på stammen, mens *Miraklet* fremstiller ham som en af de centrale figurer: et naturtalent med stor succes placeret midt i en mainstream, som mange fra den ældre generation roser i korte klip.⁶⁹

De to serier er altså overvejende forankret i henholdsvis en pop- og en rockdiskurs. De udgør to forskellige bidrag til erindringslandskabet, hvor delvis forskellige forhold erindres i forskellige værdisæt. De indskrevne seere er også ret forskellige. *Rock Rødders* indskrevne seer er en mand, der også var der dengang – i Aarhus eller i det mindste et sted i Danmark. Serien er et blik tilbage på det Aarhus, der var, og dens horisont er Aarhus. *Miraklets* indskrevne seer er ikke kønnet. Vedkommende var der måske også dengang, men dengang er her 1980'erne og erindres gennem hitsene fra 1985 og fremefter, da pop-rock var blevet en genre. Dermed skaber *Miraklet* mulighed for at erindre en mere abstrakt ide om "Aarhus" som slags nostalgimaskine i en del

66 *Rock Rødder*, afsnit syv: *Stik mig en plade* 00:30-1:30 og 22:00-23:10, Knudsen 2012-13, og *Miraklet i Aarhus*, afsnit fire: *Afrika – den største dag i pop*, Skovgaard 2024.

67 Channel Six Television 1985.

68 Nielsen 2008, 178-85.

69 *Miraklet*, afsnit fire: *Afrika – den største dag i pop* (0:41-3:00) og afsnit fem: *Den jeg elsker* (3:00-10:00 og 18:00-20:30), Skovgaard 2024.

af en nutidig, national popkultur. Samtidig sker der gennem de seks afsnit en bevægelse væk fra Aarhus, først til det nationale niveau med Helmig som den centrale brobygger, hvor "Aarhus" blot bliver en del af en national popkultur og til sidst med Michael Learns to Rock, hvor "Aarhus" bliver international – og dermed ligegyldig som konkret sted.

De to tv-seriers erindring om Aarhus-miljøet viser en forandring i, hvad og hvordan de mediefremstillede erindringer synes, vi skal erindre. Den første fremhæver det særlige ved Aarhus, den anden det generelle. *Miraklet* viderefører Jørgen Niensens tanke om en guldalder og sætter alt i et positivt lys, mens mange historiske forhold er blevet uvigtige: Aarhus-miljøet som en modkultur, ideen om "rytmisk musik", andre genrer end pop og rock (fx folk, folkrock, disco, politisk musik, kvindemusik), publikums og fans' stemmer og utrygheden i miljøet. Forenkling er oftest et vilkår for medieret erindringsarbejde, hvor der stilles krav til underholdningsværdi og til umiddelbar relevans for et meget stort publikum. Konsekvensen er, at det Aarhus-specifikke nedtones og de generelle popkvaliteter fremhæves. På den måde bliver Aarhus-fortællingen en enkel historie om succes for nogle musikere og grupper, der havde udgangspunkt i Aarhus, men som nu er helt andre steder.

Konklusion

Musikeres medierede erindringer om Aarhus er et eksempel på en international udvikling: at pop og rock for alvor er blevet til et erindringslandskab og genstand for forskellige former for oplysning, underholdning og nostalgi. Der blev udgivet musikhistorier og erindringer før år 2000, men de var i højere grad skrevet ind i en given nutid og legede langt mindre med det nostalgiske. Dengang drejede det sig om at tilegne sig en nutid og måske endda en fremtid. Nu handler det snarere om at tilegne sig eller genopleve momenter af en fortid – om det så er ens egen eller en kollektiv fortid. De valgte medietekster udgør nogle få bidrag til fortællingen om 1970'erne og specielt 1980'erne som en aarhusiansk guldalder og om en udvikling fra et lokalt beat- eller rockmiljø til en national (og international) popkultur.

Analysen viser nogle nutidige forhandlingsudspil til en række kulturelle erindringsprocesser og til et erindringslandskab med Aarhus i centrum. De omfatter først og fremmest en lille gruppe musikeres mediepersonae med Peter A.G. Nielsen, Steffen Brandt og Anne Linnet i spidsen, mens omtaler af miljøet som sådan fylder mindre. Musikerne står konkret frem i de forskellige medieprodukter og fortæller om tidligere tider, og i kraft af afspilningen af (som regel små) dele af deres gamle hits antyder tv-serierne også fortiden på mere affektiv vis, idet musikken og eventuelt videoens eller tv-klippets billeder kan forbinde mediepersonaens medialt fikserede og sprogligt artikulerede erindringer med lytter-seerens løbende erindringsarbejde. Det må antages (bl.a. i forlængelse af van Dijcks undersøgelser), at specielt den serie,

der blev sendt på nationalt tv og siden har været tilgængelig på DRs streamingplatform har bidraget væsentligt til at placere fortællingen et sted mellem den kollektive erindring som manifesteret i dagligdagens snak og den kulturelle erindring, her manifesteret i autoritative, mediale udsagn om, hvad Aarhus "egentlig" var og hvordan en bevægelse fra en rock- hen mod en popdiskurs lød. Dermed fremstod en homogeniseret fortælling som en "stivnet" erindring til brug for andres mere dynamiske erindringer.

De stivnede erindringer fungerer også kulturpolitisk, idet Aarhus Kommune trækker på dem i deres branding af Aarhus som en musikby. Det er sket i forbindelse med udviklingen af den musikalske side af Aarhus Festuge siden 1980'erne, med funktionen som europæisk kulturby i 2017 og senest som selverklæret musikby med projektet *Music City 2022*. Det er en langsom udvikling over 40-50 år mod en stadigt klarere satsning på musik (og ikke kun pop og rock) i et samarbejde mellem kommune, erhvervsliv og musikmiljø. De nævnte udgivelser op til kulturbyåret i 2017 viser, hvordan byen så sig selv i et sådant perspektiv,⁷⁰ og i 2021 kunne kommunen i anledning af musikbyåret skrive: "Music City Aarhus 2022 vil med et bredt og involverende program understrege byens identitet som en af landets vigtigste musikbyer og pege fremad med respekt for den arv, som byens musikaktører står på skuldrene af."⁷¹

Litteratur

- Andresen, Jørn T. 1986: *Regnbuens endestation: Provinsrødder & rockmusik 1958-86*. Klim, Århus.
- Anon. 1969: "Århus scene". *Superlove* 1-15/9.
- Anon. 1978: "Samarbejdsudvalget for den rytmiske musik i Aarhus". *Dansk Musikertidende* 2.
- Baker, Sarah; Strong, Catherine; Istvandity, Lauren og Cantillon, Zelmarie (red.) 2018: *The Routledge Companion to Popular Music History and Heritage*. Routledge, London.
- Bennett, Andy og Rodgers, Ian 2016: *Popular Music Scenes and Cultural Memory*. Palgrave Macmillan, London.
- Bennett, Andy 2022: *Popular Music Heritage: Places, Objects, Images and Texts*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Bille, Torben 1977: "det kan aldrig være reaktionært at giver folk power ...". *MM* 5.
- Bille, Torben; Fredens, Sys og Gjedsted, Jens Jørn 1977: "Shit & Chanel". *MM* 5.

70 Salling-Petersen og Prehn 2016, Søholm 2016 og Jepsen 2016.

71 Kultur og Borgerservice 2021, s. 9.

- Binsbergen, Hans van 1994: *Den rytmiske musik i Århus: En rapport om orkestre, spillesteder, publikum og den kommunale støtte*. Århus Kommunes Fritids- og Kulturforvaltning, Aarhus.
- Blak, Poul og Jørgensen, Flemming Bamse 2011: *Bamse: Flemming Bamse Jørgensen fortæller sit liv til Poul Blak*. Hovedland, Højbjerg.
- Bonde, Poul Martin 2001: *Something you should know: Historien om Michael Learns to Rock*. Carlsen, Bagsværd.
- Boym, Svetlana 2001: *The Future of Nostalgia*. Basic Books, London.
- Cohen, Sara; Knifton, Robert; Leonard, Marion og Roberts, Les 2014: *Sites of Popular Music Heritage: Memories, Histories, Places*. Routledge Studies in Popular Music. Routledge, New York.
- Deleuran, Peter og Knus, Jan 1985: *Gnags: Kan I høre noget*. Modtryk, Aarhus.
- van Dijck, José 2007: *Mediated Memories in the Digital Age*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Edgar, Robert; Mann, Fraser og Pleasance, Helen 2019: *Music, Memory and Memoir*. Bloomsbury, New York og London.
- Enggård, Ellen 1983: "Kvindemusik i Århus". *Politisk Revy* 20 (439).
- Eriksen, Jan 2019: *Anne, Sanne og Lis: Historien om en dansk musikrevolution*. Storyhouse, København.
- Fisher, Mark 2014: *Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*. John Hunt Publishing Limited, Winchester (UK) og Washington (USA).
- Garrido, Sandra og Davidson, Jane W. 2019: *Music, Nostalgia and Memory: Historical and Psychological Perspectives*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Green, Ben 2018: "Popular Music in Mediated and Collective Memory". Sarah Baker, Zelmarie Guffey, Elisabeth E. 2006: *Retro: The Culture of Revival*. Reaktion, London.
- Historisk værksted, 1983: "Rytmask musikmosaik". *Kend din by, din rod: Århus-guide*. Modtryk, Aarhus.
- van der Hoeven, Arno 2014: *Popular Music Memories: Places and Practices of Popular Music Heritage, Memory and Cultural Identity* [doctoral dissertation]. ERMeCC, Erasmus Research Center for Media, Communication and Culture, Rotterdam.
- Jepsen, Jens Volmer 2016: "Populærmusik med aarhusiansk accent". Ukendt redaktør: *Aarhus*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Kultur og Borgerservice 2021: *Aarhus Kommune Kulturpolitik 2021-2024. Aarhus med kulturen i hjertet og blikket mod verden*. Aarhus Kommune.
- Linnet, Anne 2000: *Hvor kommer drømmene fra?* Rosinante, København.
- Linnet, Anne 2013: *Testamentet*. People's Press, København.
- Ljungkvist, Carsten (red.) 1995: *Jazzens historie i Århus*. Husets forlag, Aarhus.
- Løppenthin, Thomas 2019: *Supertanker: Kliché, 1977-85*. Borderline, København.
- Madsen, Søren Anker. 2015. *Thomas: Dagen efter dagen derpå*. Lindhardt og Ringhof, København.

- Michelsen, Morten og Larsen, Charlotte Rørdam 2013: "Bibliografi over dansk populærmusik siden 1950'erne". Morten Michelsen et al. (red.): *Rock i Danmark: Studier i populærmusik fra 1950'erne til årtusindskiftet*. Syddansk Universitetsforlag, s. 493-511.
- Michelsen, Morten. 2025. "Rødder og mirakler". https://cc.au.dk/fileadmin/user_upload/Morten_Michelsen/Roedder_og_mirakler.pdf (Besøgt 7/5 2025).
- Muhl, Lars 1993: *Sjæl i flammer: Fragmenter af en protokol*. Hovedland, Højbjerg.
- Muhl, Lars 2017: *Drengen der gav den blinde sine øjne: En livsrejse gennem et halvt århundrede*. Turbine, Aarhus.
- Muhl, Lars 2023: *Daisy. Vi kom svævende: Historien om et band*. Sacred Seed, Aarhus.
- Nielsen, Jørgen (red.) 2008: *Rock i Århus: Brudstykker af en musikhistorie*. Byhistorisk Fond, Aarhus.
- Nielsen, Peter A. G. 2022: *Rødvin & memoirer: Erindringer*. Politiken, København.
- Normand, Uffe 2002: *Bare de synger om Århus, ikk'å: En rytmisk registrant. Uffe Normand og Århus Stiftstidende præsenterer sange fra den rytmiske musik, der handler om Århus – byen og dens mennesker*. Rec Art Music, Aarhus.
- Panduro, Morten Rosenberg og Eriksen, Mikael Strøm 2024: *tv-2: Historien – pladerne – sangene*.
- Rasmussen, Birgitte Dyrby og Dengsø, Birgit 1982: "Udsigten fra vort univers: Den århusianske kvindemusiks musikalske udvikling". *Modspil* 4 (17).
- Rasmussen, Jørn 1984: *Musikmiljø Århus*. [Musikhuset Århus, Arrangementsvirksomheden], Aarhus.
- Rasmussen, Jørn 2016: "Gennem lydturen". Søren Salling-Petersen og Hans Prehn (red.): *En Århus krønike – om tre tiår der forandrede Danmark*. Turbine, Aarhus.
- Reynolds, Simon 2011: *Retromania: Pop Culture's Addiction to its own Past*. London: Faber & Faber.
- Rosenberg, Per 1979: *En rapport om Husets Musikteater og noget om andre kulturelt udadvendte aktiviteter i Huset, Århus*. Husets Musikteater, Aarhus.
- Salling-Petersen, Søren og Prehn, Hans (red.) 2016: *En Århus krønike: Om tre tiår der forandrede Danmark*. Turbine, Aarhus.
- Søholm, Dorte 2016: *Made in Aarhus*. Aarhus University Press, Aarhus.
- Sørensen, Lis og Travn, Danni 2019: *Jeg er kommet for at synge*. Politiken, København.
- Sørensen, Poul Erik 1973: "Jackie Boo Flight". *MM* 2.
- Weisbard, Eric 2014: *Top 40 Democracy: The Rival Mainstreams of American Music*. University of Chicago Press, Chicago.

Utrykte kilder (lydoptagelser, film, tv-udsendelser, podcasts og teaterkoncerter)

- Anon (tilrettelægger) 2008: *Fænomenet Anne Linnet*. DR2, 1/3, kl. 20:55-21:35.
- Baggesen, Anders (instruktør): *Made in Aarhus* [teaterkoncert]. Aarhus Teater, 1998.

- Behrendsdorff, Jørgen Bo (instruktør) 2017: *tv-2 – Danmarks lykkeligste band*. DR K, 26/12 kl. 21:00-21:30.
- Bisgaard, Hans Otto (tilrettelægger) 1989: *Lis Sørensen – et portræt*. DRTV, 4/10, kl. 20:00-20:45.
- Bisgaard, Hans Otto (tilrettelægger) 1991: *Man husker mer og mer* [om Gnags]. DRL, 14/11, 21:00-21:40.
- Cederholm, Nikolaj (instruktør) 2025: *Teaterkoncert Thomas Helmig* [teaterkoncert]. Aarhus Teater.
- Channel Six Television 1985: *Afrika* [musikvideo]. U.b.: Genlyd Grammofon og Dansk Røde Kors.
- Christensen, Heinrich (instruktør) 2025: *De vilde kaniner* [Gnags, teaterkoncert]. Østre Gasværk/Aarhus Teater.
- Christensen, Thomas (redaktør) 2007: *Steffen Brandt – en Godfather i dansk musik*. DR2, 5/10, kl. 23:00-23:30.
- Den Gamle By 2014-16: *Aarhus Rocks! Byen og musikken 1960-2014* [museumsudstilling]. Den gamle By, Aarhus.
- Fischer, Carsten (tilrettelægger) 1983: *Gnags. Et program med og om den århusianske musikgruppe*. DRTV, 22/12 kl. 23:05-23:45.
- Genz, Henrik Ruben (instruktør) 2022: *Bamse* [film]. Nordisk Film.
- Gnags 2005: *Siden 66* [cd-sæt]. Sony.
- Grue, Rune David (instruktør) 2006: *Hele Verden Fra Forstanden* [tv-2, teaterkoncert]. Aarhus Teater.
- Jepsen, Jens Folmer og Nielsen, Jørgen (tilrettelæggere) 2021: *Da rocken kom til Aarhus* [podcastserie, seks afsnit]. Radio 4. <https://radio4.dk/podcasts/rocken-kom-til-aarhus> (Besøgt 6/4 2025).
- Johannesson, Minna (instruktør) 2012/2021: *Jeg er jo lige her* [Linnet, teaterkoncert]. Aalborg Teater (2012); Det kongelige Teater/Aarhus Teater (2021).
- Knudsen, Frans Novak (tilrettelægger) 2012-13: *Rock rødder* [tv-serie, 10 afsnit]. TV2 Østjylland. <https://www.tv2ostjylland.dk/rock-roedder>, (Besøgt 4/2 2025).
- Koerner, Steen (instruktør) 2011: *Danmark* [Gnags, teaterkoncert]. Black Box Theatre (Holstebro).
- Kragerup, Elisa (instruktør) 2011: *Hvid magi* [Linnet, teaterkoncert]. Betty Nansen Teatret.
- Køster-Rasmussen, Janus (tilrettelægger) 2018: *Anne, Sanne og Lis*. DR2, 7/2, 14/1, 21/1, kl. 21:00-21:30.
- Køster-Rasmussen, Janus (tilrettelægger) 2019: *Aarhus swinger*. DR2.
- Lydiksen Hans Th. (tilrettelægger) 1985: *Folk & musik* [om tv-2]. DRTV, 21/10, kl. 22:30-23:10.
- Lundorff, Anders (instruktør) 2017: *Made in Aarhus* [teaterkoncert]. Dokken (København)/Musikhuset (Aarhus).

- Mortensen, Lars (tilrettelægger) 1986: *Thomas Helmig: Jeg vil ikke være ringvrag*. DRTV, 30/10, kl. 20:00-20:40.
- de Mylius, Jørgen (tilrettelægger) 1991: *Lars Muhl – Et portræt*. DR1, 24/10, kl. 20:00-20:40.
- Overby, Anja Piil (tilrettelægger) 2008: *Husker du: da Århus rockede* (afsnit syv). DR1, 6/4, kl. 21:00-21:50.
- Panduro, Morten Rosenberg og Eriksen, Mikael Strøm 2021-24: *Vi taler kun om tv-2* [podcast]. Spotify, Apple.
- Shit & Chalou [Shit & Chanel] 2012: *1974-82* [cd-sæt]. Sony.
- Skovgaard, Marie (tilrettelægger) 2024. *Miraklet i Aarhus* [tv-serie, 6 afsnit]. DR1. https://www.dr.dk/drtv/serie/miraklet-i-aarhus_464047. (Besøgt 3/4 2025).
- Skaaning, Jesper, Simon Munkholm Philipsen og Elisabeth Hjortshøj Thostrup (tilrettelæggere) 2021-22): *DR2s store danske rockhistorie*. DR2, 10 halvtimes udsendelser.
- Søsted, Carsten et al. (redaktion) 2009: *Gnags på dannelsesrejse*. DR2, 3/1, kl. 21:00-22:00.
- Thygesen, Jakob (tilrettelægger) 2008: *Husker du: Dansk rock gennem 50 år* [tv-serie, 13 afsnit]. DR1, kl. 21:00-21:50.
- tv-2 2012: *Bag duggede rudere 1981-2012* [cd-sæt]. Universal.

Websteder

- Anon [u.å.]: *Musikdanstv.com*. <https://musikdanstv.video.blog/>, (Besøgt 3/4 2025).
- Aarhus Stadsarkiv [u.å.]: *Aarhusbilleder*. <https://aarhusbilleder.dk/>, (Besøgt 6/4 2025).
- Aarhus Stadsarkiv [u.å.]: *Aarhuswiki*. <https://aarhuswiki.dk/wiki/>, (Besøgt 5/6 2025).
- Aarhus Stadsarkiv [u.å.]: *Byens Lydspor*, <https://stadsarkiv.aarhus.dk/byhistorie/digitale-byvandringer-og-byumsformidling/byens-lydspor>, (Besøgt 8/4 2025).

English summary

Aarhus Remembered: The Mediation of the 1970s' and 1980s' music scene in Aarhus after the Millenium

In the article I examine how the rhythmic music environment in Aarhus' public "afterlife" in cultural memory over the past twenty-five years has slowly turned into a dynamic and homogeneous, media-borne narrative including a notion of a culmination in the mid-1980s. By highlighting a number of themes in a number of musicians' memories of the environment, I analyze how they have been mediated in print and in the broadcast media (here the book and the TV series). The memories of a number of well-known and still active musicians are at the center, because their

status as professionals over a long period gives more “confidence” to their memories and makes them “interesting”. Three themes are highlighted (the safe environment, Aarhus vs. Copenhagen, dividing lines in the environment), and it is shown how slightly different narratives of success have been constructed, especially in two TV series, and how the narratives tend to downplay Aarhus-specific aspects in order to instead emphasize Aarhus’ contribution to a national pop culture.

Karoline Støjberg Sejersen og Mikael Frausing

Karoline Støjberg Sejersen (f. 1999) er cand.mag. i historie fra Aarhus Universitet 2025 med speciale i middelalderens dronningemagt og forskningsassistent på projektet “Pigeskole eller fællesskole? Provinsens pigeskoler mellem kønsideologi og åndsideologi 1880-1920.”
Mikael Frausing (f. 1974) er ph.d. i historie fra Aarhus Universitet 2012 og PI på forskningsprojektet, der er støttet af Kulturministeriets Forskningsudvalg 2024-2026.

Keywords: Pigers adgang til uddannelse, 1910-1930'erne, Silkeborg, køn, Theodora Lang

VIDNESBYRD FRA TH. LANGS SKOLER 1917-1935

Kønnede opfattelser af videregående uddannelse i årtierne efter Almenskoleloven 1903

Piger og kvinders vej ind i uddannelsessystemet var lang og sej, og det var først ved indførelsen af Almenskoleloven af 1903, at kønnene lovmæssigt blev sidestillet i højere uddannelse. Imidlertid var lovens vedtagelse ikke ensbetydende med, at alting ændrede sig natten over. Kønnede opfattelser af videregående uddannelse var dybt indlejret i samfundets og skolernes forventninger til pigers opdragelse og uddannelse. Vidnesbyrd fra Th. Langs Skoler i Silkeborg giver et unikt indblik i pædagogiske normer og kulturelle barrierer for kvinders videregående uddannelse i begyndelsen af 1900-tallet.

“Hun har i højere Grad end de fleste unge Piger Anlæg for et fortsat Studium,” skrev rektor Theodora Lang (1855-1935) i et vidnesbyrd til eleven Sigrid, da hun i 1922 havde færdiggjort sin studentereksamen på Th. Langs Skoler i Silkeborg med et flot resultat

på 7,35/mg.¹ Fra skolens side forventede man meget af Sigrid og hendes fremtid – på trods af hendes køn.

Netop forholdet mellem køn og uddannelse var en vanskelig størrelse i starten af 1900-tallet, hvor der formelt set var indført lige adgang til realskoler og gymnasier for drenge og piger men fortsat eksisterede klare, kønnede forventninger til uddannelse. I 1875 havde kvinder fået mulighed for at søge adgang til universitetet, hvilket var en milepæl for adgangen til videregående uddannelse.² Dog var undervisningen ved statens lærde skoler fortsat forbeholdt drenge, hvorfor kvinder var henvist til privatundervisning for at kunne tage den nødvendige studentereksamen, der var adgangsgivende til universitetet. Almenskoleloven af 1903 gjorde op med forskelsbehandlingen ved at afskaffe de lærde skoler og etablere det almene gymnasium med lige adgang for piger og drenge. Lovgivningen havde fjernet de formelle barrierer i den højere uddannelse, men i praksis fortsatte en række markante og kønnede forskelle. I gymnasiet søgte piger i højere grad nysproglige end den matematiske linje og langt færre gik videre på universitetet.³

Således også i Silkeborg, hvor Theodora Lang siden 1880'erne havde været en indædt forkæmper for pigers uddannelse. Alligevel var der på Th. Langs Skoler langt færre piger end drenge, der blev opfordret til videregående studier på universitetet, efter de havde færdiggjort deres studentereksamen. Pigerne skulle uddannes, ja, men i forlængelse af 1800-tallets borgerlige kønsnormer, var skolens opgave især "...at lære dem, at i Hjemmet ligger deres største Livsgerning."⁴ Disse kønnede opfattelser kom bl.a. til udtryk i elevernes vidnesbyrd, der beskrev deres person og faglighed ved afslutningen på deres uddannelse. Selv om vidnesbyrdene ikke havde formel betydning ved optagelsen på universitetet, hvor afgangseksamenen vægtede, var de med til at sætte forventningerne for elevernes fremtid.⁵

I denne artikel analyseres kønnede opfattelser af højere uddannelse, som kom til udtryk i vidnesbyrd fra Th. Langs Skoler i perioden 1917-1935. Hvordan var den sociale og kønsmæssige sammensætning af eleverne på Th. Langs Skoler, og hvilke uddannelsesforventninger knyttedes til hhv. piger og drenge efter endt skolegang? Suppleret af artikler, foredrag, skoleprogrammer, årsskrifter og breve analyseres vidnesbyrdene fra Th. Langs Skoler som udtryk for en institutionel praksis, der virkede begrænsende på kvinders muligheder for videregående uddannelse. Resultaterne indikerer, at Theodora Lang sammen med landets øvrige pigeskoler – og i opposition til nye pædagogiske ideer om fællesskole og lighed i uddannelse – opretholdt og videre-

1 *Protokol over vidnesbyrd*, Th. Langs Skolers Arkiv (TLSA), A681 pk. 115, 1922; *Meddelelser fra Th. Langs Skoler* (MTLS), 1924, s. 8.

2 Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1875.

3 Jacobsen 1925, s. 156-158.

4 MTLS 1896-1899, s. 9. Se også Kruse 1989, s. 48-49; Frausing 2025, s.15-19.

5 Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1875, §2. Se også Haue 2010, s. 346; Larsen 2010, s. 121.

førte kønnede uddannelsesforventninger, der blev indlejret som pædagogisk praksis i den højere uddannelse i første halvdel af 1900-tallet.

Kvindes indtog i uddannelsessystemet

Kvindes muligheder for højere og videregående uddannelse har været genstand for omfattende interesse blandt skolehistorikere og særligt i perioden 1850-1920, hvor en række institutionelle gennembrud ændrede kvindes muligheder for højere uddannelse. "Højere uddannelse" betegnede i samtiden skolegang i 13-19-års alderen, dvs. undervisning ud over den lovpligtige 7. klasse og indtil universitetsstudier. I 1800-tallet blev højere uddannelse udbudt af realskoler, latinskoler og statens lærde skoler og var forbeholdt drengenes uddannelse. Med Almenskolelovens indførelse i 1903 blev højere uddannelse betegnet ved mellemskole, realklasse og det almene gymnasium med lige adgang for piger og drenge, samt en særskilt pigeskoleeksamen, der blev et særkende for et mindretal af hovedstadens pigeskoler.⁶

Oprettelsen af pigeskoler var et nybrud i anden halvdel af 1800-tallet, der, først i hovedstaden og siden i provinsbyerne, gav kvinder nye muligheder for en højere uddannelse. Helt centralt i udviklingen står Natalie Zahle (1827-1913), som i 1851 oprettede landets første pigeskole og kort efter et lærerindeseminarium. Birgitte Possings biografi om Zahle fra 1992 står derfor som et hovedværk over perioden 1850-1900, der beskriver udviklingen set fra København og med Zahle som den store pioner, der lagde de institutionelle rammer for gennembrud i kvindes uddannelsesmuligheder.⁷ I 1859 indførtes en ny lærerindeeksamen, der gav kvinder mulighed for at undervise i almueskolen,⁸ og N. Zahles Seminarium var enerådende i uddannelsen af landets lærerinder, indtil Theodora Lang åbnede lærerindeseminarium i Silkeborg i 1890'erne. N. Zahles Seminarium blev arnested og forbillede for efterfølgende generationer af lærerinder og pigeskoleledere, og, ifølge Possing, dermed både kulturbærer og kulturbygger for kvindelig uddannelse i Danmark.⁹

I 1875 blev der åbnet for, at kvinder kunne optages på universitetet¹⁰, og en vis historisk interesse har samlet sig om Nielsine Nielsen (1850-1916), der blev landets første kvindelige læge og akademiker. I 2019 udkom endelig en samlet biografi om Nielsine Nielsen skrevet af Dorthe Chakravarty og Sarah von Essen,¹¹ og siden har Pelle Oliver Larsen analyseret samtidens debatter om kvindelige læger.¹² Kvindes vej

6 Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1903; Larsen 2010, s. 110.

7 Possing 1992, s. 418-434.

8 Gjerløff og Jacobsen 2014, s. 159-160.

9 Possing 1992, s. 257-278.

10 Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1875, §2.

11 Chakravarty og Essen 2019.

12 Larsen 2022.

til universitetet blev dog fortsat besværliggjort af, at statens lærde skoler,¹³ der tilbød den adgangsgivende studentereksamen, endnu var forbeholdt mandlige studerende. Kvinder var henvist til – som pionererne Nielsine Nielsen og Johanne Gleerup (1850-1914) – at læse op med privatlærere og derefter ansøge om lov til at tage studentereksamen som privatister.¹⁴ I bogen *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning* (2014) argumenterer Bente Rosenbeck for, at der vedblev at være tre niveauer af modstand i forbindelse med kvinders adgang til universitetet: “Først vanskeligheder med overhovedet at komme ind, dernæst vanskeligheder med at blive accepteret som forsker og endelig begrænsede muligheder for at anvende kundskaben, tjene penge og få prestige”.¹⁵

Endnu et gennembrud for kvinders uddannelse kom i 1882, da N. Zahles Skole som den første pigeskole ansøgte om retten til at afholde “Almindelig Forberedelseseksamen”, der året før var indført som en forenkling af eksamenssystemet i realskolerne.¹⁶ Landets øvrige pigeskoler fulgte trop, og ti år senere havde 17 pigeskoler eksamensret, heraf $\frac{2}{3}$ i provinsen.¹⁷ De eksamensberettigede pigeskoler betød, at unge kvinder for første gang kunne afslutte deres formelle skolegang med en adgangsgivende eksamen. Som et krav fra pigeskolerne var pigernes eksamen dog udskudt i et år til 17-års alderen begrundet i “det hygiejniske argument”, nemlig at pigerne havde en svagere fysisk og psykisk konstitution i pubertetsårene.¹⁸

Sophie Winkler har i en nyere artikel undersøgt den pigeskolekomité (*flickskolekommitté*), som den svenske rigsdag nedsatte i 1885 for bl.a. at undersøge pigers uddannelse og helbred. Komitéens endelige rapport fra 1888 var dybt påvirket af fasttømrede kønsforståelser, og Winkler understreger, at, ligesom i Danmark, påvirkede det hygiejniske argument og idéen om en særlig kvindelig svaghed udformningen af rapporten på trods af, at diverse statistiske undersøgelser faktisk viste det modsatte. Det var nødvendigt at fastslå i rapporten, at pigerne overhovedet skulle gå i skole med argumentet om, at de havde samme “åndelige kræfter” som drengene, men pigerne blev pålagt et mindre pensum og forventningen var, at de efter endt uddannelse optog deres egentlige erhverv: at blive hustru og mor. Pigernes sind og krop var, påpeger Winkler, underlagt den maskuline samfundsordning.¹⁹

Et lignende billede genfindes i Danmark. Efter årtiers diskussion indførtes Almenskoleloven i 1903, der søgte at give bedre uddannelsesmuligheder og adgang til realeksamen og studentereksamen for alle børn uanset klasse. Reformen indførte

13 Statens lærde skoler var de syv katedralskoler i Nykøbing Falster, Odense, Ribe, Roskilde, Viborg, Aalborg og Aarhus, fire lærde skoler (senere statsskoler) i Rønne (fra 1892), Frederiksborg, Horsens og Randers, samt Metropolitanskolen og Sorø Akademi. Citeret efter Skovgaard-Petersen 1976, s. 19.

14 Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1875, §2.

15 Rosenbeck 2014, s. 45.

16 Larsen 2010, s. 103-107.

17 Nielsen 2010b, s. 96.

18 Nielsen 2010b, s. 98-100.

19 Winkler 2024, s. 47-52.

mellemskole, realklasse og det almene gymnasium, hvor valget stod mellem tre linjer: klassisk-sproglig (græsk-latin), nysproglig (moderne sprog) og matematisk-naturvidenskabelig.²⁰ Lovens princip om lighed i uddannelse medførte også lige adgang til højere uddannelse for piger og drenge – i teorien. Mellemskole, realklasse og gymnasium videreførte dog en række kønnede forventninger til uddannelse, særligt i opdelingen mellem kvindelige fag (håndarbejde, husgerning og til dels fransk) og mandlige fag (sløjd, latin og til dels matematik) og i skolernes sociale forståelse af, hvad der var passende uddannelse for hhv. drenge og piger. Desuden indførtes som en valgmulighed en særskilt pigeskoleeksamen, der trådte i stedet for realeksamen, og hvor eksamen for pigerne som førhen var udskudt til det 17. år.²¹

I sin disputats om Almenskolelovens tilblivelse *Dannelse og Demokrati* fra 1976 berører Vagn Skovgaard-Petersen kun overfladisk spørgsmålet om, hvordan reformen indvirkede på pigeskolerne og kvinders uddannelse,²² men i artiklen *Pigeskole eller fællesskole?* fra 1989 tog Anne-Mette Kruse fat på pigeskoleledernes modstand mod loven. Kravet om en særskilt kvindelig uddannelse med kortere skoledage og udsat eksamen blev fremsat med eksplicit henvisning til det hygiejniske argument om pigernes svaghed, og Kruse tolker, modsat Winkler, pigeskolernes selvstændighed som "... en ofte stolt praksis, som gav pigerne styrke, selvtillid, klogskab og værdighed".²³ Almenskolelovens bestemmelser om lige adgang til uddannelse betød ifølge Kruse, at pigerne "... blev holdt ude fra at få det fulde udbytte af de såkaldt maskuline fag (sløjd, udvidet matematik og fysik og lignende) samtidig med at det understøttende og kvindeidentificerende miljø var borte."²⁴

En mindre ideologisk og mere nuanceret fremstilling findes hos Åse Højlund Nielsen i hendes artikel "Rum for kvindelig virkestrang – pigerealskolen 1860-1960" fra 2010. Hun fremhæver, at reformmodstanden var begrundet i et stærkt ønske om at fastholde den kvindesocialiserende opdragelse i eksklusivt feminine fællesskaber, og hun betoner i højere grad uenighederne mellem hovedstadens og provinsens pigeskoler. Pigeskoleeksamen var det stærkeste og ideologiske udtryk for ønsket om en særskilt kvindelig uddannelse, men den forblev et marginalt fænomen blandt københavnske pigeskoler, og langt flere piger tog deres eksamen i fællesskoler eller pigeskoler under Almenskolelovens bestemmelser.²⁵ Senest har Mikael Frausing vist i artiklen *Piger i drengeskolen* fra 2025, at økonomiske incitamenter og frygten for at miste monoopolet over kvinders uddannelse både implicit og eksplicit spillede en væsentlig rolle i pigeskoleledernes kritik af Almenskoleloven.²⁶

20 Skovgaard-Petersen, s. 288-303.

21 Nielsen 2010b, s. 103.

22 Skovgaard-Petersen 1976. Pigeskolerne er sporadisk nævnt s. 274-276 og s. 281-282.

23 Kruse 1989, s. 48.

24 Kruse 1989, s. 71-72.

25 Nielsen, 2010b, s. 103-107.

26 Frausing 2025, s. 28.

Forskningen i kvinders højere uddannelse har haft tyngdepunkt i tiden før 1900 med særligt fokus på fremtrædende personligheder, lovgivning og formelle gennembrud. Første halvdel af 1900-tallet har derimod fået mindre opmærksomhed, og der er ikke hidtil forsket i, hvordan kønnede uddannelsesforventninger blev videreført i den højere uddannelse (mellemskole, realklasse og gymnasium), og hvordan disse prægede rekrutteringen til universitetet i tiden efter Almenskoleloven, hvor de formelle barrierer for kvinders videregående uddannelse var fjernet. Vidnesbyrd fra en af landets mest fremtrædende pigeskoler kan give et unikt indblik i, hvordan – og med hvilke forventninger – pigerne blev sendt fra deres skole.

Vidnesbyrd som kilder

Med Almenskoleloven blev det bestemt, at alle beståede elever i mellemskolen, realskolen og gymnasiet skulle have udstedt et vidnesbyrd, som beskrev deres forhold (opførsel) i skolen samt faglighed og personlighed.²⁷ Vidnesbyrd var dog ikke et nyt fænomen: Fra 1856 var det muligt for afsluttede realklasseelever og studenter at modtage et vidnesbyrd eller testimonium, som det også blev kaldt, der beskrev deres færd i skolen, hvis de betalte ti rigsdaler.²⁸ N. Zahles Skole havde også altid givet årlige vidnesbyrd til forældrene, men disse havde andre formål og en ganske anden karakter, hvorfor de ikke udgør et relevant sammenligningsgrundlag for nærværende undersøgelse.²⁹ Ved Almenskolelovens indførelse blev vidnesbyrd obligatorisk og gratis efter endt skolegang.

Fra Th. Langs Skoler er bevaret en håndskreven protokol med udkast til vidnesbyrd til mellemskole-, fortsættelsesklasse-, realklasse- og gymnasieelever for perioden 1917-1963.³⁰ Undersøgelsen afgrænses af protokollens begyndelse i 1917 og Theodora Langs død i 1935, som markerede slutningen på en æra for Th. Langs Skoler. Der er i alt tale om 602 vidnesbyrd, hvor det på baggrund af håndskriften kan bedømmes, at vidnesbyrdene er skrevet af Theodora Lang fra 1917-1926 og derefter af niecen og efterfølgeren Karen Linderstrøm-Lang (1894-1964) fra 1927-1935. Samtlige vidnesbyrd er blevet scannet, transskriberet og digitaliseret med onlineværktøjet Transkribus og efterfølgende manuelt rettet for maskinfejl. Originale stavfejl, rettelser, reformuleringer mm. er bevaret, som de stod i vidnesbyrdene, omend børnenes efternavne er undladt for beskyttelse af personoplysninger. Selve kildeanalysen er inspireret af litteraturhistorikeren Franco Morettis digitalhumanistiske begreb *distant reading*

27 Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1903, §10.

28 Haue 2010, s. 330.

29 Possing 1992, s. 214-233.

30 *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1917-1935. Desuden er bevaret vidnesbyrd fra Th. Langs Seminariums børneskole fra 1898-1904, som blev nedfældet tre gange årligt og beskrev elevernes evner i samtlige fag samt deres "opførsel og orden": *Vidnesbyrdprotokol I-VI*, TLSA, A858 pk. 143-148, 1898-1904.

(fjernlæsning), hvor det søges at skabe overblik over store tekstmængders indhold, tematikker, genrer mm. fremfor at forsøge at nærlæse alt.³¹ I praksis betyder det, at der er blevet foretaget søgninger af udvalgte signalord, som indikerer et bestemt indhold og/eller betydning, i de digitaliserede vidnesbyrd, hvorefter de vidnesbyrd, der indeholdt signalordene, blev nærlæst og analyseret.

Vidnesbyrdene understøttes af meddelelser fra Th. Langs Skoler og Undervisningsministeriet, hvori dimitterede elevers navne, fødesteder, forældres erhverv samt karakterer blev oplyst. Meddelelserne fra Th. Langs Skoler blev udgivet ca. hvert tredje år og indeholdt også diverse skrivelser og nyheder fra skolen, men enkelte årgange mangler, hvorfor de suppleres af Undervisningsministeriets officielle meddelelser fra de højere almenskoler, som blev udgivet hvert år. Data om børnene fra både meddelelser og vidnesbyrd er indført i et Excel-ark med kategorierne "Navn (anonymiseret)", "Vidnesbyrd", "Køn", "Studie", "Studieretning", "År", "Fødested", "Forældres stilling", "Karaktergennemsnit (talværdi)" og "Karaktergennemsnit (bogstavværdi)",³² hvilket muliggør både en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse af kønnede forventninger til eleverne på Th. Langs Skoler.

Th. Langs Skoler og kønnede uddannelsesforventninger

I 1882 afsluttede Theodora Lang sin lærerindeeksamen ved N. Zahles Seminarium i København og rejste derefter til Silkeborg for at overtage en lille pigeskole med omkring 20 elever. Over de næste 50 år opbyggede hun sammen med Anna Høltzermann (1862-1933) Th. Langs Skoler med grundskole, gymnasium, seminarium og kostskole til at blive en af landets største og vigtigste skoler for kvinders uddannelse. Det gav Theodora Lang tilnavnet "Jyllands Zahle" med henvisning til det store forbillede og mentor Natalie Zahle, som i anden halvdel af 1800-tallet havde banet vejen for kvinders uddannelse.³³

Gennem 1890'erne voksede skolen i Silkeborg fra ydmyge rammer til at blive en af de toneangivende pigeskoler i provinsen. Skolen blev udvidet med et forskoleseminarium og tilhørende øvelsesskole (1894) og siden også et lærerindeseminarium (1900). Under indtryk fra Almenskoleloven omdannede Theodora Lang i 1905 sin skole til en fællesskole for både piger og drenge og fra 1907 også med tilhørende gymnasium. Navneskiftet til Th. Langs Skoler indikerede, at den tidligere pigeskole nu fungerede som et fuldt udbygget skolekompleks med tre adskilte afdelinger: Grundskole inkl. mellem-skole; gymnasium inkl. realklasse; et dobbeltseminarium med øvelsesskole, og dertil en tilknyttet kostskole for udenbys elever.

31 Moretti 2013, s. 48-49.

32 Data fundet i: MTLs 1918-1937, *Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark (MHAD) 1917-1935 og Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1917-1935.

33 "Th. Langs Seminarium", *Kvinden og Samfundet*, nr. 25, årgang 16, 19.06.1900.

Ill. 1. Th. Langs Skoler set fra Skoletorvet ca. 1935. Bygningen, hvorpå der står *Th. Langs Skole*, blev opført i 1886, da skolen endnu var en pigeskole. Kilde: Silkeborg Arkiv.

I 1893 stiftede Theodora Lang sammen med Louise Winteler (1834-1925) i Odense foreningen Den danske Pigeskole, der fungerede som faglig og politisk interesseorganisation for landets pigeskoler. Med Theodora Lang som redaktør havde foreningen fra begyndelsen tilknyttet et pædagogisk tidsskrift *Bog og Naal*, som i 1890'erne blev samlingspunkt for en ideologisk oprustning, hvor en række toneangivende pigeskoleledere fremlagde deres program og argumenterede for institutionel selvstændighed.³⁴ Pigeskolernes hidtidige monopol på kvindelig undervisning blev i disse år udfordret af realskolerne, der var begyndt at optage kvindelige elever i større antal. Samtidig begyndte nye pædagogiske ideer om fællesskoler at vinde fodfæste.³⁵

I deres forsvar for pigeskolerne rakte debattørerne tilbage til Natalie Zahle, som nogle årtier tidligere havde formuleret pigeskolernes formål: Først og fremmest at forberede pigerne til deres fremtidige rolle som hustru og moder, sekundært at tilbyde eksamen, der gav mulighed for lønarbejde og selvforsørgelse.³⁶ Modstanden mod realskolerne bundede deri, at "piger i drengeskolen" ifølge pigeskolelederne ikke modtog den essentielle undervisning i håndarbejde og husgerning, der kunne forberede dem på at tage vare på hjemmet: "Uoverensstemmelsen imellem den Opdragelse, vore Pigebørn faa, og det Liv, de senere skulle leve, er bleven større Aar for Aar. Thi den store Mængde af vore Pigebørn bliver dog gift, heldigvis, trods Eksamen og

34 Debatten om pigeskolernes formål er udtømmende analyseret hos Kristensen 1995, s. 58-80. Se også Kruse 1989, s. 43-55 og Nielsen 2010b, s. 100-101.

35 Frausing, s. 17-18.

36 Possing 1992, s. 446-449; Nielsen 2010b, s. 95-96.

Udmærkelse”, skrev Louise Winteler, formand for Den danske Pigeskole, i 1897.³⁷ Undervisningsinspektøren for realskolerne Frederik Rønning (1851-1929) var af samme opfattelse, da han i direkte forlængelse af Zahles tanker, gjorde gældende at: “Pigeskolens Arbejde maa ikke anlægges med de Elever for Øje, som muligvis engang selv skal sørge for deres Ophold, men skal afpasses efter deres Tarv, som muligvis engang skal være Mødre”.³⁸

Natalie Zahles ideer om kvindelig uddannelse havde været på forkant i 1860'erne, måske endda kontroversielle, men 30-40 år senere var de blevet en indarbejdet og alment accepteret på tværs af det skolepolitiske landskab. En generation af lærerinder og skolebestyrerinder var blevet uddannet på N. Zahles Seminarium, som ifølge Theodora Lang var ”Moderskolen for vor nuværende Pigeskole”.³⁹ Fra en politisk kamp for retten til uddannelse var Zahles dannelsesprogram for længst etableret som ideologi og tradition, og derfra yderligere befæstet som pædagogisk praksis og en særlig pigeskolekultur – som ved århundredeskiftet var blevet bagudskuende og måske allerede en anelse gammeldags.

Vedtagelsen af Almenskoleloven i 1903 var derimod baseret på et nyt princip om fællesskoler og lighed i uddannelse, der åbnede dørene til realskoler og gymnasier for pigerne. Overraskende nok mødte loven stærk modstand fra landets pigeskoleledere, der heri så en svækkelse af pigeskolernes kønsideologiske grundlag og deres hidtidige monopol på kvinders uddannelse. Imod ministeriets vilje lykkedes det Henriette Skram (1841-1929), der få år forinden havde efterfulgt Natalie Zahle som overbestyrerinde for N. Zahles Skole, at få indført den særlige pigeskoleeksamen. Målsætningen om at opretholde traditionen, fastfryse status quo og videreføre en særskilt kvindelig uddannelse i eksklusive feminine fællesskaber uden for det etablerede skolevæsen var et reaktionært svar på Almenskolelovens moderne reformprincipper.⁴⁰ Theodora Lang karakteriserede indførelsen af pigeskoleeksamen som ”... en sej Fastholden af de bestaaende Forhold”⁴¹, der blot ville drive pigerne over til ”drenge realskolerne”. Tværtimod burde pigeskolerne tiltræde Almenskoleloven, fordi ”... den stiller Piger og Drengene ganske lige, den byder dem den samme Uddannelse paa samme Kaar”.⁴² Den altovervejende del af pigeskolerne fulgte denne opfordring, og fra 1902 til 1907 stod Theodora Lang i spidsen for Den danske Pigeskoles forhandlinger med Undervisningsministeriet.⁴³ Hun anerkendte princippet om lige adgang til uddannelse, men arbejdede i kommissoriet ihærdigt for ”Pigebørnenes Tarv”⁴⁴ forstået som en række

37 Winteler 1897, s. 149.

38 Rønning 1902, s. 13. Se også Rönström 1899, s. 26; Lang 1899, s. 70; Skram 1900, s. 115-116.

39 Lang 1905c, s. 18-19.

40 Frausing 2026, s. 108-110.

41 Lang 1902, s. 232.

42 Lang 1905b, s. 142.

43 Frausing 2025, s. 22-30.

44 Den danske Pigeskole til Kultusministeriet 26.04.1903. MKU-3, Pk. 2703.

traditionelle og kønnede uddannelsesforventninger, der blev implementeret i Almen-skolens praksis gennem anordninger, cirkulærer og i skolernes praksis.

Som en ligestillingsforanstaltning insisterede hun på, at fællesskoler måtte tilstræbe lige fordeling af kvindelige og mandlige lærere, og som minimum ansætte en inspektrice til at vejlede, holde opsyn og disciplinere pigerne. I mellemskolen var håndarbejde obligatorisk for pigerne, men Theodora Lang kæmpede – forgæves – for at skaffe plads i læseplanerne til husgerning og fransk, der også havde været identitetsbærende fag i pigeskolernes pædagogik. Til gengæld var hun godt tilfreds med, at bestemmelserne om realklassen reserverede god plads til valgfag, der gav skolerne (både pigeskoler, drengeskoler og fællesskoler) mulighed for at sammensætte en individuel profil. Eksempelvis var matematik fastsat som obligatorisk eksamensfag for drengene, men kunne fravælges af pigerne til fordel for husgerning eller valgfaget “Regning for piger”. Desuden kunne pigerne helt undgå eksamen, for eksempel da Th. Langs Skoler i 1918 oprettede en eksamensfri 1-årig fortsættelsesklasse udelukkende for piger. For piger blev eksamen en mulighed, ikke en nødvendighed:

“For at give saadanne unge Piger, hvis Evner og Anlæg ikke gaar i Retning af Eksamenslæsning, naar de forlader Barneskolen, Lejlighed til at samle og udvide deres ofte meget spredte Kundskaber, har vi oprettet en almindelig Fortsættelsesklasse med en for de unge i den Alder mere praktisk anlagt Undervisning, end Skolens Eksamensklasser kan give.”⁴⁵

Kvindens adgang til studentereksamen var en vigtig nyskabelse, der af Theodora Lang blev fremhævet som et af reformens store fremskridt. Uanset køn fulgte alle elever i gymnasiet samme læseplan, men også her slog forskellige uddannelsesforventninger igennem. Theodora Lang anbefalede, at de kvindelige studenter valgte den sproglige linje snarere end den matematiske, og hun udtrykte forsigtighed i, om pigerne kunne overkomme anstrengelserne:

“For Piger med Lyst, Evner og Kræfter vil den 3die Retning [nysproglig linje, red.] passe fortrinlig, ligesom mangan en ung Pige med Glæde og Udbytte vil kunne underkaste sig math. Artium i 18 Aars Alderen, og vi tør ikke ved at holde de rene Pigeskoler udenfor Loven hindre Pigebørnene i, naar de kan taale det, at naa Maalet paa samme Maade og i samme Tid som Drengene. [...] Men vi vil vaage over vore Pigebørn, vi vil, hvor vi finder det nødvendigt og passende, holde dem tilbage.”⁴⁶

45 MTLs 1918, s. 30.

46 Th. Lang til Kultusministeriet 26.01.1904. MKU-3, Pk. 2705

Elevtal	Mellemskole og realklasse	Kønsfordeling i mellemskole og realklasse (Piger/drenge)	Gymnasium	Kønsfordeling i gymnasiet (Piger/drenge)	I alt
1914	96	60/36	50	15/35	146
1916	120	73/47	44	17/27	164
1918	114	64/50	58	22/36	172
1920	113	62/51	59	30/29	172
1922	115	65/50	48	20/28	163
1924	99	50/49	54	30/24	153
1926	93	46/47	57	23/34	150
1928	99	59/40	63	26/37	162
1930	117	69/48	70	31/39	187
1932	128	70/58	63	34/29	191

Tabel 1. Elevtal samt kønsfordeling på Th. Langs Skolers højere uddannelser 1914-1932.

Kilde: Protokol. TLSA, A681 pk. 118.

Th. Langs Skoler i tal

I 1913 gjorde Theodora Lang status over skolens udvikling og reformens konsekvenser hjemme i Silkeborg: "Skolen er fra en lille skole blevet en stor Skole", skrev hun i årsskriftet, og fortsatte: "De mange store Drenge fylder utroligt, saa vi har maattet udvide os betydeligt ogsaa udadtil".⁴⁷ Den tidligere pigeskoles omdannelse til fællesskole med lige mange drenge og piger var en grundlæggende kulturforandring. Elevtallene for den højere uddannelse (mellemskole, realklasse og gymnasium) lå stabilt med gennemsnitlige klassestørrelser på 10-25 elever. Hvor der i mellemskolen og realklassen som regel var en overvægt af piger, var der i gymnasiet flere drenge end piger men med betydelige udsving i de enkelte år.⁴⁸ Elevtallene samt kønsfordelingen for den højere uddannelse ses i tabel 1.

Af de mange elever på skolen var det kun dem, der havde bestået enten mellemskolen, realklassen, gymnasiet eller fortsættelsesklassen, som modtog et vidnesbyrd. For sidstnævnte gruppe var det ikke et lovkrav, da klassen var særegen for Th. Langs Skoler, og i alt er der blot bevaret 8 vidnesbyrd til fortsættelseselever. Derudover modtog en enkelt elev, Mary, et vidnesbyrd efter forældrenes ønske, da hun blev nødt til at forlade realklassen før eksamen pga. sygdom, men hun blev beskrevet som: "... en flink og flittig Elev, som gjorde sig afholdt ved sit livlige og vindende Væsen."⁴⁹

47 Lang 1913, s. 6-7.

48 Protokol. TLSA, A681 pk. 118.

49 Protokol over vidnesbyrd. TLSA, A681 pk. 115, 1927.

Overordnet set svingede antallet af elever, hvis vidnesbyrd er optegnet i protokollen, meget fra årgang til årgang med det laveste tal (21) i 1931 og det højeste tal (46) i 1935. Men hvem var skolens elever egentlig?

Elevernes sociale sammensætning

Elevernes sociale baggrund var på mange måder forholdsvis ensartet. Ud af de 602 bevarede vidnesbyrd kendes 569 af elevernes forældres stillinger, og disse fordeler sig over 180 forskellige beskæftigelser. Den stilling, som oftest gik igen, var købmand; hele 55 elever var sønner eller døtre af købmænd. Dernæst kom læger (34), direktører (27), gårdejere (24), lærere (22), grosserer (19), fabrikanter (16), ingeniører (12) og dyrlæger (11).⁵⁰ Disse dækker over 220 af de 596 elevers ophav, men der tegner sig et billede af, at størstedelen af eleverne kom fra hjem, hvor mindst én forælder var akademiker, erhvervsdrivende, håndværksmester eller drev liberale erhverv, hvorfor de repræsenterede den unge købstads købedygtige borgerskab. Det er ikke overraskende, eftersom Th. Langs Skoler var en privatskole, hvorfor forældrene skulle have en vis indkomst. "Elever fra ubemidlede Hjem ..." ⁵¹ kunne dog opnå friplads betalt af amtet, kommunen eller skolen, hvilket i mindre omfang var med til at bryde den socioøkonomiske ensartethed på skolen.

De fleste af eleverne var silkeborgensere, da hele 237 kom fra byen,⁵² mens det nærmeste opland tegnede sig for den næststørste gruppe, fx Brædstrup (12), Ry (10), Gjern (9), Kjellerup (8), Engesvang (7) og Ikast (7). Skolen modtog desuden en del elever fra større midtjyske provinsbyer, men også fra Sjælland og København. Nogle elever kom endog fra mere eksotiske steder: en slagtermesterdatter fra Chicago, datteren af Thorshavns provst og et søskendepar fra Java, hvor deres far var administrator. Ikke desto mindre kan den almene elev på Th. Langs Skoler i perioden 1917-1935 karakteriseres som en del af det silkeborgensiske borgerskab.

Et flertal af piger

Kønsfordelingen i vidnesbyrdprotokollen er nogenlunde jævn men med en lille overvægt af piger: 319 piger (svarende til ca. 53%) mod 283 drenge (svarende til ca. 47%), omend fordelingen ændrer sig, når man undersøger det enkelte uddannelsestrin. Fra mellemskolen er bevaret 33 vidnesbyrd, hvoraf 23 er piger (70%), men vi ved fra Th. Langs Skolers meddelelser, at langt flere elever færdiggjorde mellemskolen fra 1917

50 Der er ikke taget højde for søskende i optællingen. *Protokol over vidnesbyrd*. TLSA, A681 pk. 115, 1917-1935.

51 MTLs 1916, s. 6.

52 Kun 525 af de 602 elevers fødesteder kendes.

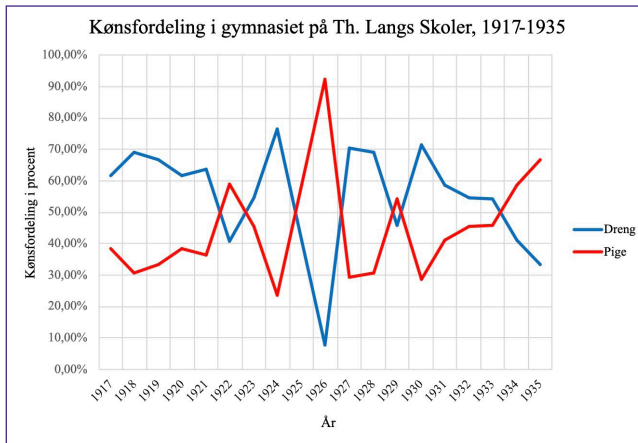
III. 2. Skolebillede fra Th. Langs Skoler, 1930. Forrest til højre ses rektor Karen Linderstrøm-Lang.
Kilde: Silkeborg Arkiv

til 1935.⁵³ Det afspejler sandsynligvis en praksis på skolen, hvor elever ikke modtog det lovbestemte vidnesbyrd efter endt mellemklasse, hvis de fortsatte på Th. Langs Skoler i realklasse eller gymnasium.

Derimod er næsten alle beståede real- og gymnasieelevers vidnesbyrd bevaret for hele perioden. I alt modtog 236 realklasseelever et vidnesbyrd, hvor 138 var piger (ca. 58%), mens de resterende 98 var drenge (ca. 42%). Kønsfordelingen vender dog i gymnasiet: 175 (ca. 54%) af vidnesbyrdene tilhører drenge, mens 150 (ca. 46%) tilhører piger. Selv om pigerne først i 1903 fik adgang til gymnasiet var der altså fra begyndelsen en næsten lige kønsfordeling, hvilket tilskrives Th. Langs Skolers fortid som pigeskole. Der spores ikke nogen tydelig udviklingstendens over perioden. Kønsfordelingen i både realklasse og gymnasium forblev nogenlunde stabil over hele den analyserede periode fra 1917 til 1935, dog med store udsving fra år til år, som det ses på grafen i illustration 3.

Ganske vist ses en næsten omvendt kønsfordeling i hhv. 1917 og 1935, hvilket dog synes at bero på en tilfældighed og ikke som udtryk for en egentlig udvikling, hvor Th. Langs gymnasieafdeling blev mere attraktiv for pigerne. På landsplan så det dog anderledes ud: Flere og flere piger valgte at søge ind i gymnasiet efter 1903, og i 1950 var kønsfordelingen for første gang 50/50, hvilket, efter en nedadgående periode fra midten af 1950'erne frem til midten af 1970'erne, udviklede sig til, at pigerne faktisk

53 MTLs 1918, 1924, 1928, 1930, 1932 og 1935.

Ill. 3. Grafen viser kønsfordelingen i gymnasiet på Th. Langs Skoler fra 1917-1935.

Kilde: *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115.

overhalede drengene.⁵⁴ I dag vælger flere piger end drenge at tage en gymnasial uddannelse, men de er kun i flertal på stx og hf, mens der er en overvægt af drenge på hhx og htx.⁵⁵ De kønne forskelle i uddannelsesvalg trækker tråde tilbage til 1903.

Allerede ved indførelsen af Almenskoleloven overvejede man, hvordan gymnasiet kunne blive mere relevant for piger med nye studieretninger. På Th. Langs Skoler kunne eleverne vælge mellem den nysproglige eller den matematiske linje. I statens lærde skoler havde man udelukkende haft en matematisk og en klassisk sproglig (græsk-latin) linje, men disse ansås i høj grad som uddannelser rettet mod drenge og deres fremtid. Den nysproglige linje var oprettet som en “moderne humanistisk retning” med tanke på at styrke undervisningen i dansk, historie, samfundsfag og moderne sprog,⁵⁶ men mange pigeskoledere så det som en åbning for pigernes uddannelse. Fordi den nye, sproglige linje ville: “... give de unge en praktisk Uddannelse i de nyere Sprog foruden i Modersmaalet og Historie, er der ikke Tvivl om, at mange unge Piger med stort Udbytte vil gaa ind i Gymnasiet ...”, skrev Theodora Lang i skoleprogrammet 1906.⁵⁷ Og det ses også tydeligt, at pigerne valgte denne linje: Fra 1917-1935 valgte 83% af gymnasiepigerne på Th. Langs Skoler den nysproglige linje, mens kun 17% valgte den matematiske. For drengene var fordelingen derimod mere ligelig, da ca. 46% valgte den nysproglige, hvorimod ca. 54% valgte den matematiske. Kønsforskellen, som synes indlejret i den højere uddannelse fra begyndelsen, har således dybe rødder til i dag, hvor kvinder i mindre grad end mænd vælger STEM-fagene (*Science, Technology, Engineering* og *Mathematics*), når de søger ind på videregående uddannelse.⁵⁸

54 Undervisningsministeriet 1998, s. 13.

55 Undervisningsministeriet 2017, s. 49.

56 Skovgaard-Petersen, s. 174-189.

57 MTLs 1906, s. 10.

58 Andersen og Smith 2021.

Køn og karakterer

En anden tendens, som gør sig gældende i nutiden, er, at piger opnår et højere karaktergennemsnit i gymnasiet end drenge.⁵⁹ Sådan var det ikke på Th. Langs Skoler i 1917-1935, og med udgangspunkt i meddelelserne fra Th. Langs Skoler og Undervisningsministeriet kan forskellen i real- og gymnasieelevers karakterer baseret på køn undersøges.⁶⁰ Der er dog et mindre benspænd: En direkte sammenligning på tværs af tid er umulig, da den danske karakterskala blev ændret i perioden. Fra 1911-1919 strakte karakterskalaen sig fra 0-6, hvoraf 6 var den højeste karakter, men det ændrede sig efter eksamenerne i juni 1919, hvor den ørstedeske skala, man havde brugt i midten af 1800-tallet, blev genindført.⁶¹ Den adskilte sig først og fremmest ved, at karaktererne ikke var tal. I stedet kunne eleverne modtage et *slet* (uantageligt), *mdl* (mådeligt), *tg* (temmelig godt), *g* (godt), *mg* (meget godt) eller *ug* (udmærket godt), hvor hver karakter kunne tilføjes et + eller -. For at kunne udregne et karaktergennemsnit blev der dog indført en korresponderende talværdi, som også kan omtales som karakterer, fra -23 til 8. Derfor kan karaktererne fra 1917-1919 ikke umiddelbart sammenlignes med dem fra 1920-1935.

I perioden 1917-1919 var karaktergennemsnittet for real- og studentereksamenen ca. 4,78 for både drenge og piger, mens drengene havde en mindre føring i perioden 1920-1935 med et gennemsnit på 6,63 mod pigernes 6,55, hvoraf begge udløste et *mg-*. Imidlertid er det interessant at undersøge det enkelte uddannelsestrin, da det giver et anderledes indtryk af karakterfordelingen. I realskolen var pigernes gennemsnit nemlig en smule højere end drengenes: I henholdsvis 1917-1919 og 1920-1935 var pigernes 4,82 og 6,53/*mg-* mod drengenes 4,67 og 6,51/*mg-*. Omvendt havde drengene et noget højere gennemsnit i gymnasiet. I 1917-1919 var deres karaktergennemsnit 4,83, mens det for 1920-1935 var 6,69/*mg-*. Pigernes var derimod henholdsvis 4,66 og 6,55/*mg-*. Altså var det i gymnasiet, at drengene hentede deres overordnede karakterforspring.

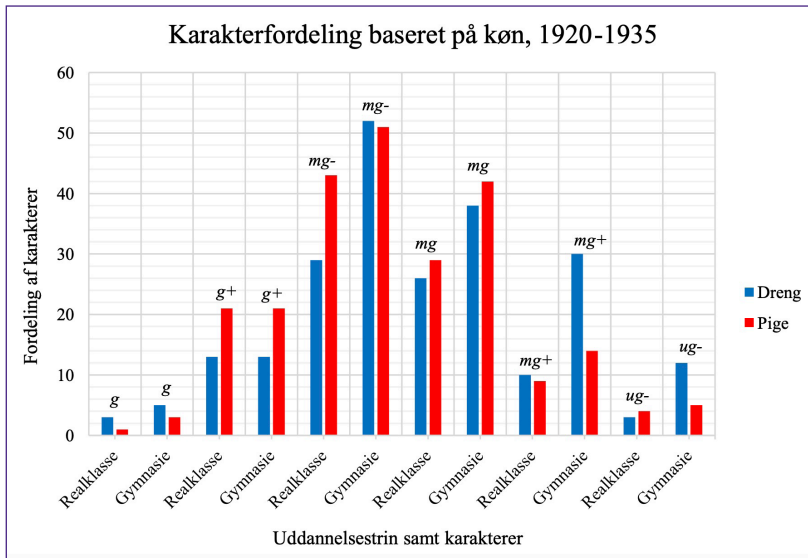
Illustration 4 viser, at drengene særligt i gymnasiet var overrepræsenterede i de højest givne karakterer på Th. Langs Skoler, *mg+* og *ug-*, mens pigerne i højere grad fik gennemsnitskaraktererne *g+*, *mg-* og *mg*. Ikke desto mindre fik flere piger end drenge gennemsnitskarakteren *ug-* i realklassen, som dog kun blevet givet til 7 realklasseelever i alt, 4 piger og 3 drenge, hvorfor det ikke kan karakteriseres som en generel tendens. Det er også interessant at bemærke, at i både realklassen og gymnasiet var det flest drenge, der fik karakteren *g*, som var den lavest givne karakter på Th. Langs Skoler i perioden 1920-1935, men overordnet set viser data fra Th. Langs Skoler, at drengene havde et højere karaktergennemsnit end pigerne.⁶²

59 Rasmussen 2023.

60 Mellemskoleelever fik ikke karakterer.

61 https://lex.dk/karakterer_og_karakterskalaer (besøgt 11/11 2025).

62 MTLs 1918, 1924, 1928, 1930, 1932 og 1935; MHAD 1918-1935.

Ill. 4 Grafen viser karakterfordelingen på Th. Langs Skoler i henholdsvis realklassen og gymnasiet fra 1920-1935 baseret på køn. Kilde: MTLs og MHAD 1920-1935.

Hvad indeholder et vidnesbyrd?

Imidlertid var – og er – elever mere end blot deres karakterer. Netop dette kan vidnesbyrderne tydeliggøre, da deres formål var at beskrive elevernes såkaldte “... Forhold i Skolen.”⁶³ På mange måder blev de derved et krydsfelt mellem det menneskelige og det faglige. Eftersom vidnesbyrderne var personlige og stilet til en specifik dreng eller pige, var de forskellige fra elev til elev, men der var nogle ligheder. Oftest bestod et vidnesbyrd af 2-3 sætninger, hvoraf den første beskrev, hvilket uddannelsesstrin eleven havde bestået, den anden kommenterede nærmere på elevens personlighed og faglighed, mens den sidste altid kommenterede på elevens forhold og færd, altså opførsel, i skolen. Det kan illustreres ved realklasseelev Dorrits vidnesbyrd fra 1919: “Har gennemgaaet Skolens samtlige Klasser og nu afsluttet med Realeksamen. Dorrit er en elskværdig, tiltalende ung Pige, men hendes Interesse går ikke i Retning af Læsning. Hendes hele Forhold og Færd paa Skolen har altid været tilfredsstillende.”⁶⁴ Dorrits vidnesbyrd følger formlen, da det beskrives, at 1) hun har bestået realklassen, 2) hendes karakter var elskværdig og tiltalende, mens hendes faglige evner var mindre gode, og 3) hun havde opført sig tilfredsstillende. Vidnesbyrdet tydeliggør, at Dorrit ikke var en boglig elev, og hun bestod da også kun sin realeksamen med et gennemsnit på 3,35. Imidlertid var pointen med Almenskoleloven, at fokus var på læringsprocessen og den menneskelige almindelse,⁶⁵ og Dorrits vidnesbyrd gav

63 Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1903, §10.

64 *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1919.

65 Skovgaard-Petersen 1976, s. 262-63.

hende mulighed for at vise omverdenen, at selvom hun ikke var fagligt stærk, havde hun stadig positive, menneskelige kvaliteter.

”Gode” og ”dårlige” elever

Vidnesbyrdene skulle have fokus på det hele menneske og fremhæve positive aspekter ved eleven, da et negativt vidnesbyrd ville være en kritik af elevens person. Ved indførelsen af en ny eksamensordning i 1920 blev det da også indskærpet, at udtalelserne burde udvise “... den største Varsomhed med hensyn til Vidnesbyrdets Indhold; der maa saaledes ikke omtales eller hentydes til bestemt begaaede Forseelser, og der maa ikke fældes almindelige moralsk nedsættende Domme om Elevens Karakter.”⁶⁶ Under analysen af vidnesbyrdene viste det sig da også, at størstedelen af de ord, som blev brugt til at beskrive eleverne, var positive. I tabel 2 ses samtlige ord, som blev brugt i de 602 vidnesbyrd til at beskrive eleverne på Th. Langs Skolers person, samt en optælling af hvor ofte de gik igen. Tabellen viser, at der generelt blev brugt flere forskellige slags positive ord end negative samtidig med, at de positive ord oftere fremkom.⁶⁷

De ord, der oftest blev brugt til at beskrive eleverne, var de positive ord *god/godmodig*, *elskværdig* og *tiltalende*, som gik igen henholdsvis 523, 230 og 189 gange. Omvendt var de mest anvendte negative ord *tung*, *indesluttet* og *langsom*, men de blev kun brugt henholdsvis 17, 16 og 14 gange. Alt i alt understreger det, at størstedelen af vidnesbyrdene var positive, og netop af denne grund skilte de “dårlige elever” sig endnu mere ud. En af disse var Børge, som bestod sin gymnasiale uddannelse med *mg-* i 1929. Selve karakteren var ikke dårlig, men hans vidnesbyrd vidner om, at han bestemt ikke var en elev, som udmærkede sig:

Børge ... har gennemgaaet Skolen fra 2.U., indtil han nu afslutter med Studentereksamen. ~~Som Dreng var han frisk og rar, men~~ Hans Udvikling i Gymnasieaarene har ikke ~~været just Tilfredsstillende~~ svaret til, hvad vi ventede. Hans Flid har været mangelfuld og hans Opførsel paa Skolen ~~præget af udviklingsaarenes mangel paa Selvbeherskelse.~~ Dog vil han forhaabentlig ikke altid, som den skulde være. Dog vil han forhaabentlig med større Udvikling naa ~~til at beherske sit noget stejle Sind.~~ den Selvbeherskelse han endnu mangler, saa det gode, der utvivlsomt er i ham, ~~maa~~ kan komme til sin Ret.⁶⁸

66 Haue 2010, s. 346.

67 Tabellen er skabt ud fra signalordssøgninger i de 602 transskriberede vidnesbyrd (*Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1917-1935). Eftersom signalordssøgningen er foretaget ved fjernlæsning, er det muligt, at ordene kan være brugt i modsat kontekst f.eks. “ikke god”. Dette ville imidlertid blive tolket som “god” i fjernlæsningen.

68 *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1929.

Positive karaktertræk		Negative karaktertræk	Kontekstbestemte karaktertræk
Moden (42)	Fin (3)	Forsagt (1)	Stilfærdig/stille (41)
Tiltalende (189)	Bweskeden (13)	Indesluttet (16)	
Frisk (31)	Maalbevidst (14)	Umoden (3)	
Livlig (26)	Koncentreret (6)	Langsom (14)	
Brav (42)	Redelig (19)	Tung (17)	
Frejdig (8)	Udholdenhed (12)	Uudviklet (9)	
Aaben (11)	Hjælpsom (6)	Manglende selvbeherskelse (5)	
Retsindig (10)	Ihærdig (22)	Mangelfuld (6)	
Velbegavet/vel begavet (148)	God/godmodig (523)	Ujævn (3)	
Vindende Væsen/vindende af Væsen (18)	Lun (1)	Svingende (2)	
Energisk (18)	Frimodig (2)	Stejl (1)	
Høflig (42)	Rolig (15)	Uklar (2)	
Elskværdig (230)	Vakker (2)	Adspredt (1)	
Vaagen (13)	Tænksom (8)	Uinteresseret (1)	
Levende (3)	Rettænkende (4)		
Interesseret (91)	Viljefast (1)		
Flittig (205)	Eksemplarisk (5)		
Selvstændig (36)	Velforberedt/vel forberedt (4)		
Kvik (14)	Prægtig (4)		
Dygtig (124)	Blid (1)		
Grundig (26)	Lys (1)		
Flink (106)	Glad (3)		
Sød (16)	Solid (17)		
Rar (29)	Praktisk (10)		
Paalidelig (69)	Behersket (1)		
Præcis (1)	Retlinet (3)		
Støt (21)	Pligttopfyldende/pligt-tro (14)		
Iver/ivrig/arbejdsivrig (38)	Naturlig (27)		
Samvittighedsfuld (179)	Djærv (1)		
Forstandig (39)			
Villig (16)			

Tabel 2. Oversigt over hvilke positive, negative og kontekstbestemte karaktertræk der er nævnt i vidnesbyrdprotokollen, samt hvor ofte de gik igen. Kilde: *Protokol over vidnesbyrd, TLSA, A681 pk. 115, 1917-1935.*

Børge havde altså haft en negativ udvikling, efter han færdiggjorde mellemskolen, og han manglede både flid og selvbeherskelse. Med nutidens øjne er det overraskende, at en elev med det forholdsvis fine karaktergennemsnit beliggende mellem *godt* og *meget godt* blev beskrevet så negativt, men det understreger blot pointen med vidnesbyrdene: De skulle supplere karaktergivningen med en bedømmelse af selve mennesket. Det er tydeligt, at Karen Linderstrøm-Lang, som på dette tidspunkt var rektor for Th. Langs Skoler, havde svært ved at formulere det negative vidnesbyrd, muligvis under indtryk af de nye bestemmelser fra 1920-forordningen. I hvert fald var udkastet til Børge fyldt med overstregninger og reformuleringer, og faktisk var det krydset over i protokollen. Sidenhen blev der skrevet et nyt vidnesbyrd til Børge:

Børge ... har gennemgaaet Skolen fra 2. U. indtil han nu afslutter med Studentereksamen. Hans Udvikling i Gymnasieaarene har ikke svaret til, hvad vi ventede; (hans Evner er ret gode, men hans Flid og Opførsel har været man-

gelfulde.) dog vil han forhaa-bentlig med større Udvikling naa den Selvbeher-skelse, han endnu savner, saa at det gode, der utvivlsomt er i ham, kan komme til sin Ret, efterhaanden som han udvikles mere.⁶⁹

I det store hele er vidnesbyrdene ens, hvis man ser bort fra de overstregede dele, men der er mere fokus på Børges positive kvaliteter, end der var i det forrige. Generelt var vidnesbyrdene forholdsvist positive, hvilket tabel 2 vidner om, og selv elever som Børge, der bestemt ikke var blandt Th. Langs Skolers bedste elever, forlod skolen med brugbare ord.

Kønnet semantik

Størstedelen af ordene i tabel 2 blev – måske overraskende – brugt kønsneutralt. Både piger og drenge kunne være *velbegavede*, *flittige* og *rare*, men også *umodne*, *tunge* og *uudviklede*. Imidlertid var visse ord fasttømrede til et specifikt køn. Det positive ord *sød* blev udelukkende brugt om piger og hovedsageligt om dem, der fik de lavere karakterer på skalaen. En af disse piger var Frida. Hendes adoptivfar havde en doktorgrad i medicin og boede i København, men Frida tog alligevel sin nysproglige studentereksamen i Silkeborg. Den gik mindre godt, og hun endte i 1923 med et gennemsnit på 4.76/g. I vidnesbyrdet understregede Theodora Lang, at Fridas fremtid ikke var indenfor de boglige fag:

... Frida har gennemgaaet Gymnasiets 3 Klasser men har ikke haft let ved at følge Gymnasiets Undervisning eller ved at lægge Energi ind i sit Arbejde. Frida er fra Karakterens Side en sød og elskværdig Pige, hvis gode anlæg sikkert vil udvikle sig, komme til deres ret efterhaanden som hun udvikles. og vil sikkert under mere praktiske Sysler udvikle sig godt.⁷⁰

Den søde Frida havde altså noget svært ved arbejdet i gymnasiet, og skulle ifølge Theodora Lang hellere fokusere på de “praktiske sysler”.

Drenge var aldrig *søde*, men kunne derimod være *brave*, og modsat de *søde* piger kunne de *brave* drenge findes på alle niveauer af skalaen; fra g til ug-. Midt på skalaen befandt Heinrich sig, som i 1924 bestod sin realklasseeksamen med et gennemsnit på 6.85/mg, og blev beskrevet som: “... et i visse Retninger meget vel begavet ungt Menneske, navnlig ligger Regning og Matematik godt for ham. Fra Karakterens Side er han brav og elskværdig og fortjener Skolens bedste Vidnesbyrd.”⁷¹

69 Protokol over vidnesbyrd, TLSA, A681 pk. 115, 1929.

70 Protokol over vidnesbyrd, TLSA, A681 pk. 115, 1923.

71 Protokol over vidnesbyrd, TLSA, A681 pk. 115, 1924.

De to ovennævnte adjektiver er de klareste eksempler på kønnet semantik i vidnesbyrdene, men andre ord tydeliggør også samtidens kønsopfattelser. I tabel 2 nævnes udelukkende *stilfærdig/stille* som kontekstbestemte begreber, og selvom ordene blev brugt om både piger og drenge, var pigerne overrepræsenteret: 31 piger blev beskrevet som stille eller stilfærdige, mens kun 10 drenge blev. Det interessante ved ordene er imidlertid, at de ikke umiddelbart bruges enten positivt eller negativt; det afhæng af konteksten. F.eks. havde Elli, der tog realklassen i 1933: "... arbejdet flittigt og har udnyttet sine rigtig gode Evner saa langt som muligt. Hun er en stilfærdig og tiltalende Pige, og hendes opførsel har altid været god."⁷² I hendes tilfælde var stilfærdigheden ikke et problem, men det var den derimod for studinen Estrid i 1934, som var: "... en stilfærdig og meget flittigt arbejdende ung Pige, som paa mange Punkter sidder inde med gode og sikre Kundskaber, men som har været noget hæmmet af sin Vanskelighed ved at udtrykke sig mundtligt."⁷³ Fordi Estrids stilhed gik udover hendes skolearbejde, var den negativ, hvorimod Ellis blot var en del af hendes person.

Overordnet set blev der brugt ord i vidnesbyrdene, som talte ind i stærke kønnede normer. Ord som *sød* og *stilfærdig/stille* understreger på mange måder, at det kvindelige køn tilhørte det hjemlige og indadvendte, hvorimod de *brave* drenge kunne (og skulle) begå sig i den offentlige sfære.⁷⁴ Analysen af vidnesbyrdene viser, hvordan kønsnormer, som havde dannet ideologisk grundlag for pigeskolernes opbygning i 1800-tallet, fortsat var virksomme i bedømmelsen af eleverne på Th. Langs Skoler i første halvdel af 1900-tallet.

"Hun har i højere Grad end de fleste unge Piger Anlæg for et fortsat Studium"

Et af de områder, hvor forventningerne til drenge og piger adskilte sig, var vedrørende videregående uddannelse. På Th. Langs Skoler blev en række elever på forskellig vis tilskyndet af skolen til at læse videre efter gymnasiet, hvilket kommer til udtryk i vidnesbyrdene, hvor der fx kunne stå, at eleven egnede sig "fuldt ud for et selvstændigt Studie"⁷⁵ eller "til fortsat Læsning".⁷⁶ I perioden 1917-1935 afsluttede 12 drenge deres studentereksamen med topkarakteren *ug-* på Th. Langs Skoler, og af disse blev seks opfordret til at læse videre, hvilket svarer til 50%. Omvendt bestod fem piger studentereksamen med karakteren *ug-*, men kun 1 (tilsvarende 20%) blev opfordret til videre læsning. Hvis man ser bort fra karakterer blev i alt fem piger opfordret til videre læsning, hvilket svarer til ca. 3% af alle gymnasiepiger på Th. Langs Skoler i

72 *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1933.

73 *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1934.

74 Nielsen 2010, s. 112.

75 *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1921.

76 *Protokol over vidnesbyrd*, TLSA, A681 pk. 115, 1922.

III. 5. Th. Langs Skolers nyudklækkede studenter samlet til billede i 1931. Kilde: Silkeborg Arkiv.

1917-1935. I samme periode blev ca. 10% af alle drenge anbefalet videre studium, nemlig 18 elever. De fagligt dygtige drenge blev i højere grad direkte opfordret til videre læsning efter endt studentereksamen end de fagligt dygtige piger.

Kønnet var dog ikke den eneste faktor, som påvirkede opfordringerne. Det sociale ophav må også have spillet en rolle, og af de i alt 23 elever, som blev opfordret til videregående studier, kom de fleste fra det bedre borgerskab. De fem pigers fædre var henholdsvis bankdirektør, provst, fattiggårdsbestyrer, dommer og købmand, mens drengenes fædre hovedsageligt var akademikere, gårdejere eller erhvervsdrivende.⁷⁷ Familiens økonomiske og akademiske støtte har overordnet spillet en rolle i anbefalingerne til videre studium, men dertil var kønnet en afgørende faktor, hvilket tydeliggøres af sprogvælget i vidnesbyrdene, der betoner de sociale forventninger til piger.

I 1922 færdiggjorde Sigrid, der var opvokset i København som datter af en dommer, sin gymnasieuddannelse på Th. Langs Skoler. Hun havde valgt den matematiske studieretning, atypisk for en pige, og hun klarede sig godt: Hun endte med et gennemsnit på 7,35/mg+, blev sidenhen uddannet jurist og fik karriere som landsretssagfører. At Sigrid var en fagligt dygtig elev, fremgår også i hendes vidnesbyrd:

Sigrid ... har været en særdeles vel begavet, flittig og interesseret Elev, paalidelig og samvittighedsfuld som faa selvstændig og kvik i Arbejdsmaade, fra

77 Helt specifikt var fordelingen således: Gårdejere (4), distriktslæge (2), kredslæge, læge, partulier, typograf, manufakturhandler, hotelforpagter, tømremester, baneformand, maskinpasser, snedker, ingeniør, statsskovfoged (Protokol over vidnesbyrd, TLSA, A681 pk. 115, 1917-1935).

Karakterens Side elskværdig og tiltalende. Hun /egner sig sikkert til/ er i Besiddelse af gode Evener og Anlæg for fortsat Studier og vel sikkert naa et smukt Resultat, hvis blot hendes legemlige Kræfter maa slaa til Hun fortjener Skolens bedste Vidnesbyrd i enhver Henseende. Hun har i højere Grad end de fleste unge Piger Anlæg for et fortsat Studium og vil sikkert, forudsat at hendes legemlige Kræfter slaar til naa smukke Resultater. Fra Skolens Side fortjener hun i enhver Henseende det bedste Vidnesbyrd.⁷⁸

Sigrid var en kvik, pålidelig og flittig elev, som skolen forventede meget af, hvis blot hendes "legemlige Kræfter" slog til. Netop omtalen af Sigrids helbred er interessant, da det trækker tråde til det hygiejniske argument om, at piger i puberteten havde brug for mere ro og hvile end drenge – og som 20 år tidligere havde begrundet indførelsen af pigeskoleeksamen med et ekstra års skolegang.⁷⁹ Theodora Lang havde i flere sammenhænge forholdt sig skeptisk til denne angivelige svaghed og navnlig om "... Skolen og Hjemmet gør Ret i at give saa meget efter for denne 'Træthed', som man gør nu". Særlig hensyntagen til pigerne kunne føre til, at de "... ligesom afvænnedes med alt energisk Arbejde, deres Pligtfølelse og Selvvirksomhed slappes".⁸⁰ Almenskolelovens bestemmelser om mellemskole, realklasse og gymnasium tog ingen særlige hensyn til pigerne, men alligevel hang den grundlæggende forståelse i skolernes pædagogik ved – også hos Theodora Lang.

I 1905 havde Theodora Lang svoret, at hun ville "vaage over vore Pigebørn" og "holde dem tilbage", hvis hun fandt det passende og nødvendigt. Forståelsen var, at for kvinder var videregående uddannelse ikke en nødvendighed men en mulighed – og kun for de særligt udvalgte, der både åndeligt og legemligt demonstrerede ekstraordinære evner og kræfter. Det understreges af Theodora Langs ord til Sigrid, at hun havde: "... i højere Grad end de fleste unge Piger Anlæg for et fortsat Studium og vil sikkert ... naa smukke Resultater."⁸¹ Det var tydeligvis unormalt, at en pige gjorde sig egnet til at tage en videregående uddannelse, efter hun havde afsluttet gymnasiet, hvorfor Sigrid fremstår markant anderledes end sine medstudiner – hun var en undtagelse. Dermed kan vidnesbyrdet også læses modsat, nemlig at Theodora Lang mente kun et fåtal af piger egnede sig til at tage en videregående uddannelse, når de forlod hendes skole.

Køn vedblev således at være en determinerende faktor – og måske i endnu højere grad for pigeskolerne og blandt kvindelige skoleledere, der var opfostret og uddannet under Natalie Zahles dannelsesprogram, hvor der eksisterede en skarp opdeling mellem den kvindelige og mandlige uddannelse. Det var en forståelse, som bundede i, at piger ikke nødvendigvis skulle tage uddannelse for at søge erhvervsmæssige kompe-

78 *Protokol over vidnesbyrd, TLSA, A681 pk. 115, 1922.*

79 Nielsen 2010, s. 98-100.

80 Lang 1902, s. 230-231.

81 *Protokol over vidnesbyrd, TLSA, A681 pk. 115, 1922.*

tencer, men for at blive dannede mennesker: Om de så valgte at stile mod gymnasiet, videregående studier og arbejde, eller om de ønskede at blive husmødre og passe eget hus.⁸² Selv om pigerne i princippet fik samme uddannelsesmuligheder, var samfundets normer og (pige-)skolernes pædagogik endnu præget af kønnede opfattelser af uddannelse, der langt op i 1900-tallet fik afgørende betydning for kvinders færd i det videre uddannelsessystem. Hvis skolerne for højere uddannelse ikke opfordrede kvinderne til at søge mod videre uddannelse, men gjorde det til deres mandlige modparter, ville det være med til at skabe en skjult barriere i uddannelsessystemet.

En vej til universitetet fyldt med barrierer

“Kvinderne var ikke til at standse.”⁸³ Således beskriver Bente Rosenbeck de vesteuropæiske kvinders indtog på universitetet, da de gik imod samfundets forventninger til dem og krævede deres plads på de videregående uddannelser. Og det lykkedes: Lovgivningen blev ændret, og i 1885 blev Nielsine Nielsen den første kvindelige dimitterende fra Københavns Universitet. Dog kalder Pernille Svare Nygaard og Ning de Coninck-Smith i en nyere artikel på en dybere forståelse af de første universitetskvinder og deres efterfølgere, som banede vejen for deres køn.⁸⁴ De mange barrierer faldt ikke bort, blot fordi kvinder fik den lovmæssige, formelle ret til at gå på universitet, og piger og kvinders uddannelse var i årtier dybt påvirket af uformelle strukturer i samfundet, der havde klare forventninger til kønsroller. Kampen blev lang og sej – også selvom kvinderne klarede sig godt på universitetet.

Ved 50-års jubilæet for Rigsdagens banebrydende beslutning om kvinders adgang til universitetet blev der udgivet et studie, som viste, at forholdsmæssigt flere kvinder end mænd bestod med en 1. karakter, den højeste karakter på universitetet,⁸⁵ indenfor både den statsvidenskabelige eksamen (kvinder: 65%; mænd: 53%), den juridiske embedseksamen (kvinder: 68%; mænd: 58%) og skoleembedseksamenen (kvinder: 78%; mænd: 63%).⁸⁶ Kun på den lægevidenskabelige uddannelse bestod et spinkelt flertal af mænd med en højere karakter (kvinder: 57%; mænd: 60%). Overordnet set klarede kvinderne sig altså godt på universitetet, og de begyndte også at fylde mere. I perioden 1885-1889 var forholdet mellem nystartede kvinder og mænd på Københavns Universitet 1:46, mens det i 1915-1925 var ca. 1:3.⁸⁷ Men selvom kvinderne havde den formelle ret til at gå på universitetet, fik gode karakterer og i større omfang søgte ind på studier, sås der også et enormt frafald blandt kvindelige studerende.

82 Se f.eks. Lang 1905d; MTLs 1896-1899, s. 1-7 & 72; MTLs 1906, s. 8; MTLs 1918, s. 31.

83 Rosenbeck 2014, s. 40.

84 Nygaard og Coninck-Smith 2024, s. 2.

85 Dog kunne man også bestå med udmærkelse; det fik flere mænd end kvinder.

86 Jacobsen 1925, s. 179.

87 Ibid, s. 158.

Samme undersøgelse viste nemlig, at i årene 1913-1915 var 128 kvinder blevet optaget på Københavns Universitet, men kun 36 fuldførte deres studie.⁸⁸ I alt færdiggjorde 373 kvinder deres universitetsuddannelse fra 1875-1925, men efterfølgende var det ikke alle, som brugte deres uddannelse, hvilket bl.a. hang sammen med civilstand. Af de ugifte dimittender (i alt 224) havde 219 et erhverv, mens af de gifte (i alt 149) havde 102 et erhverv.⁸⁹ Der er altså forskel på, hvor mange universitetskvinder, som var eller blev gift, der efterfølgende brugte deres uddannelse til lønnet arbejde.

Udfordringerne gjaldt imidlertid ikke kun på selve studierne, men begyndte allerede inden kvinderne nåede frem til universitetets porte. Theodora Lang havde været forhandlingsleder for Den danske Pigeskole ved implementeringen af Almenskoleloven 1902-1907, hvor hun havde vundet anerkendelse blandt ministeriets embedsmænd. Hun havde viet sit liv til at forbedre kvinders uddannelsesmuligheder, både som rektor for landets største uddannelsesinstitution for kvinder udenfor København og som toneangivende redaktør og debattør i pigeskolernes pædagogiske tidsskrift *Bog og Naal*. Omend hun ikke opnåede samme altdominerende position som Natalie Zahle i 1800-tallet, var Theodora Lang i begyndelsen af 1900-tallet den førende skikkelse blandt landets pigeskoleledere. Det er derfor særligt interessant at kigge nærmere på, hvordan kønnede uddannelsesforventninger kom til udtryk i den pædagogiske praksis på Th. Langs Skoler.

Undersøgelsen af vidnesbyrd viser, at der på Th. Langs Skoler i perioden 1917-1935 eksisterede en række kønsmæssige normer på skolen, som virkede begrænsende for kvinders uddannelse. Den sociale sammensætning på skolen var præget af, at flertallet af eleverne kom fra det silkeborgensiske borgerskab; hovedsageligt børn af akademikere eller erhvervsdrivende folk. Skolen havde en lille overvægt af piger, men kønsfordelingen var omvendt i gymnasiet, hvor flertallet af drenge peger mod, at pigerne stoppede deres uddannelse på et lavere uddannelsesstrin end drengene. Drengene fik også højere karakterer end pigerne, omend forskellen ikke var ret stor, og pigerne faktisk fik højere karakterer i realklassen.

Vidnesbyrdene var et krydsfelt mellem det menneskelige og det faglige, og dét, der blev fremhævet, var hovedsageligt elevernes positive karaktertræk. Ikke desto mindre viser vidnesbyrdene, at de velbegavede drenge i større omfang end de velbegavede piger blev opfordret til videre studier, hvilket tydeliggør, at indlejrede forståelser af og forventninger til pigers uddannelse stadig levede i bedste velgående efter Almenskolelovens vedtagelse. Vidnesbyrdene eksisterede ikke i et vakuum: Samtidens forventninger til piger og deres fremtidsmuligheder afspejles i vidnesbyrdenes semantik og fungerede som en diffus, men meget virksom, stopklods for adgangen til videregående uddannelse. På trods af den formelle ligestilling mellem kønnene blev der på Th. Langs Skoler reproduceret en række indlejrede og overleverede forventninger til

88 Ibid, s. 178.

89 Ibid, s. 180.

kvinders højere uddannelse, der eksisterede både på det ideologiske, det politiske og det pædagogiske plan.

Pigeskolernes guldalder eller en bremse på udviklingen?

I den skolehistoriske litteratur er Theodora Lang og en række andre fremtrædende pigeskoleledere blevet fremhævet som "... pigeskolens guldalderpersonligheder, der fik en afgørende betydning for kvinders selvfølkelige ret til en kompetencegivende uddannelse".⁹⁰ I lyset af nærværende undersøgelse må denne ukritiske hyldest revideres til fordel for en mere nuanceret og kompleks forståelse af pigeskolernes historiske udvikling med Almenskoleloven 1903 som et markant skolepolitisk brud.

Birgitte Possing konkluderede i biografien om Natalie Zahle, at hendes "dobbelt-kønnede dannelsesideal" i midten af 1800-tallet havde fungeret som en overskridelse af samtidens kønsnormer, som Zahle forvaltede med pragmatisme og politisk fleksibilitet.⁹¹ I den efterfølgende generation af pigeskoleledere, alle uddannet ved N. Zahles Seminarium, fæstnede de selvsamme tanker sig som ideal, kultur og praksis. Pigeskolelederne blev i stigende grad kulturbærere og traditionsforvaltere, der værnede om en særlig "pigeskoletradition" i opposition mod nye pædagogiske ideer. Da vedtagelsen af Almenskoleloven 1903 åbnede døren for, at kvinder på lige vilkår kunne betræde de hidtil lukkede uddannelsesinstitutioner, realskoler og gymnasier, reagerede pigeskolelederne derfor med aktiv modstand. Ti københavnske pigeskoler tiltrådte Henriette Skrams pigeskoleeksamen, der fastlåste kvinders uddannelse i fortiden med vægt på kvindefag, kvindedyder, kortere skoledage og nedsat pensum. Den 82-årige Natalie Zahle fulgte med på sidelinjen, og skrev i privat korrespondance til Theodora Lang, at i spørgsmålet om pigeskolens tradition eller fornyelse "da forekommer det mig, ikke at være hende [H. Skram, red.], der har svigtet sine Idealer, tværtimod synes jeg her, hun har vist større Iver og Fasthed i at kæmpe for Idealet end De".⁹²

Hovedparten af landets pigeskoler fulgte dog Theodora Langs mere pragmatiske, men dog konservative, tilgang, som tiltrådte princippet om fællesskoler og uddannelse på lige vilkår, men ihærdigt kæmpede for at give pigeskolernes arvegods som håndarbejde, husgerning, feminine fællesskaber og eksamensfri klasser en mere fremtrædende plads. Gennem Theodora Langs indsats blev de kønnede uddannelsesforventninger indlejret i institutionel praksis i almenskolens grundlag.⁹³ På trods af uenighederne gjaldt dog, at både Henriette Skram og Theodora Lang, hver på sin måde, kæmpede en indædt og ideologisk kamp for at bevare mest muligt af pige-

90 Nielsen 2010b, s. 115.

91 Possing 1992, s. 445-449.

92 N. Zahle til Th. Lang, 12.6.1909, TLPA, Pk. 55. Se også Frausing 2026, s. 112-113.

93 Frausing 2026, s. 113-116.

skoletraditionen. Det bragte dem i opposition til tidens kvindesagsforkæmpere, der mente, at pigeskoler og håndarbejde simpelthen var en anakronisme, der hurtigst muligt burde afskaffes.⁹⁴ Ligeledes havnede pigeskolerne ofte i opposition til socialdemokratiske kommunalbestyrelser, der var mere optagede af om arbejderbørnene lærte at læse end om middelklassens døtre lærte fransk, og de var ude af takt med nytænkende, mandlige pædagoger, der så fællesskoler som det bedste fundament for børnenes naturlige udvikling.⁹⁵

Vidnesbyrdene fra Th. Langs Skoler fremstår i dette lys som udtryk for en pædagogisk praksis, der forsøgte at bære mest muligt af pigeskolernes ideologiske arvegods sikkert gennem Almenskolelovens institutionelle omvæltninger. Endnu i 1922 (47 år efter kvinders ret til at gå på universitetet, 19 år efter Almenskolelovens vedtagelse og 7 år efter kvindelig stemmeret) blev Sigrid fremhævet som et unikum; én, som brød med den gængse opfattelse af og forventning til hendes køn. Den juridiske ligestilling af kvinders uddannelsesmæssige rettigheder og muligheder korresponderede ikke med de kønnede opfattelser af højere og videregående uddannelse, som eksisterede på Th. Langs Skoler.

Kvinderne *var* altså til at standse. Givet Theodora Langs autoritative status som ”pigeskolernes førstedame”, peger undersøgelsen i retning af, at landets pigeskoler udviklede en selvforståelse og en kultur som traditionsforvaltere af det Zahleske dannelsesprogram. Fra at være på forkant i kampen for kvinders ret til uddannelse og adgang til arbejdsmarkedet, synes pigeskolerne i begyndelsen af 1900-tallet snarere fungere som ideologisk modvægt til nye pædagogiske ideer, og som en konservativ bremse på kvinders vej mod videregående uddannelse. Da den socialdemokratiske velfærdspolitik satte offentligt skolevæsen og social lighed på den uddannelsespolitiske dagsorden, begyndte pigeskolernes guldalder at lakke mod enden, og ”Tidens Krav” førte til, at næsten alle pigeskoler enten blev afviklet eller omdannet til fællesskoler.⁹⁶ På lange stræk var kampen vundet, og kvinders ret til uddannelse og adgang til arbejdsmarkedet var blevet alment accepteret. Omvendt var pigeskolernes stærke traditionsbevidsthed medvirkende til, at kønnede uddannelsesforventninger blev indlejret og vedligeholdt i almenskolens pædagogiske praksis – også længe efter formelle lighed blev etableret i 1903.

Litteraturliste

Litteratur

Andersen, Ida Gran og Smith, Emil, 2021: ”Jeg er en pige, så jeg er dårlig til matematik”. *Asterisk*, august. <https://dpu.au.dk/asterisk/kommentar-98>.

94 Arenholdt 1909, s. 216; Munch 1909, s. 331-333.

95 Nielsen, 2010b, s. 102-103.

96 Nielsen 2010b, s. 119-120

- Arenholdt, Julie 1909: "Hvorledes er vore Pigebørn stillede under den nye Skolelov". *Det ny Aarhundrede*, s. 333-334.
- Jacobsen, Lis m.fl. (red.): *Kvindelige Akademikere 1875-1925*. Nordisk Forlag. <https://slaegtsbibliotek.dk/929008.pdf>.
- Bog og Naal – Tidsskrift for Kvindelig Opdragelse og Undervisning*. Th. Lang et al. (red.), Aarhus.
- Chakravarty, Dorthe og Essen, Sarah von, 2019: *Nielsine Nielsen*. FADL's forlag.
- Frausing, Mikael 2025: "Piger i drengeskolen. Pigeskolerne og Almenskoleloven 1903". *Uddannelseshistorie 2024*, s. 11-36.
- Frausing, Mikael 2026: "Kongens Medalje. Kampen om pigeskolerne 1902-1907". *Tings Tale*, nr. 8, s. 98-119.
- Gjerløff, Anne Katrine og Jacobsen, Anette Faye 2014: "Da skolen blev sat i system 1850-1920". Charlotte Appel og Ning de Coninck-Smith (red.): *Dansk Skolehistorie*, bd. 3, Aarhus Universitetsforlag.
- Haue, Harry 2010: "Almendannelse og nyttige kundskaber – skoler, eksaminer, censur og karaktergivning 1787-1923". Christian Larsen (red.): *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse*, bd. 1, Danmarks Privatskoleforening, s. 323-350.
- Jacobsen, Lis et al. 1925. *Kvindelige Akademikere 1875-1925*. Gyldendalske Boghandel.
- Kristensen, Lene 1995: *Den eksamensberettigede pigeskole i Danmark 1883-1920. En undersøgelse af Den danske Pigeskoles kønsideologi og pigeskolens indplacering i samfund og skolesystem*. Upubl. speciale, Syddansk Universitet.
- Kruse, Anne-Mette 1989: "Pigeskole eller fællesskole? Debatten omkring århundredeskiftet". Adda Hilden og Anne-Mette Kruse (red.): *Pigernes skole*, Aarhus, s. 43-76.
- Kvinden og Samfundet* 1900: "Th. Langs Seminarium", nr. 25, årgang 16, 19.06.1900, s. 98. https://www.kvinfo.dk/dig_pdf.php?pdfid=11719.
- Lang, Theodora 1899: "Den højere Pigeskoles Maal". *Bog og Naal*, s. 69-72.
- Lang, Theodora 1902: "Om Forslag til Lov om højere Almenskoler m.m". *Bog og Naal*, s. 227-234.
- Lang, Theodora 1905a: "Realklassen". *Bog og Naal*, s. 22-29.
- Lang, Theodora 1905b: "Pigeskolens Stilling efter Loven om højere Almenskoler af 24. April 1903". *Bog og Naal*, s. 141-147.
- Lang, Theodora 1905c: "Pigeskolen 1900-1905". *En kortfattet Redegørelse for Skoleforholdene i de nordiske Lande 1900-1905*, s.18-28.
- Lang, Theodora 1905d: "Realeksamen og pigeskolen III". *Bog og Naal*, 12, s. 72-75.
- Lang, Theodora 1913: "Lidt skolehistorie". *Aarsskrift for Th. Langs Skolers Samfund*, s. 6-11. TLSA, Pk. I308.
- Lang, Theodora 1932: *Th. Langs Skoler, Silkeborg: 1882-1932*, Silkeborg Bogtrykkeri.

- Larsen, Christian 2010: "Skolen for livet – realskolen i debat og lovgivning 1814-1923". Christian Larsen (red.): *Realskolen gennem 200 år*, bd. 1, Danmarks Privatskoleforening, s. 79-136.
- Larsen, Pelle Oliver 2022: "En ukvindelig dame? Billedet af udenlandske kvindelige læger og andre akademikere i Danmark 1849-1875". *Historisk Tidsskrift*, 122 (1), s. 35-71. <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/132922>
- Linderstrøm-Lang, Karen 1955: *Theodora Lang – Et Hundreårsminde*. Silkeborg
- Moretti, Franco 2013: *Distant Reading*. Verso.
- Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark 1918-1935* (MHAD). A. P. Weis og Kai Glahn (red.). Gyldendalske Boghandel, København.
- Meddelelser fra Th. Langs Skole 1896-1899, 1918, 1924, 1928, 1930, 1932, 1935 og 1937* (MTLS). Silkeborg. www.skolehistorie.dk.
- Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1875: *Anordning angaaende Kvinders Adgang til at erhverve akademisk Borgerret ved Københavns Universitet af 25. juni 1875*. Lovtidende.
- Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1903: *Lov om højere Almenskoler m.m.* Lovtidende.
- Munch, Elna, 1909: "Hvorledes er vore Pigebørn stillede under den nye Skolelov". *Det ny Aarhundrede*, s. 333-334.
- Nielsen, Åse H. 2010a: "Realskoler for vore Døtre – den højere pigeskole 1787-1850". Christian Larsen (red.): *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse*, bd. 2, Danmarks Privatskoleforening, s. 81-92.
- Nielsen, Åse H. 2010b: "Rum for kvindelig virkestrang – pigerealskolen 1880-1960". Christian Larsen (red.): *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse*, bd. 2, Danmarks Privatskoleforening, s. 93-126.
- Nielsen, Åse H. 2010c: "Realfag, realskolefag og realskolefaglighed". Christian Larsen (red.): *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse*, bd. 2, Danmarks Privatskoleforening, s. 127-160.
- Nygaard, Pernille Svare, og Coninck-Smith, Ning de 2024: "Crossing Borders: Women and Higher Learning in a Nordic Perspective, 1860–1960". *Nordic Journal of Educational History* 11 (2): 1-8. <https://doi.org/10.36368/njedh.v11i2.1055>.
- Possing, Birgitte 1992: *Viljens styrke: Natalie Zahle – en biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, bd. 1-2, Gyldendal.
- Rasmussen, Tina 2023: "Vi har forskellige forventninger til drenge og piger." *Gymnasieskolen*, 25. oktober. <https://gymnasieskolen.dk/articles/vi-har-forskellige-forventninger-til-drenge-og-piger/>.
- Rosenbeck, Bente 2014: *Har videnskaben køn? : kvinder i forskning*. Museum Tusulanum, Kbh.
- Rönström, Anna 1899: "Den högra flickskolans mål". *Bog og Naal*, s. 25-29.
- Rønning, Frederik 1902: "Skolen som Karakteropdragende". *Bog og Naal*, s. 4-15

- Skovgaard-Petersen, Vagn 1976: *Dannelse og demokrati: fra latinskole til almenskole: lov om højere almenskoler 14. april 1903*. Gyldendal.
- Skram, Henriette 1900: "Atter nogle Ord om Aldersgrænsen ved almindelig Forberedelseseksamen". *Bog og Naal*, s. 114-28.
- Skram, Henriette 1904: "Er Pigeskolen overflødig?", *Vor Ungdom*, s. 49-62.
- Undervisningsministeriet 1998: *Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år: Undervisningsministeriet 1848-1998*.
- Undervisningsministeriet 2017: *Rapport fra Udvalget om ligestilling i dagtilbud og uddannelse*. <https://regeringen.dk/media/agrjavpc/170626-rapport-fra-udvalget-om-ligestilling-i-dagtilbud-og-uddannelse.pdf>.
- Winkler, Sophie 2024: "What Is Suitable Education for Girls? Women's Participation and Statistical Arguments in Sweden's 1888 Girls' School Committee". *Nordic Journal of Educational History* 11 (2): 37-55. <https://doi.org/10.36368/njedh.v11i2.1058>.
- Winteler, L. 1897: "Skolekøkkener". *Bog og Naal*, s. 149-157.

Utrykte kilder

- MKU-3: Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen, 3. Kontor, Pk. 27; 29; 2702-2706, Rigsarkivet.
- TLSA: Th. Langs Skolers Arkiv, Silkeborg Arkiv.
- TLPA: Theodora Langs privat-arkiv, A1379, Silkeborg Arkiv.

Websider

- Skov, Poul: *karakterer og karakterskalaer*, https://lex.dk/karakterer_og_karakterskalaer (besøgt 11/11 2025.)

English summary

Assessments of Students at Th. Langs Skoler 1917-1935

Gendered Perceptions of Higher Education in the Decades after the General School Act of 1903

This article investigates gendered perceptions of higher education, as expressed in assessments of students from *Th. Langs Skoler* in the period 1917-1935. Founded by Theodora Lang in 1882, the school was originally an all-girls' school but was converted to a mixed-gender school in 1905 following the introduction of the General School Act of 1903, which sought to make education more equal. However, at *Th. Langs Skoler* gender norms were thoroughly embedded, and the assessments show great differences in what was to be expected of the genders; most notably, gifted boys were more often encouraged to further their studies than gifted girls at *Th. Langs Skoler*.

Though Theodora Lang has been known as a champion for girls' education, this study suggests she – as well as other girl school leaders – maintained a 'traditional' culture that actively maintained and perpetuated gendered educational expectations dating back to the 19th century that ultimately limited women's access to higher education. From being at the forefront of the fight for women's right to education, Danish girls' schools later seem to have developed into an ideological counterweight to new pedagogical ideas and a conservative brake on the development that saw complete equality in education as the goal.

**Martin Brandt Djupdræt, Marlene Paulin Kristensen
og Nina Toudal Jessen¹**

ÅNDELIG BUZZ?

Et oplæg til faglige diskussioner om kultur, fællesskab og den demokratiske samtale

Kulturstudier introducerer i dette omnibusnummer en ny fokusektion, som skal bidrage til nye faglige diskussioner inden for kulturhistorie og kulturanalyse.

Sektionen består af kortere, mere diskuterende bidrag, der analyserer og perspektiverer et aktuelt begreb, og i denne første fokusektion undersøger vi begrebet 'åndelig oprustning'.

Efter de sidste års fokus på oprustning på forsvarsområdet meldte sig i januar 2025 et nyt begreb på banen i den politiske samtale: 'åndelig oprustning'. Undervisningsminister Mathias Tesfaye placerede ansvaret for den åndelige oprustning i folkeskolen, som skal have 'oprustet' sin evne til at styrke et dansk dannelsesfællesskab (Elmelund 2025), og statsminister Mette Frederiksen fulgte i sin grundlovstale trop ved at pege på begrebets bredde og dybde: "Åndelig oprustning handler for mig at se om noget, der er svært at sætte på formel. Noget dybt inde i os selv. Vores demokratiske sindelag" (Frederiksen 2025). Dette "noget" satte kirkeministeren Morten Dahlin så senere "på formel", da han efterlyste en "kristen oprustning" (Foldager 2025). Fra regeringspartierne i Regeringen Mette Frederiksen II kaldtes der altså på 'ånd' og på 'kultur' som del af oprustningen i en krisetid.

For at komme nærmere, hvordan sådan en oprustning kunne se ud, nedsatte kulturminister Jakob Engel-Schmidt i januar 2026 "Rådet for kulturel modstandskraft", som består af en række ledere inden for kulturmiljøet og af forskere fra universiteterne. Det erklærede mål er at komme med bud på, hvordan kulturel modstandskraft kan se ud i krisetider (Kulturministeriet 2026a). Det er før set at kulturinstitutioner, museer og universiteter er underlagt politiske dagsordener, og at der er ønsker om de skal bruges til at løse udfordringer som har politisk bevågenhed. Hvor det kulturelle

¹ Fokusektionen i dette omnibusnummer redigeres af Martin Brandt Djupdræt, forskningschef ved Den Gamle By, Marlene Paulin Kristensen, adjunkt ved Center for Border Region Studies, Syddansk Universitet og Nina Toudal Jessen, postdoc ved Saxo Institutet, Københavns Universitet.

fællesskab og sammenhængskraft tidligere er søgt sikret gennem opstilling af kultur- og litteraturkanoner, er det mere uklart, hvilke former 'åndelig oprustning' kan og skal tage.

I denne fokusektion præsenterer vi derfor tre bud på, hvilke forskningsdiskussioner et polemisk begreb som 'åndelig oprustning' aktiverer og hvordan kulturhistorikere og etnologer kan studere og omfortolke et politisk begreb som 'åndelig oprustning'. Mathias Legnér skriver således om svensk oprustning fra et kulturarvsperspektiv, mens Karol Borowiecki og Marc Law skriver om krigs indflydelse på kunstnerisk produktion. Alexander Kofod-Jensens bidrag tager udgangspunkt i, hvordan konflikt – og ikke konsensus – bør ses som kernen i den demokratiske samtale. Dermed er målet fokusektionen, at disse tre bidrag og denne indledning giver anledning til at genbesøge spørgsmål om national identitet, fællesskab og om vidensinstitutioners nyttebrug.

Historiebrug og krisehåndtering i en krigs- og krisetid?

Fokusektionens første bidrag af Mattias Legnér giver et indblik i, hvordan kulturarv i Sverige i disse år mobiliseres som del af et bredt beredskab (Legnér 2026). Hvor forsvarrets opgaver i forhold til kulturarv tidligere handlede om at beskytte særligt udpegede steder og genstande i tilfælde af krig, begynder kulturarv nu at blive indtænkt i en bredere forståelse af totalforsvar. Med andre ord noget, der kan bruges som instrument til at sikre modstandskraft i den svenske befolkning. Det er ikke nødvendigvis en ny situation for svenskerne; også under Anden Verdenskrig blev materiel og immateriel kulturarv fremhævet som centralt for opbygningen af modstandskraft. F.eks. blev soldater undervist i Sveriges oldtidshistorie, så de kunne være mere bevidste om den arv, de var kaldet til at forsvare, og i de senere år har Ruslands invasion af Ukraine været med til at genetablere dette fokus på kultur som forsvarsevne i Sverige, skriver Legnér. Udfordringen for styrelser og kulturinstitutioner bliver dog, dels at definere, hvad der er kulturarv og hvornår, dels at beslutte, hvordan kulturarv skal indgå i et forsvar. Legnér retter derfor i sit bidrag både fokus på omstændighederne omkring den kulturarv som bevares og formidles, og den infrastruktur der skal etableres for at bevare den.

Legnérs artikel sætter således den danske kulturelle eller åndelige oprustning i perspektiv. For også i Danmark er myndighederne gået ind i diskussionen om kulturen og kulturarvens styrke. I grundlaget for Regeringen Mette Frederiksen II er der indskrevet en målsætning om, at kunst og kultur skal være med til at løse nutidens store samfundsproblemer såsom "klimakrisen, naturkrisen, velfærdskrisen og trivselskrisen" (Regeringen 2022, s. 51). Den politik blev udmøntet i maj 2024 i en ny museumsreform. Heri beskrev Kulturministeriet, at landets museer skal "berige[r] os

med nye og gamle perspektiver på tilværelsen” og give ”fælles referencer og binder os sammen” (Kulturministeriet 2024, s. 1).

Som nævnt indledningsvist har Kulturministeriet i januar 2026 nedsat et Råd for Kulturel Modstandskraft, der skal udarbejde en forståelse af ‘kulturel modstandskraft’. Rådet består af kunstnere, musikere, sportsudøvere, universitetsprofessorer og ansatte på museer og højskoler. De har fået til opdrag at arbejde med spørgsmål såsom: ”Hvad er kulturel modstandskraft? Hvilke komponenter består kulturel modstandskraft af? Hvilke gavnlige effekter vil høj kulturel modstandskraft indebære, og hvilke risici opstår der i fraværet af kulturel modstandskraft?” (Kulturministeriet 2026b). I kulturhistorisk sammenhæng er det interessant, at der i sammensætningen af rådet hverken er biblioteker eller arkivinstitutioner repræsenteret. Rådet er med andre ord samtids- og fremtidsorienteret, og man må derfor spørge, om den kulturelle modstandskraft skal formuleres ud fra nutiden, og hvad det kan være i fremtiden?

Der er altså et ønske på regeringsniveau at udforske kulturens styrker og modstandskraft, men der er ikke afsat midler til dette nationale beredskab. Indtil videre er disse midler alene rettet mod energi-, sundhed-, telekommunikation og transportsektoren (Ministeriet for Samfundssikkerhed og Beredskab 2026). Der er heller ikke afsat særlige midler til at realisere eventuelle handleplaner fra det nye råd, ligesom museumsreformen heller ikke indeholder økonomisk støtte til opgaven med at skabe sammenhæng om fælles referencer.

Selvom det kulturelle på papiret er i fokus, følger der ikke midler med til udviklingen af fx museer eller biblioteker som kulturel infrastruktur. At der er en sammenhæng mellem infrastruktur og udbredelse burde dog ikke være en overraskelse. Fra 1800-tallet ved vi, at danskhedens betydning og kulturel udbredelse i høj grad skete gennem investeringer i organisationer og strukturer. Det er oplagt at se, hvordan 1800-tallets fokus på det nationale sindelag kom til udtryk f.eks. i debat og udgivelser om skandinavisk inspireret nationalkunst (Høyen 1844), fremhævelse af oldtiden og vikingetiden i Danmark (Worsaae 1832, 1874), eller romantiske, historiske digte og romaner (f.eks. Oehlenschläger 1802, 1807; Ingemann 1826, 1828). Men et væsentligt element i denne spredning af viden, kunst, historie og nationalt sindelag i perioden var de institutioner, der blev skabt. Malerierne og fundene fra oldtiden, som Høyen og Worsaae skrev om, kunne opleves på den nye og offentlige tilgængelige museer (Engberg 2005, s. 345ff, s. 355ff). Ligesom Ingemanns romaner fik den store udbredelse takket være en tidobling af almuebiblioteker i 1830’erne og 1840’erne (Kølle Martinsen 2025, s. 18). Derudover bidrog selvfølgelig også indførelsen af skolepligten i 1814 og etableringen højskolerne i 1800-tallets sidste halvdel. At der er værker om ‘det åndelige’ betyder noget, men deres udbredelse hænger sammen med de kanaler de kan spredes igennem. Således er al kulturel produktion og formidling afhængig af en infrastruktur og af institutioner. Diskussioner om ‘åndelig oprustning’ må i det lys også forholde sig til, hvilken rolle videns- og dannelsesinstitutioner skal spille for at sikre en form for grundlæggende ‘kulturel modstandskraft’ og forholdene for

de mennesker, der skal bidrage. Denne pointe understreges også af fokussektionens andet bidrag, hvor Borowiecki og Law undersøger klassiske komponisters værker og produktion i krigstider i 1800- og 1900-tallet.

'Åndelig oprustning' og fællesskaber

I forlængelse af spørgsmålet om, hvordan kulturarv beskyttes og forvaltes i krigs- og krisetider, undersøger Borowiecki og Law, hvordan krig og konflikt påvirker kulturel produktion. Baseret på et stort, historisk datamateriale, undersøger forfatterne betingelserne for skabelsen af klassisk musik for komponister født efter år 1800. Borowiecki og Law viser, hvordan krigstypen – om den pågældende komponist befinder sig i det angribende eller forsvarende land – har væsentlig betydning for opretholdelsen af musikkulturen, og de viser samtidig, at kulturel produktion trives bedst som modstandskraft i det forsvarende land. Borowiecki og Law påpeger derudover, at kultur og kunst skabt i krigstider kan få særlig betydning og blive en form for nationalt fællesobjekt over tid (Borowiecki og Law 2026).

Borowiecki og Laws studie lægger sig dermed i forlængelse af kulturhistorisk og etnologisk forskning som studerer, hvordan kunst og kulturelle praksisser nationaliseres og gøres del af en national fortælling, som skærper sammenhold og etablerer fjendebilleder. I 1980'erne og 1990'erne var der et veritabelt *boom* i studiet af fremkomsten af nationale fællesskaber, og forståelsen af nationalisme som et moderne fænomen, der udsprang af Oplysningstidens og Romantikens folke- og suverænitetsbegreber, blev etableret i denne forskning (Özkirimli 2017). Nationalisering forstås i denne videnskabstradition som en proces, hvor et folkefælleskab skabes og konsolideres på tværs af viden, institutioner og praksis. Begreber som 'imagined community' (Anderson 1983), 'invented traditions' (Hobsbawm og Ranger 1983) og 'banal nationalism' (Billig 1995) vandt bredt indpas i humanistiske studier som redskaber til at beskrive nationaliseringen af kulturelle og sociale praksisser fra 1800-tallet og frem. Samlet set historiserede denne type studier det nationale tilhørsforhold og forstod det som et historisk, socialt og kulturelt fænomen. Indsigterne fra nationalismeforskningen taget i betragtning, lyder kaldet til 'åndelig oprustning' som et ekko af 1800-tallets nationaliseringsprocesser, og som en opfordring til at styrke det nationale fællesskab. Men kan 'åndelig oprustning' også ses som en anledning til at styrke andre fællesskaber end det nationale?

1980'ernes nationalismeforskning udfoldede sig i en periode præget af forventninger om nationalismens tilbagegang – en tid hvor globalisering, immigration og 'de store fortællingers død' både blev set som en anledning til at etablere kosmopolitiske fællesskaber på tværs af nationer (Benhabib 2006, Calhoun 2008, Habermas 2001), men også som årsag til en kulturel fragmentering, hvilket studier af f.eks. Thatchers Storbritannien (Hall 1997) og den postmoderne identitetskrise (Dunn 1998) viste.

Så hvordan kan man forstå 'åndelig oprustning' i lyset af det komplekse forhold mellem det nationale og det kosmopolitiske, det fælles og det individuelt fragmenterede? Sociologen Andreas Reckwitz' forskning i vor tids dyrkelse af det singulære, det særegne, og hans skelnen mellem hyperkultur og kulturessentialisme kan her kaste lys over denne modsætning. Reckwitz betegner et aspekt i samtidens kultur som en hyperkultur, hvor kultur bliver tæt knyttet til individualisering og selvrealisering. Her kan potentielt næsten alt – "fra zenmeditation ... til en YouTube-video" – blive til kultur og indgå som element på et globalt og stærkt mobilt "valoriseringsmarked", hvor individer sammensætter kulturelle praksisser i deres egen identitetsdannelse (Reckwitz 2019, s. 28). Over for dette står kulturessentialismen, hvor kultur forstås som forankret i et kollektiv. Her er værdibæreren ikke individet, men "det kollektiv, man selv tilhører, betragtet som en kulturel enhed", f.eks. kollektiver som nation, religion eller etnicitet (Reckwitz 2019, s. 349–350). Reckwitz ser disse som to modsatte opfattelser af, hvad kultur betyder (Reckwitz 2021, s. 28), og individets orientering mellem singularitet og tilhørsforhold skaber derfor spændinger i kulturens brug i det, i det, han betegner som vores senmoderne samfund. I dette perspektiv kan kaldet til 'åndelig oprustning' forstås som en kulturessentialistisk mobilisering af et kollektivt kulturelt 'os' i et samfund præget af hyperkulturens pluraliserede og individualiserede kulturformer. Men 'åndelig oprustning' kan også forstås som en replik til senmodernitetens fragmenterede identiteter og flossede fællesskaber, og give anledning til nysgerrigt og kritisk at åbne samtalerne om, hvilke fællesskaber, der skal udbygges og understøttes i en krigs- og krisetid. Det, der skal 'oprustes', er måske evnen til samtidigt at kunne indgå i flere, forskellige og forpligtende fællesskaber – nok er det nationale fællesskab vigtigt, men i en verden med forandrede internationale alliancer står et europæisk fællesskab måske nok så centralt, og stærke lokale fællesskaber vil være nødvendige, når strømmen går.

Spørgsmålet om fællesskab og fragmentering behandles også i det tredje bidrag i fokussektionen af Alexander Kofod-Jensen: hvis begrebet 'åndelig oprustning' inviterer os til at genbesøge 1980'ernes nationalismeforskning og genformulere deres spørgsmål til samtiden, minder Alexander Kofod-Jensen os om, at 'åndelig oprustning' også kan ses som en anledning til at styrke den demokratiske evne til at håndtere uenighed og konflikt.

'Åndelig oprustning' som grundlag for kritisk demokratisk tænkning?

Med udgangspunkt i begrebet 'agonistic memory' analyserer Kofod-Jensen i sin artikel en række nyere kunstværker, film og bøger om dansk kolonihistorie, der fokuserer på tvetydigheder, dilemmaer og konflikt snarere end at søge en entydig, enkel eller konsensus-baseret forståelse af fortiden (Kofod-Jensen 2026). Kofod-Jensen fin-

der inspiration til denne analyse hos den politiske filosof Chantal Mouffe, som fremhæver evnen til at fastholde og navigere i uenigheder og konflikt som en hel central del af et demokratisk fællesskab. Mouffe er således fortaler for en 'agonistisk politik', altså en politik, der ikke søger konsensusløsninger, men derimod ser demokrati som noget, der løbende udvikler og forandrer sig gennem mødet mellem uenigheder og forskelligheder.

Det er dog ikke nemt at lade konflikt og uenighed være en del af det demokratiske fællesskab, og spørgsmålet om, hvilke uenigheder, der kan rummes i historiske fortolkninger og demokratiske samtaler, står derfor som et af de sværeste at besvare i vores demokrati – er der synspunkter, der er for rabiate, for idealistiske eller for bedagede til at kunne rummes i den demokratiske samtale?

Kaldet til 'åndelig oprustning' kan derfor også ses som en indikation på, at denne type spørgsmål trænger sig på i disse år. Hvor Mouffe – og andre med hende – har påpeget, at perioden efter Den Kolde Krigs afslutning var karakteriseret ved en teknokratisk, nærmest apolitisk, enighed om, hvordan det liberale demokrati og dens økonomi bedst kunne indrettes (Mouffe 2005, 2013), præges vores tid nu af det, som filosofen Anton Jäger kalder 'hyper-politik' (Jäger 2022). Det vil sige en gen-politisering af spørgsmål om, hvordan vores samfund skal indrettes, dog serveret i en ekstrem populistisk form.

De seneste år har spørgsmål om, hvilke erfaringer og meninger, der kan rummes i et politisk og fællesskab, derfor ført til grundlæggende omvæltninger i det politiske system. Brexit, Trump og højredrejning i Europa kan ses som forsøg på at udfordre den etablerede ramme for den demokratiske samtale (Jäger 2022; Jäger 2026)). Inden for 'hyper-politikken' bliver der gjort op med det, der opfattes som det 'politiske korrekte', ligesom MeToo, klimabevægelser og nye kolonihistorier skubber til etablerede rammer for, hvilke synspunkter der kan indeholdes i en demokratisk samtale. I kølvandet på disse bevægelser opstår en række svære spørgsmål, som en demokratisk samtale fordrer af os i dag: Kan en demokratisk samtale rumme anti-demokratiske synspunkter? Bør øko-krisen give anledning til en demokratisk samtale, der i højere grad inkluderer natur og dyr? Kan en 'åndelig oprustning' rumme fortalere for fred? Evnen og viljen til at diskutere sådanne svære spørgsmål kan, hvis vi følger Kofod-Jensens argumentation, også ses som en 'åndelig oprustning'.

Åndelig oprustning som oplæg til en fortløbende diskussion

'Åndelig oprustning' er et politisk slogan, der er blevet lanceret i en samtid præget af en udbredt krisestemning: sikkerhedspolitiske kriser og natur- og klimarelaterede kriser, der tilsammen producerer en udbredt usikkerhed om fremtidige levevilkår og handlingsrum.

Debatten om 'åndelig oprustning' viser, at det ikke er en entydig og enkelt afgrænset størrelse med et klart defineret formål, det er snarere et politisk begreb, der mobiliserer forestillinger om fællesskab og modstandskraft. Artiklerne i fokusektionen viser, hvordan begrebet i den forstand også kan bruges til at gentænke humanioras rolle som noget, der ikke leverer løsninger, men som kvalificerer måder at forstå og være i verden på, og begrebet kan således anskues som et kald til indgå i vedvarende diskussioner om kultur, fællesskaber og demokrati.

Litteratur

- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Benhabib, S. (2006). *Another cosmopolitanism*. Oxford University Press.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. SAGE Publications.
- Borowiecki Karol J. og Law, Marc T. 2026. "Music Under Pressure: War and the Creative Lives of Composers" *Kulturstudier*, 2026 (2):1, s. 105-116. DOI: [10.7146/ks.v2026i1.167844](https://doi.org/10.7146/ks.v2026i1.167844)
- Calhoun, C. (2008). Cosmopolitanism and nationalism. *Nations and nationalism*, 14(3), 427-448.
- Dunn, Robert G. 1998. *Identity Crises: A Social Critique of Postmodernity*. University of Minnesota Press.
- Engberg, Jens. 2005. *Magten og kulturen. 150 års dansk kulturpolitik. Bind II. Mellem enevælde og grundlovsstyre*. Gads Forlag.
- Habermas, Jürgen (2001). *The Postnational Constellation: Political Essays*. MIT Press.
- Hall, Stuart. 1997. "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity". I *Culture, Globalization, and the World-System Book: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, redigeret af Anthony D King. University of Minnesota Press. s. 19-40.
- Hobsbawm, Eric og Terence Ranger. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- Høyen, Niels Lauritz. 1844. *Om Betingelserne for en Skandinavisk Nationalkonst's Udvikling*. C.A. Reizel.
- Ingemann, B. S. 1826. *Valdemar Seier: en historisk Roman*. Andreas Seidelin.
- Ingemann, B. S. 1828. *Erik Menveds Barndom: Historisk Roman*. C. A. Reitzel.
- Jäger, Anton. 2026. *Hyperpolitics: Extreme Politicization without Political Consequences*. Verso Books.
- Kofod-Jensen, Alexander. 2026. "Agonistisk åndelig oprustning" *Kulturstudier*, 2026 (2)s. 117-125. DOI: [10.7146/ks.v2026i1.167842](https://doi.org/10.7146/ks.v2026i1.167842).
- Kulturministeriet. 2024. "Aftaletekst Museumsreform" Kulturministeriet, maj 16 2024. https://kum.dk/fileadmin/_kum/1_Nyheder_og_presse/2024/Aftaletekst.pdf.

- Kulturministeriet. 2026a. "Kulturministeren nedsætter 'Rådet for kulturel modstandskraft.'" <https://kum.dk/aktuelt/nyheder/kulturministeren-nedsaetter-raadet-for-kulturel-modstandskraft>
- Kulturministeriet. 2026b. "Kommissorium – Rådet for kulturel modstandskraft." https://kum.dk/fileadmin/_kum/1_Nyheder_og_presse/2026/Kommissorium.pdf
- Kølle Martinsen, Lone. 2025. *Nationalromantik bliver folkeeje*. Aarhus Universitetsforlag.
- Legné, Mathias. 2026. "Kulturarv och motståndskraft i återuppbyggnaden av svenskt totalförsvaret". *Kulturstudier*, 2026 (2):1, s. 117-125. DOI: [10.7146/ks.v2026i1.167842](https://doi.org/10.7146/ks.v2026i1.167842).
- Mouffe, Chantal. 2005. *On the Political*. Verso Books.
- Mouffe, Chantal. 2013. *Agonistics: Thinking the world Politically*. Verso Books.
- Oehlenschläger, Adam. 1803. *Digte*. Fr. Brummers Forlag.
- Oehlenschläger, Adam. 1807. *Nordiske Digte*. Andreas Seidelin.
- Reckwitz, Andreas. 2019. *Singulariteternes samfund: om modernitetens strukturændringer*. Hans Reitzels forlag
- Reckwitz, Andreas. 2021. *Illusionernes undergang: politik, økonomi og kultur i senmoderniteten*. Hans Reitzels Forlag.
- Worsaae, J. J. A. 1843. *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*. Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug.
- Worsaae, J. J. A. 1873. *De Danskes Kultur i Vikingetiden*. G. E. C. Gad.
- Özirimli, Umut. *Theories of Nationalism: A critical introduction*. Bloomsbury Publishing, 2017.

Websteder

- Frederiksen, Mette. 2025. "Statsministerens tale til grundlovsdag på Rødding Højskole. 05.06.2025." <https://stm.dk/statsministeren/taler/statsministerens-tale-til-grundlovsdag-paa-roedding-hoejskole/>
- Jäger, Anton. 2022. "From post-politics to hyperpolitics." *Jacobin*, February 14, <https://jacobin.com/2022/02/from-post-politics-to-hyper-politics>.
- Ministeriet for Samfundssikkerhed og Beredskab. 2026. *Faktaark Akutpakke på Beredskabsområdet*. <https://mssb.dk/media/pepdwfn3/faktaark-akutpakke-paa-beredskabsområdet.pdf>.
- Regeringen. 2022. "Ansvar for Danmark: Det politiske grundlag for Danmarks regering." <https://stm.dk/statsministeriet/publikationer/regeringsgrundlag-2022/>

English summary

Mobilization Buzz? A Way Forward for Discussions on Culture, Community, and Democratic Dialogue

The polemical concept of 'åndelig oprustning' – cultural and moral mobilization – is the pivotal concept in this focus section. Here, we present three proposals for research discussions and directions that the concept activates and how cultural historians and ethnologists can study and reinterpret it. Mathias Legnér writes on Swedish reinforcement from a cultural heritage perspective, while Karol Borowiecki and Marc Law analyse the influence of war on artistic production. Alexander Kofod-Jensen's contribution is based on how conflict – and not consensus – should be seen as the core of democratic conversation. The aim of the focus section is therefore that these three contributions and this introduction provide an opportunity to review questions about national identity, community and the 'utility value' of knowledge institutions.

Mattias Legnér.

**Professor i kulturvård ved Uppsala Universitet,
Campus Gotland.**

Keywords: kulturarv, modstandskraft, historiebrug, forsvarspolitik

KULTURARV OCH MOTSTÅNDSKRAFT I ÅTERUPPBYGGNADEN AV SVENSKT TOTALFÖRSVAR

This article discusses how cultural heritage (CH) has recently become relevant to the rebuilding of Swedish total defence. In the Russo-Ukrainian War CH is understood as crucial to society's ability to resist an enemy. I proceed to discuss a discursive turn that has taken place in Sweden since 2023 as CH is not just considered important to protect against destruction, but is increasingly seen as having a role in strengthening social resilience. Finally, I reflect on the risk of over-simplifying resilience, suggesting that CH is important to society for a number of reasons and not just for building national identity.

I denna artikel diskuterar jag hur ledande aktörer inom det framväxande totalförsvaret i Sverige börjat se kulturarv som en viktig tillgång för samhället i händelse av krig. Totalförsvaret inkluderar alla krafter – såväl militära som civila – som behövs för att upprätthålla samhällets funktioner. I dag talas allt mer också om motståndskraft, som är den samlade förmågan att stå emot påfrestningar på olika samhällsfunktioner. På kort tid har kulturarv börjat integreras i uppbyggnaden av en bättre beredskap. Hur görs kulturarv relevant som en del av det nya totalförsvaret i Sverige? Hur har det använts tidigare i Sveriges historia för att bygga motståndskraft?

Tanken att kulturarv skulle kunna utgöra en källa till motståndskraft är inte ny. I den internationella folkrätten betonas emellertid att det framför allt ska skyddas mot missbruk och förstörelse i väpnade konflikter. *Konvention för skydd av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt* från 1954 talar över huvud taget inte om kulturarv som en resurs som bör utnyttjas i försvarssyfte. I stället föreskriver den att de

stridande parterna ska undvika att ta det i bruk och göra allt som står i deras makt för att skydda historiskt eller konstnärligt värdefulla byggnader, föremål och miljöer. (Det immateriella kulturarvet berörs inte i konventionen.) Sverige är anslutet till konventionen, men det finns aktörer i totalförsvaret som verkar vilja gå längre och aktivt använda kulturarv för att underbygga försvarsvilja och motståndskraft. Det kan alltså vara intressant att närmare studera hur kulturarv under de senaste åren har aktualiserats i relation till totalförsvaret och beredskap i Sverige.

Retorik och handling under andra världskriget

I Sverige saknas inte en historisk tradition av att använda kulturarv och den nationella historien för att underbygga befolkningens psykologiska förmåga att göra motstånd mot en fiende. I *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget* visade jag hur kulturföremål, byggnader och fornlämningar knöts till avgörande episoder eller epoker i Sveriges historia (Legnér 2022a). Detta gjorde dem särskilt viktiga att skydda mot förstörelse eller feltolkning i form av manipulation.

Den senmedeltida skulpturgruppen *Sankt Göran och draken* i Storkyrkan i Stockholm utgör ett tydligt exempel. Monumentet tolkades av konsthistorikern Johnny Roosval som ett minne över svenskarnas frigörelse från dansk ockupation. Att dess skydd verkligen värderades högt blev tydligt när skulpturen direkt efter Tysklands anfall på Norge och Danmark den 9 april 1940 monterades ner och fördes i skydd under jord. Om monumentet förstördes skulle inte bara ett konsthistoriskt föremål av stort värde gå förlorat. Det skulle också skada minnet av den svenska nationens födelse, resonerade Roosval, och i förlängningen också påverka möjligheten att bevara en nationell svensk identitet (Legnér 2022a, s. 154). Intressant i sammanhanget är att händelsen kom efter en debatt om hur "svensk" skulpturen egentligen var, eftersom den troddes vara tillverkad av en tysk mästare som levte en period i Stockholm. Konsthistorikern Andreas Lindblom ansåg att Sankt Göran och draken av den anledningen inte tillhörde den svenska konsthistorien (Legnér 2022a, s. 231). Debatten illustrerar hur akademiker vid denna tid kunde resonera kring nation, identitet och försvar.

I Sverige talades det, särskilt under de första krigsåren 1940–42, om betydelsen av kulturell och andlig beredskap. Vid invigningen av en föreläsningsserie vid Statens historiska museer våren 1942 sade riksantikvarien Sigurd Curman att museet bidrog till "stärkande av den andliga beredskapen" genom att "visa, hur Sveriges gamla rike, tack vare ett väl utbildat försvarssystem (...) stått obrutet" (Legnér 2022a, s. 214). Med kulturell beredskap avsågs i detta sammanhang att soldaterna skulle undervisas i Sveriges forntid för att bli mer medvetna om vilket det arv var som de var satta att försvara. En banbrytande försvarspsykolog, Torsten Husén, talade också om denna sorts beredskap. Han menade att kulturell beredskap innebar användningen av tra-

ditioner, gestalter ur den svenska historien och svenska diktare i syfte att tydliggöra de “nationella värden” som stod på spel, inte bara för de värnpliktiga soldaterna utan för hela samhället (Husén 1942, s. 32). Den svenska historien, materialiserad i form av föremål, gamla byggnader och platser, ansågs alltså av Riksantikvarieämbetet och krigsmakten vara en brunn man kunde ösa ur för att bygga upp försvarsviljan.

Kulturarv och motstånd i Ukraina

För att förstå de senaste årens tal om kulturarv inom totalförsvarsfrågor i Sverige är det inte endast nödvändigt att känna till den svenska traditionen, utan också hur historia och kultur har såväl angripits som tagits i bruk i det pågående kriget i Ukraina. Krigets utveckling har påverkat den svenska diskursen kring kulturarv och säkerhet. Insikten att hela samhället utsätts för stora prov i ett krig blev tydligare i Sverige efter 2022, och uppbyggnaden av ett totalförsvar accelererade. Kriget har också förändrat synen på säkerhetshoten mot det civila samhället eftersom det snabbt uppvisade tecken på att vara totalt i meningen att ett samhälles samtliga resurser och funktioner blev måltavlor. Där ingår Ukrainas kultur, vars hela existens är ifrågasatt av Ryssland (McGlynn 2023).

Konflikten visar att nutida krig inte bara är en kamp om territorier och materiella resurser, utan också är en kamp om kultur, identitet och ett folks rätt att existera. Ryssland erkänner inte Ukraina som en självständig stat utan anser sig med stöd i historien ha rätt att göra anspråk på stora delar av landet och dess befolkning (Karls-son 2025). En av många effekter av detta var att kulturarv i olika former angreps och förstördes eller plundrades. Museer, religiösa byggnader, kulturhus, teatrar, utbildningsinstitutioner och fornlämningar har blivit lovligt byte i ett krig i vilket ett folks historia och kultur står på spel (McWilliams och Legnér 2024). Som en följd blir utbildning och debatt om Ukrainas historia och kultur ett redskap för att bemöta propaganda och desinformation som syftar till att bryta ner befolkningens motståndskraft (Pomerantsev 2020).

I själva verket har ukrainskt kulturarv och historiebruk omformats sedan Eur-omajdan-rörelsen föddes senhösten 2013 och som vände sig mot landets politiska ledning (Legnér 2022c). Efter Rysslands annektering av Krim 2014 ändrades rysk lagstiftning så att museisamlingar kunde föras över till Ryssland från Krim utan den ukrainska regeringens samtycke. Arkeologiska utgrävningar i rysk regi vidtogs också. Snart öppnade utställningar av konst och andra kulturföremål från Krim i Moskva. UNESCO har rapporterat om de systematiska lagöverträdelser som ryska myndigheter gjort sig skyldiga till i de ockuperade områdena (UNESCO 2025). Den ryska staten har sedan länge planer på att bygga ett museum över kristendomen inom världsarvet Chersonesos på Krimhalvön, vilket är ett stort fornlämningsområde från antiken. Vladimir Putin har jämfört platsens betydelse för rysk kultur med Tempelbergets be-

tydelse för muslimer och judar, vilket är en del i den omskrivning av Krims historia som pågått sedan annekteringen (Munawar och Symonds 2023). Detta revisionistiska historiebruk har inneburit att kulturlämningar som inte passar in i den rysk-nationalistiska historieskrivningen kan förstöras eller aktivt glömmas. Samtidigt har museisamlingar som redan var utlånade till andra länder inte kunnat återlämnas till Ukraina på grund av ryska protester.

Kulturutövare och museer i Ukraina har frivilligt engagerat sig för att bidra till landets motståndskraft. Statliga myndigheter har inte beordrat institutionerna att agera på ett eller annat sätt. I stället har dessa på egen hand kommit fram till hur de kan bidra. De konkreta åtgärderna har varit varierade och visar på kreativitet. Nya utställningar om ukrainsk folkkultur och historia har skapats, liksom digitala utställningar som är tillgängliga för en global publik. En omdefiniering av ukrainsk historia och kultur för att avkolonisera den från ryskt inflytande pågår i dag. Samarbeten med kulturinstitutioner i andra europeiska länder har påbörjats för att sprida kännedom om ukrainsk kultur och visa på de historiska banden mellan länder (Olzacka 2021; Olzacka 2024).

Frågan om hur kulturarv påverkas i krigets Ukraina har nyligen lyfts på EU-nivå av en arbetsgrupp inom Europaparlamentet. I rapporten framhålls bland annat att immateriellt kulturarv i form av traditioner, musik, poesi med mera är viktigt för att ge människor en känsla av kontinuitet och att samhällslivet kan fortsätta trots alla svårigheter (Campfens et al. 2023). En annan slutsats är betydelsen av att skydda kulturarv både före och under krig, då förstörelsen kan innebära psykologiska trauman. Hit hör också hur kulturarv kan bidra till ett samhälles samlade resiliens, det vill säga dess förmåga att återhämta sig efter svåra påfrestningar och att dra lärdomar.

Kulturarv och totalförsvaret

I Sverige har offentliga kulturinstitutioner i fredstid en omfattande frihet att utforma sin verksamhet och bestämma dess innehåll. Principen om armlängds avstånd tillämpas vad gäller politikens inflytande över museers och biblioteks verksamhet. Politiska beslutsfattare ger de statliga museerna regleringsbrev i vilka den övergripande inriktningen på verksamheten beskrivs, men museerna ska vara fria att själva forma vägen för att uppnå målen. Museilagen (SFS 2017:563) säger att museer ska "främja kunskap, kulturupplevelser och fri åsiktsbildning", och att de ska ha ett "bestämmande inflytande över verksamhetens innehåll". Museernas rätt att bestämma över innehållet i deras arbete är alltså skyddat i lag, och lagen gäller oavsett om Sverige befinner sig i höjd beredskap eller inte.

Inom museisektorn och i kulturarvsforskningen finns i dag en stor acceptans för att kulturarv är något annat än historia. Roosval och Lindblom gjorde inte den distinktionen på 1940-talet. Monumenten *var* eller *var inte* delar av Sveriges historia. Kulturarv, i den mening begreppet används i dag, är det som en generation väljer att ta med sig från det förflutna in i framtiden. Det handlar alltså om ett aktivt och åtminstone delvis medvetet val. Med andra ord fångar kulturarvsbegreppet in stora delar av ett samhälles kultur – både sådan som funnits historiskt och den samtida kulturen. Det innebär att kulturarv bör förstås som processuellt och inte som en statisk massa av föremål som bevaras för all framtid. Mycket faller också i glömska och blir inte kulturarv. Med tiden har kulturarv också kommit att förknippas med frågor om vem som egentligen har rätten till ett arv och därmed också med identitetspolitiska frågor (Hegardt och Sá Cavalcante Schuback 2022).

En konsekvens av detta processperspektiv är att förstörelse och glömska inte nödvändigtvis är enbart negativ. Det är tänkbart att förstörelse av kulturarv kan försvaga en befolknings försvarsvilja, men det finns forskning som visar att förstörelse till och med kan stärka en befolknings motståndskraft. Vad som händer när historiska monument eller föremål förstörs beror på många olika omständigheter. Ett välkänt exempel är den tyska bombningen av brittiska städer hösten 1940, som stärkte den brittiska opinionen för ett fortsatt motstånd. I Storbritannien och även i Tyskland förstördes mycket historisk bebyggelse, men även om förödelsen innebar stora förluster och problem för civilsamhället påverkade det knappast befolkningens vilja att stå ut med umbäranden på ett negativt sätt (Legné 2022a, s. 112 och 369).

Hur har då kulturarvs betydelse i kontexten av krisberedskap och totalförsvar beskrivits i Sverige under de senaste åren? Det är särskilt tre aktörer som varit framträdande: Myndigheten för civilt försvar (MCF, före 2026 Myndigheten för samhällsskydd och beredskap MSB), Försvarsberedningen och Riksantikvarieämbetet.

MCF publicerar en förteckning över samhällsviktiga funktioner och vem som har ansvaret för att de ska kunna fortsätta fungera i kris och krig. 2023 uppdaterades förteckningen med kulturarv, som beskrivs som en sektorsövergripande funktion där ansvaret vilar gemensamt på många aktörer. Det tillhör gruppen 'Demokrati och beredskap', där vi också finner rättskipning, medier, psykologiskt försvar, och det politiska styret av landet. När kulturarv beskrivs som en samhällsviktig funktion avser MCF "förmågan att samla in, skydda och bevara det materiella, immateriella och digitala kulturarvet och dokumentation av kulturarvet samt upprätthålla verksamheter vid museer, bibliotek och arkiv" (MSB 2023, s. 19). Här talas inte uttryckligen om att kulturarv ska bidra till det psykologiska försvaret. Den grupp som kulturarv sorteras in i – 'Demokrati och beredskap' – tyder emellertid på att det knyts till frågor om opinionsbildning, yttrande- och tankefrihet och vikten av en väl fungerande förvaltning.

Betydelsen av att skydda kulturarv och att fortsätta använda det under höjd beredskap och krig har betonats av MCF i flera rapporter och utredningar. Myndigheten har i rapporten *Erfarenheter från Ukraina. Lärdomar för det civila försvaret* framhållit

att kulturarv i Ukraina används för att upprätthålla motståndskraften i samhället, och att det finns ett stort behov av att skydda kulturarv från skador i krig (Fö 2023/01325). MCF har sedan 2022 också framhållit att kulturarv har en avgörande betydelse för att stärka en försvarsvilja. För att nå dit vill myndigheten att kulturarvsinstitutioner hålls öppna så mycket det går under höjd beredskap. Institutionerna sägs ha en viktig roll att fylla i att erbjuda distraktion. Behovet av kultur blir inte mindre utan upplevs som större i krig (Fö2023/01325; Ds 2024:6).

I andra tunga texter tillskriver MCF kulturarv en ännu mer framträdande roll i totalförsvaret än myndigheten gjorde i *Erfarenheter från Ukraina*. Ett särskilt avsnitt i rapporten *Civilt försvar mot 2030*, som har en stor betydelse för fördelningen av resurser till olika områden i det civila försvaret, behandlar kulturarv. I texten sägs inledningsvis: “Skyddet av vårt kulturarv och våra nationalskatter har en avgörande betydelse som samlande symboler för att stärka försvarsvilja, nationell identitet och motståndskraft i händelse av krig” (Ju2022/1209/SSK, s. 131). Formuleringen liknar onekligen den retorik som användes under beredskapsåren på 1940-talet. Kulturarv framställs här som en statisk massa av “nationalskatter” som bevarats från olika epoker i Sveriges historia. Dessa skatter har en “avgörande betydelse” för att hålla samman befolkningen och ge den motståndskraft i krig. Några källor till påståendet ges inte, och det förs inget resonemang om varför det skulle förhålla sig så. I samma avsnitt sägs att desinformation från främmande makt kan leda till att det uppstår konflikter kring kulturarv i landet. Här hänvisar MCF till en rapport skriven av undertecknad för myndigheten och för Riksantikvarieämbetet, dock utan att det egentligen finns något stöd för resonemanget i den källan (Legné 2022b). Resten av avsnittet handlar om hur kulturarv ska kunna skyddas i händelse av krig, det vill säga på det sätt som Sankt Görans och draken skyddades 1940 genom att monteras ner och föras i säkerhet.

Ett annat sammanhang där MCF beskriver hur kulturarv används för “att aktivt stärka motståndskraften” i det ukrainska samhället är rapporten *Framåtanda – en prioritering av åtgärder för att stärka det civila försvaret* (Fö2023/01000, s. 87). Här hänvisar myndigheten till ett projekt genomfört av Försvarshögskolan. Där talas bland annat om hur beslagtagna ryska vapen visas upp som troféer och hur striden om Kiev i februari 2022 återberättas med hjälp av föremål, filmer och foton för att stärka ukrainarnas försvarsvilja. Ett av rapportens budskap är att skydd av kulturarvet (i bestämd mening) innebär att skydda den nationella identiteten, och i en direkt förlängning försvarsviljan. De exempel som ges – att spela militär musik eller ställa ut erövrade vapen – kan dock lätt framstå som propaganda riktad mot den egna befolkningen.

Vad som är kulturarv och vad det kan användas till omförhandlas av varje generation. I propositionen *Kulturarvspolitik* från 2017, som siktade till att ta ett samlat grepp om politiken kring Sveriges kulturmiljö, sägs att “ingenting blir kulturarv förän det behandlas och används som sådant, och att vad som anses höra till denna

tämligen sent uppfunna kategori är föränderligt över tid” (Prop. 2016/17:116, s. 58). MCF tycks ha en annan syn på vad kulturarv är än den som råder inom stora delar av museisektorn och den akademiska forskningen. Enligt myndigheten utgörs kulturarv av omistliga skatter från det förgångna som har en närmast helig betydelse för befolkningen. Därför kan det vara förödande för den nationella identiteten och motståndskraften om sådana föremål eller samlingar gick förlorade. Synsättet påminner mycket om det som kom till uttryck i utställningar och offentliga tal under åren 1940–42, då svensk kultur behandlades på ett oproblematiserat sätt. Svensk identitet byggde då dels på en värdegemenskap, dels på en starkt etnisk gemenskap som hade växt fram under hundratals år (Legnér 2022a, s. 219).

Försvarsberedningen är ett forum där regeringen diskuterar försvarsfrågor med andra partier i riksdagen. Beredningen tar fram rapporter som ligger till grund för regeringens propositioner. I rapporten *Motståndskraft. Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025* sägs att det finns starka kulturella värderingar i Sverige som bidrar till att hålla samhället öppet och demokratiskt (Ds 2017:66). Dessa värderingar bildar en bas för det psykologiska försvaret. Därefter har förhållandet mellan kulturarv och försvarsvilja lyfts i bland annat propositionen *Totalförsvaret 2025–2030*, utarbetad av Försvarsberedningen. Där sägs att kulturarv “är en motståndskraft i sig” tillsammans med kulturen i sin helhet (Prop 2024/25:34, s. 142). Här hänvisas aktivt till kriget i Ukraina med den förstörelse av kulturarv som pågick särskilt när frontlinjerna böljade fram och tillbaka, men också det missbruk av historien och propaganda som pågick.

I Försvarsberedningens rapport *Utgångspunkter för totalförsvaret 2025–2030*, publicerad i september 2025, listas en lång rad konsekvenser som är tänkbara redan i fredstid eller vid höjd beredskap. Förutom att otillbörlig informationspåverkan från främmande makt förutses tas risken upp att “kulturarv kan angripas, både som direkta måltavlor och till följd av sekundära skador” (FM2025-19772:2, s. 36). Rapporten påpekar också att kulturarv kan angripas för att “bryta ner motståndets moral, radera minnet av en kultur och markera dominans” (FM2025-19772:2, s. 36).

Som framgått tenderar liknande påståenden att återkomma i rapporter som rör totalförsvaret, utan att resonemangen egentligen fördjupas eller konkretiseras. Det saknas vetenskapligt underbyggda påståenden om mer exakt hur kulturarv relaterar till motståndskraft, och hur användningen av kulturarv i detta syfte kan vara förenlig med kulturinstitutionernas rätt att själva bestämma innehållet i sin verksamhet. Ibland är bevisföringen rent anekdotisk som när man hänvisar till tagandet av troféer eller betydelsen av militär musik. De policydokument som framställs av MCF och Försvarsberedningen ger uttryck för en föråldrad syn på vad kulturarv är och vad det betyder för ett samhälle. Den synen delas sannolikt av få inom kulturarvssektorn, där ett mer dynamiskt och föränderligt kulturarvsbegrepp slagit rot.

Gemensamt för de ovan citerade dokumenten är att de tillskriver kulturarv och kulturlivet i bred mening en stor betydelse för motstånd och försvarsvilja, men utan

att det framgår på vilket sätt det är viktigt, hur olika aktörer kan involveras i arbetet eller vilka motiv och förutsättningar de har för att göra det. På statlig nivå finns för närvarande viss finansiering för åtgärder avsedda att skydda kulturarv i krig, men där ingår inte arbete med att använda kulturarv som en motståndskraft. Hösten 2024 anslog regeringen en budget om 84 miljoner svenska kronor för att under en treårsperiod stärka skyddet av kulturarv i händelse av krig (Sveriges Radio 2024). Medlen används för beredskapsplanering för de statliga museerna, Riksarkivet och Kungl. Biblioteket. De ska också gå till att etablera säkra platser dit statliga samlingar kan föras under säkra former. Det är en mycket liten summa i relation till målsättningarna, och medlen kan inte användas av läns museer eller lokala museer. De är reserverade för Riksantikvarieämbetets och de statliga kulturarvsinstitutionernas arbete.

I februari 2024 inrättade regeringen ett Råd för skydd av kulturarv, där de mest framträdande kulturarvsaktörerna skulle vara representerade. Riksantikvarieämbetet leder rådet, vars uppgift är att på nationell nivå samordna insatser som görs för att höja kulturarvssektorns beredskap. Dess första rapport publicerades i mars 2025. Hur beskrivs då relationen mellan kulturarv och motståndskraft av rådet? Intressant nog talar rådet inte om ett kulturarv i bestämd mening, eller att det skulle vara outhärligt för Sveriges försvarsvilja. I stället talar det om vikten av att "utbildning, övningar och regelbundet underhåll stärker motståndskraften. Ett väl underhållet och förvalt kulturarv är bättre rustat mot olika typer av hot" (Riksantikvarieämbetet 2025, s. 15). Ordet försvarsvilja nämns inte alls. Rapporten säger att det är motståndskraften hos kulturarvsinstitutionerna som ska stärkas, snarare än att samhällets motståndskraft ska rustas med hjälp av kulturarv. Detta ordval tycks spegla ett annat förhållningssätt till kulturarv och dess samhällsfunktion än det som MCF beskriver. Enligt rådet behöver kulturarv i sig rustas för att kunna skyddas i krig. Om förutsättningarna är dåliga för det kan det inte heller förväntas "bidra till en högre samlad förmåga inom totalförsvaret" (Riksantikvarieämbetet 2025, s. 9). I rapporten talas inte om att kulturarv ska användas för att stärka motståndskraften generellt i samhället. I stället handlar den om de stärkta beredskaperna om att kulturarvsinstitutioner ska kunna fortsätta fungera normalt vid kriser och i krig. Denna funktionalitet är en del av samhällets "beredskap och robusthet" (Riksantikvarieämbetet 2026b, s. 7).

Det märks alltså att Riksantikvarieämbetet, som nyligen utsetts till beredskapsmyndighet av regeringen, har börjat närma sig MCF:s förståelse av relationen mellan kulturarv och motståndskraft. Det kan åtminstone verka så. Rådet för skydd av kulturarv publicerade i februari 2026 sin andra delrapport, i vilken man utvecklade de resonemang som rådet hade påbörjat året innan. I rapporten talas särskilt om beredskap för det digitala kulturarvet, om behovet av övningar, och om hur samlingar kan skyddas utan att forslas undan. Därtill finns också ett resonemang om kulturarvs "roll i samhällets motståndskraft" (Riksantikvarieämbetet 2026a, s. 13). Det betonas att befolkningen behöver ha tillgång till "oförvanskad källmaterial" i form av museisamlingar, arkiv och bibliotek som kan bidra till att upprätthålla demokratin under

ett krig. Här kopplas motståndskraft uttryckligen till kulturarv som en viktig samhällsfunktion, så som den beskrivits av MCF (MSB 2023).

Rapporten påpekar också att de medel som anslagits inte räcker till för dessa uppgifter. Många "kulturarvsförvaltares förutsättningar att rusta för kris och krig" är begränsade, vilket får sägas vara en ganska förskönande beskrivning (Riksantikvarieämbetet 2026a, s. 7). Fackförbundet DIK, som representerar museianställda i Sverige, visade i sin rapport *Kultur på svältkur* att nio av tio museianställda upplever att resurserna för att uppfylla museernas uppdrag är otillräckligt (DIK 2025a). Resursbristen har tilltagit de senaste åren, vilket bland annat lett till att museerna inte kan ta hand om sina samlingar eller arbeta tillräckligt aktivt med kunskapsuppbyggnad. Många anställda vittnar också om att verksamheten undviker att ta upp teman i sina utställningar som kan vara kontroversiella, såsom religion, rasism, sexualitet eller klimatförändringar. Redan i fredstid tycks alltså museerna ha problem med att fritt kunna utforma sin verksamhet.

En annan rapport som släppes av DIK ungefär samtidigt, *Kultur – måltavla och motståndskraft*, behandlar museernas beredskap (DIK 2025b). Rapportförfattarna menar att en försvinnande liten del av de stora totalförsvarsatsningar som pågår i Sverige kommer museer och bibliotek till del. Även om MCF och Försvarsberedningen talar om kulturarvets avgörande betydelse för samhällets motståndskraft i olika rapporter kan museerna själva inte se att de får några resurser för att arbeta med frågorna. En del medel har som nämnts gått till att skydda vissa delar av samlingar från skador i krig (Ju2022/01209/SSK). I det arbetet prioriteras de statliga museerna medan regionala och lokala museer inte erhållit något stöd för skyddsåtgärder. Museerna vill emellertid arbeta med "försvarsvilja, sammanhållning och demokrati" för att ge "människor tillgång till tillförlitlig information" (DIK 2025b).

Nationell identitet, demokrati och kulturarv

Kulturarv har av MCF beskrivits som centralt för Sveriges försvarsvilja och motståndskraft, samtidigt som det också är sårbart och i behov av skydd. Kulturarv kopplas starkt till nationell identitet av myndigheten. Det anses också kunna bidra till förströelse och underhållning, vilket kan motverka utmattning och demoralisering hos en befolkning som är satt under hård press. Synsättet påminner mycket om den syn på Sveriges förflutna som uttrycktes under andra världskriget, då Sveriges befolkning beskrevs som etniskt homogen och av naturen fredligt sinnad. Samtidigt beskrevs svenskarna som inställda på att med vapen i hand försvara det land som man hade hävdat i flera tusen år. Då anslöt museer frivilligt till uppmaningarna om nationell samling mot såväl yttre som inre hot, utan att de tvingades eller på annat sätt manipulerades att göra det (Legnér 2022a, s. 220).

Kulturarvssektorn arbetar i dag med ett dynamiskt kulturarvsbegrepp där man betonar vikten av inkludering och att kulturarv alltid förändras över tid. Ett exkluderande kulturarv som baseras på en idé om en etniskt definierad nationell historia kan vara kontraproduktiv om målet är bättre sammanhållning och gemenskap i tider av osäkerhet. En nyligen publicerad studie pekar på att en inkluderande syn på nationell identitet är viktig när det gäller att bygga försvarsvilja (Sundberg och Gustavsson 2025). Att tala om kulturarv i form av "nationella skatter" främjar förmodligen inte försvarsviljan. I ett kulturellt heterogent samhälle som Ukraina är det inte självklart att kulturarv alltid är en förenande kraft. Kriget har haft enorma konsekvenser för landets kultur i så måtto att det ukrainska språket, historien och kulturen nu skiljs från den ryska, även om de har samexisterat under lång tid. Om det inte används på ett inkluderande sätt kan kulturarv alltså splittra gemenskaper, vilket kan ha en negativ effekt på motståndskraften i samhället.

I dag är det inte självklart att kulturarvsaktörerna vill använda den retorik som en del museer använde på 1940-talet. Rådet för skydd av kulturarv och Riksantikvarieämbetet hänvisar inte till behovet av att bekräfta en nationell identitet, utan betonar snarare kulturarvsinstitutionernas ansvar för att bidra till ett demokratiskt och välinformerat offentligt samtal. Museerna har sett hur deras budgetar skurits ner över åren och att kulturens roll i samhället har ifrågasatts av politiker och andra opinionsbildare. MCF kan sägas damma av och ta i bruk en föråldrad syn på kulturarv som förutsätter att det alltid fungerar som en enande kraft i ett samhälle. Museer vill inte göra utställningar eller syssla med verksamheter som enbart bekräftar en etniskt definierad nationell identitet. De vill också kunna ifrågasätta fördomar och skapa debatt om angelägna frågor som berör vår samtid, men mycket tyder på att förutsättningarna för att göra det har försämrats. I stället för att hänvisa till nationell identitet talar man hellre om lokalsamhälle och sammanhållningen mellan människor oavsett deras självidentifierade svenskhet. Motståndskraft kan alltså byggas på olika sätt och behöver inte utgå från en problematiserad nationell identitet.

Referenser

- Campfens, Evelien; Jakubowski, Adrzej; Hausler, Kristin och Selter, Elke 2023: *Research for CULT Committee – Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond*. Bryssel: European Parliament.
- DIK 2025(a): *Kultur på svältkur. Hur länge klarar museerna pressen?* Stockholm: DIK.
- DIK 2025(b): *Kultur – måltavla och motståndskraft*. Stockholm: DIK.
- Ds 2017:66. *Motståndskraft. Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025*. Stockholm: Försvarsdepartementet, 2017.
- Ds 2023:301 2023: *Kraftsamling. Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret*. Stockholm: Försvarsdepartementet.

- Ds 2024:6 2024: *Stärkt försvarsförmåga. Sverige som allierad*. Stockholm: Försvarsdepartementet.
- FM2025-19772:2 2025: *Utgångspunkter för totalförsvaret 2025–2030*. Stockholm: Försvarsmakten och MSB.
- Fö2023/01000 2023: *Framåtanda – en prioritering av åtgärder för att stärka det civila försvaret : slutredovisning av regeringsuppdrag*. Stockholm: MSB.
- Fö2023/01325 2023: *Erfarenheter från Ukraina. Lärdomar för det civila försvaret. Slutredovisning av regeringsuppdrag*. Stockholm: MSB.
- Hegardt, Johan, Sá Cavalcante Schuback, Marcia 2022: *Kulturarv: En begreppspolitik*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Husén, Torsten 1942: *Psykologisk krigföring*. Lund: Gleerup.
- Ju2022/01209/SSK: *Civilt försvar mot 2030 – ett totalförsvaret i balans : slutredovisning av regeringsuppdrag*. Stockholm: MSB.
- Karlsson, Klas-Göran 2025: *Ryssland och kriget om historien*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Legné, Mattias 2022(c): Kulturarv och symboler är givna mål i krig. *Svenska Dagbladet* 4 mars. Stockholm.
- Legné, Mattias 2022(b): *Skydd av kulturarv. Kunskapsöversikt på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Riksantikvarieämbetet*.
- Legné, Mattias 2022(a): *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- McGlynn, Jade 2023: *Memory Makers. The Politics of the Past in Putin's Russia*. New York: Bloomsbury.
- McWilliams, Anna och Legné, Mattias 2024: Threat assessments and heritage in the age of hybrid warfare, *International Journal of Heritage Studies*.
- MSB 2023: *Lista med viktiga samhällsfunktioner*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Munawar, Nour A. och Symonds, James 2023: Empires of Lies? The Political Uses of Cultural Heritage in War. *The Historic Environment: Policy and Practice*, 14(3), 308–325.
- Museilagen* (2017:563).
- Olzacka, Elzbieta 2021: The Role of Museums in Creating National Community in Wartime Ukraine, *Nationalities Papers* 49:6, 1028–1044.
- Olzacka, Elzbieta 2024: War and 'museum front' in a digital era: The Ukrainian War Museum during the Russian invasion of Ukraine. *Media, War & Conflict*, 17(1), 98–115.
- Pomerantsev, Peter 2020: *Det här är inte propaganda: kriget om sanningen*. Stockholm: Ordfront.
- Prop. 2016/17:116: *Kulturarvspolitik*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Prop. 2024/25:34: *Totalförsvaret 2025–2030*. Stockholm: Försvarsdepartementet.

- Riksantikvarieämbetet 2025: *Rådet för skydd av kulturarv: delredovisning 1 mars 2025*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet 2026(a): *Behovet av beredskapsåtgärder för skydd av kulturarv samt en första prioritering: Delredovisning 2*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet 2026(b): *Strategiska inriktningar 2026–2030*. RAÄ-2025-2895. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Sveriges Radio 2024: 84 miljoner ska skydda kultur vid krig: "Ofta måltavla". *Sveriges Radio* 12 september.
- Sundberg, Ralph och Gustavsson, Gina 2025: Defending the national identity: exploring the links between a multidimensional national identity concept and the willingness to defend one's country, *European Security*, 1–21.
- Statens författningssamling 2017:563: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/museilag-2017563_sfs-2017-563/
- UNESCO 2025: *Rebuilding the foundations of peace. UNESCO's action in Ukraine*. CPE-2025/WS/1. Paris: UNESCO.

Dansk resumé

Kulturarv og modstandsdygtighed i genopbygningen af Sveriges totalforsvar

Denne artikel diskuterer, hvordan kulturarv for nylig er blevet relevant for genopbygningen af det svenske totalforsvar. I den russisk-ukrainske krig forstås kulturarv som afgørende for samfundets evne til at modstå en fjende. Jeg fortsætter med at diskutere en diskursiv vending, der har fundet sted i Sverige siden 2023, hvor kulturarv ikke blot anses for vigtig for at beskytte mod ødelæggelse, men i stigende grad ses som en rolle i at styrke social modstandsdygtighed. Endelig reflekterer jeg over risikoen for at overforenkle modstandsdygtighed og antyder, at kulturarv er vigtig for samfundet af en række årsager og ikke kun for at opbygge national identitet.

Karol J. Borowiecki and Marc T. Law

**Karol J. Borowiecki, professor i økonomisk kulturhistorie.
Institut for Økonomi, Syddansk Universitet.**

**Marc T. Law, professor i mikroøkonomi. Department of
Economics, University of Vermont, Burlington, VT, USA.**

Keywords: culture and war, musical creativity, canon formation, defensive conflict, European cultural history, composers

MUSIC UNDER PRESSURE: WAR AND THE CREATIVE LIVES OF COMPOSERS

Armed conflict is commonly seen as incompatible with sustained artistic creativity. This article revisits that assumption through the experience of Western classical composers. Drawing on quantitative and biographical evidence on composers born after 1800, it examines how war shaped composers' mobility, creative output, and cultural reception. Armed conflict frequently disrupted cultural infrastructure, displaced composers, and weakened established cultural centres, but its effects on creative production were not uniform. In particular, defensive wars did not necessarily suppress musical output and, in some contexts, coincided with sustained or heightened creative activity. Wartime conditions also influenced which works acquired lasting cultural significance, as music became associated with collective experience and historical memory. These patterns shed light on how conflict reshapes artistic careers, and on the mechanisms through which wartime reception can elevate certain works into durable symbols of collective experience – processes of cultural and moral mobilization during wartime.

War, culture, and cultural mobilization

Western classical composers offer a particularly useful lens through which to examine these dynamics of conflict and composition. Their work depended on a stable musical ecosystem – concert halls, conservatories, patronage systems, publishers, and audiences – that were highly sensitive to political and economic disruption. From the

Napoleonic wars through the World Wars, armed conflict reshaped the conditions under which music was created, circulated, and remembered. At the same time, some musical works acquired symbolic significance during wartime, becoming associated with collective endurance, loss, and historical experience.

This article draws on a long-run dataset constructed as part of a broader research programme examining the historical lives and careers of composers. The underlying study uses detailed historical data on 164 prominent Western classical composers born after 1800, drawing primarily on *Grove Music Online* (2009), a major musicological reference work with detailed entries on composers' lives and careers, to reconstruct life-course and career trajectories, including residence and migration patterns. For a subset of 115 composers, we also measure creative output using information on major works compiled by Gilder and Port (1978). These biographical and output data are linked to the *Correlates of War* project, a widely used data project that compiles systematic cross-national data on the timing, location, and nature of armed conflicts since the early nineteenth century. Originally developed for the comparative study of war, the project provides a consistent framework for identifying the onset, duration, and type of conflict across countries and over time. Linking these biographical and output data to the *Correlates of War* Project makes it possible to identify when composers lived under wartime conditions, distinguish between international and civil conflicts, and examine how different types of war relate to composers' mobility, creative production, and long-term cultural reception.

The present article builds directly on a series of earlier studies using these data. Previous research links war to a higher likelihood of composer migration, contributing to long-term shifts in cultural centres (Borowiecki 2012; Borowiecki 2013). Other work examines how conflict relates to composers' creative output over the life cycle, suggesting effects that were heterogeneous rather than uniformly negative (Borowiecki and O'Hagan 2013; Borowiecki 2014). Taken together, these studies indicate that war reshaped both the geography of cultural production and the timing and volume of creative work. This article brings these strands together and places them in a broader historical and cultural context, examining not only how war disrupted creative careers, but also how wartime conditions influenced the social meaning and long-term reception of musical works.

The analysis also forms part of a broader project culminating in the forthcoming book *What Makes a Great Composer? A Data-Driven Exploration of Music History* (Borowiecki and Law 2026). The book integrates large-scale historical data with biographical evidence to examine how creative careers evolve over time and how they are shaped by incentives and institutions, mobility, education, emotional life, and historical shocks – including war. While the book develops these themes across multiple dimensions, the present article focuses specifically on how armed conflict affected composers' displacement, creative production, and cultural reception of com-

posers born after 1800, whose careers unfolded during the nineteenth and twentieth centuries.

A central finding is that war did not affect composers – or culture more broadly – in a uniform way. Many conflicts disrupted creative life by destroying cultural infrastructure and forcing migration. Composers often left established cultural centres in search of safety, contributing to the decline of some cities and the rise of others. At the same time, wartime conditions could alter the social function of music itself. Musical works could acquire heightened social meaning, functioning as media through which societies articulated endurance, loss, and collective purpose. Ludwig van Beethoven, who remained in Vienna during the Napoleonic occupation, composed works shaped by the conflict, including *Wellington's Victory*, which commemorated Napoleon's defeat and became an immediate public success (Swafford 2014). Later, Pyotr Ilyich Tchaikovsky's *1812 Overture* turned the memory of invasion into musical commemoration. During the twentieth century, Dmitri Shostakovich's *Symphony No. 7 ("Leningrad")*, written during the siege of Leningrad, became an international symbol of resistance and survival, while Edward Elgar's *Polonia* and *Carillon* responded to the occupation of Poland and Belgium during the First World War. These examples illustrate how war shaped not only the conditions of composition, but also the public meaning and long-term reception of musical works.

This perspective helps clarify how we approach and contribute to the study and definition of *åndelig oprustning*, here understood as cultural and moral mobilization. Rather than referring primarily to formal cultural policy, the concept describes a broader social process through which artistic works can acquire heightened emotional and symbolic significance under conditions of threat. In wartime contexts, music may become associated with shared experiences of conflict and loss, and can serve as a reference point through which societies interpret these experiences. In this sense, war can transform the social meaning of artistic works, reshaping how music is understood, performed, and remembered. War thus does not simply interrupt cultural production; it also reshapes the conditions under which culture is created, circulated, and remembered. Examining such processes allows historians and cultural economists to analyse, using biographical and quantitative evidence, how artistic works become embedded in broader historical dynamics.

The remainder of the article proceeds in four steps. Section 2 examines how war disrupted the infrastructure of musical life and the economic conditions necessary for sustained creative work. Section 3 analyses conflict-induced displacement and shows how wartime migration contributed to a long-term remapping of cultural centres. Section 4 examines patterns of creative output during wartime and explains why productivity did not uniformly decline, particularly in defensive conflicts. Section 5 considers how wartime reception shaped canon formation and contributed to processes of cultural and moral mobilization. The conclusion reflects on the broader

implications of these findings for the relationship between culture, conflict, and historical memory.

2. War as disruption: breaking the conditions of creativity

Mobilisation in nineteenth and twentieth century Europe redirected labour, money, and attention towards military priorities, with immediate spillovers for musical life. Concert seasons contracted, publishers became more cautious, and many cultural organisations suspended activities or closed entirely. For composers, this mattered because creative work depended on a fragile ecosystem: stable patronage or employment, functioning concert venues, access to performers, publishers willing to invest in new works, and dense professional networks. Even where physical destruction was limited, uncertainty, shortages, and political instability undermined the continuity required for sustained creative work.

Historical evidence confirms that such exposure was widespread. Among the 164 composers in our dataset, nearly three quarters lived through at least one international war, and roughly one third experienced civil conflict during their lifetime. On average, composers spent more than six years living in countries engaged in international wars and close to a year in countries affected by civil conflict. Exposure to conflict was therefore not exceptional, but a recurring feature of composers' professional lives. These disruptions affected both established and emerging composers, particularly those whose careers depended on musical infrastructure such as opera houses, conservatories, and orchestras.

The First World War provides a clear illustration of how conflict disrupted creative careers. Maurice Ravel, one of France's leading composers, enlisted in the French army and served as a driver near the front. The experience brought him into close contact with the human costs of war and left traces in his creative work. His suite *Le Tombeau de Couperin*, written during and in its immediate aftermath, was dedicated to friends lost in combat, reflecting both personal grief and broader collective loss. As Rogers (2023) shows, the war affected not only the practical conditions under which Ravel worked, but also the emotional and symbolic content of his music.

Even composers not directly engaged in combat experienced severe professional disruption. Igor Stravinsky, based in Paris before the war, found himself stranded in neutral Switzerland as international travel became constrained and established performance circuits collapsed. Cut off from major musical centres and patronage networks, he faced significant financial and professional uncertainty. Although Stravinsky continued to compose, the ecosystem that had supported his earlier career had largely disintegrated, illustrating how war could undermine the professional foundations of even the most successful composers (Fladt 2014).

Such disruptions were particularly severe during civil wars and internal conflicts, which directly undermined the foundations of cultural life. Concert venues ceased operations, funding disappeared, and professional networks fragmented, forcing many composers to suspend or redirect their careers. Even when composers remained physically safe, the loss of this organisational continuity could have lasting consequences for their professional development. In many cases, these disruptions also prompted relocation, contributing to longer-term shifts in the geography of musical life.

3. Displacement and the remapping of cultural centres

For composers, displacement was one of the most visible consequences of war. Armed conflict increased the likelihood that composers would leave their place of residence, often abruptly and under conditions of considerable uncertainty. Quantitative evidence confirms this pattern. Using biographical data on 164 prominent composers born after 1800, earlier research shows that composers were significantly more likely to migrate during periods of armed conflict, particularly when wars affected their country of residence directly (Borowiecki 2012; Borowiecki 2013). These movements were driven less by artistic opportunity than by concerns over safety, political instability, and the collapse of the professional environments that sustained their careers. This process reshaped Europe's cultural geography. Long-standing centres of musical life – cities that had accumulated talent and prestige over generations – could lose their position rapidly once conflict set in. When composers left, they took with them not only individual skills but also artistic practices, teaching traditions, and professional networks. Because artistic production tends to cluster geographically, the departure of creative talent weakened the agglomeration advantages that had sustained these centres in the first place. Evidence from the historical geography of classical music shows that war reduced the benefits of remaining in established cultural hubs, and that many centres did not fully recover once composers had relocated elsewhere (Borowiecki 2015). Even after hostilities ended, many composers did not return, either because conditions remained unstable or because they had established new professional and personal ties elsewhere. More broadly, the relocation of artists has been shown to contribute to the emergence of new cultural centres while others decline (Borowiecki and Dahl 2021).

Individual careers illustrate these broader dynamics. The case of Béla Bartók, for example, shows how displacement could redirect creative trajectories while simultaneously weakening established cultural environments. As Hungary's political conditions deteriorated, Bartók emigrated to the United States in 1940. Although the move ensured his physical safety, it also separated him from the professional environment and cultural milieu in which his career had developed. Like many displaced compos-

ers, he faced uncertainty and struggled to secure stable income and recognition in his new setting. His case reflects a broader pattern in which displacement provided safety but disrupted established career trajectories.

Erich Wolfgang Korngold provides another example of how conflict-induced migration contributed to the remapping of musical production. Following the Nazi annexation of Austria in 1938, Korngold emigrated to the United States, where he became a central figure in the development of Hollywood film music. His displacement illustrates how war not only disrupted individual careers but also contributed to the emergence of new centres of musical activity outside Europe. The arrival of European composers in the United States likely played an important role in strengthening American musical life and transforming cities such as Los Angeles and New York into major cultural centres during the mid-twentieth century (Borowiecki and Dahl 2021; Borowiecki and Graddy 2021).

At the aggregate level, such movements contributed to a long-term reordering of cultural centres. Paris, which had dominated Europe's musical landscape for much of the nineteenth and early twentieth centuries (Borowiecki and O'Hagan, 2012), lost prominence during and after the Second World War, while American cities gained importance as destinations for displaced composers. These shifts were not the result of deliberate cultural policy, but of cumulative individual decisions made under pressure. Conflict-induced migration thus weakened some established cultural hubs while strengthening others, producing lasting changes in the geography of musical activity.

These patterns highlight a broader paradox. War impoverished some cultural centres by forcing artists to leave, yet it simultaneously contributed to the growth of others by concentrating displaced talent in new locations. Cultural production did not disappear under conditions of conflict; it moved, adapted, and re-emerged in new settings. But relocation alone does not tell us what happened to the volume of creative work during war. The next section examines how output changed under wartime conditions.

4. Creativity under pressure: the wartime productivity puzzle

Counts of major works for a subset of 115 composers, whose creative output can be systematically measured over the life cycle, indicate that war did not uniformly suppress productivity (Borowiecki and O'Hagan 2013; Borowiecki 2014). Figure 1 compares composers' output at different ages during peacetime and during defensive wars. In peacetime, productivity follows an inverted U-shaped pattern, rising in early adulthood, peaking in mid-career, and gradually declining thereafter. During defensive wars, however, output does not fall below peacetime levels and, for most

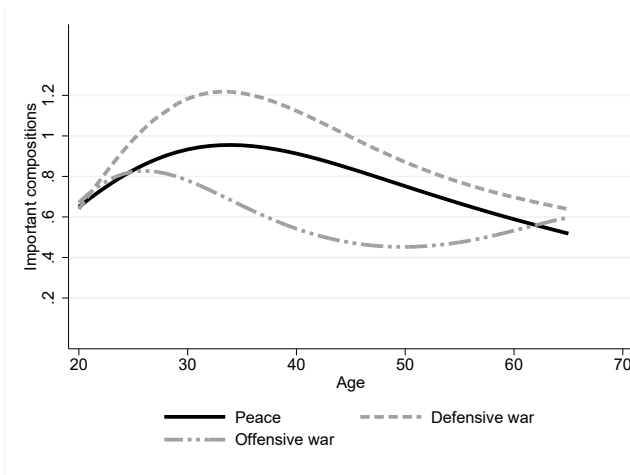

Figure 1. Creativity under pressure: composer productivity in peace and defensive war

The figure shows average creative output of Western classical composers over the life cycle, comparing periods of peace with periods of defensive war. The sample consists of composers born between 1800 and 1949. Output is measured as the number of major works produced, based on Gilder and Port (1978), combined with war classifications from the Correlates of War dataset (Sarkees 2000).

age groups, exceeds them. Despite the severe disruptions described above, composers often continued to work and, in some cases, became more productive.

This pattern suggests that war did not affect creativity through a single channel. Rather, conflict reshaped the conditions of artistic production in ways that could either hinder or sustain output. The key question, then, is what mechanisms allowed creative work to continue despite the disruptions war imposed on mobility, performance, and professional life.

A key distinction lies in how wars were experienced. Defensive conflicts – those involving invasion or direct threat to a composer’s country of residence – often created conditions in which artistic work acquired heightened urgency and relevance. Rather than functioning solely as aesthetic expression, composition could become a means through which composers responded to shared social and emotional circumstances. Music offered a way to process loss, articulate collective experience, and contribute symbolically to wartime mobilisation. Works such as Shostakovich’s *Symphony No. 7 (“Leningrad”)* and Ravel’s *Le Tombeau de Couperin* make this especially clear. The former became a public symbol of endurance and resistance during the siege of Leningrad, while the latter transformed private bereavement into a broader act of wartime commemoration through its dedications to friends killed in combat (Anderson 2019; Rogers 2023). In such cases, war could heighten the cultural salience of composition rather than suppress it.

At the same time, these patterns were not uniform across all types of conflict. Wars fought far from home or perceived as offensive tended to disrupt cultural life without generating the same sense of shared urgency or symbolic purpose. Civil wars were

particularly destructive, as they fractured societies and the cultural infrastructure on which musical production depended. Under such conditions, both the practical foundations and the social meaning of artistic work were weakened.

Taken together, these findings suggest that wartime creativity depended not only on material conditions, but also on how conflict was experienced and understood. Where war threatened the survival of political communities or cultural identities, artistic production could acquire heightened significance, supporting continued creative activity even under adverse conditions. Rather than suppressing creativity uniformly, war reshaped the environment in which creative work took place.

These patterns also help explain how some wartime compositions acquired lasting cultural importance. The heightened social significance of music under conditions of conflict contributed to the continued performance, circulation, and remembrance of works associated with collective experience.

5. Canon formation in wartime: why some works endure

War influenced not only what composers wrote, but also which works endured. Periods of conflict often acted as powerful filters, elevating certain pieces to lasting prominence and relegating others to the margins of the repertoire. Rather than simply interrupting cultural life, conflict reordered it, influencing which works were performed, circulated, and remembered. This process was driven less by formal aesthetic criteria than by reception, repetition, and collective remembrance.

In wartime, audiences often sought music that spoke directly to their circumstances. Works that resonated emotionally—through themes of resistance, mourning, endurance, or shared identity—were more likely to be performed, broadcast, and remembered. Through their continued use in wartime settings, certain compositions became closely linked to collective experience and historical memory. Over time, these associations reinforced their prominence in the repertoire and contributed to their long-term place in the canon.

Other works acquired renewed significance when later conflicts encouraged listeners to hear them as symbols of national endurance and identity. Frédéric Chopin's *Military Polonaise*, composed in 1838, long carried patriotic associations and acquired renewed symbolic importance in wartime Poland, where it was daily broadcast by Polish Radio and came to function as a musical emblem of national identity and resilience (Staško-Mazur 2011). Tchaikovsky's *1812 Overture*, written in 1880 to commemorate Russia's defense against Napoleon, likewise remained available for later acts of historical remembrance because of its explicit association with invasion, resistance, and national survival. These examples suggest that wartime conditions shaped not only creative production, but also long-run cultural selection. Repeated performance under conditions of conflict could deepen the association between particular works

and collective historical memory, increasing the likelihood that they would continue to be performed and remembered long after the original conflict had ended.

This process helps explain how music could contribute to cultural and moral mobilization in wartime. Cultural works did not merely reflect wartime experience; through their continued performance and circulation, they became part of the symbolic framework through which societies interpreted conflict. Works associated with shared struggle and sacrifice acquired meanings that extended beyond their original composition, reinforcing collective identity and shaping how conflict was remembered. More broadly, this interpretation is consistent with research on cultural memory, which shows how commemorative practices help link past conflict to present identities, and with scholarship on music and memory that treats musical works as carriers of collective historical meaning (Drozdowski et al. 2019; Shelemay 2006).

Canon formation in wartime thus reflects the interaction between artistic production and historical circumstance. Wartime conditions influenced not only which works were created, but which were preserved, performed, and remembered. Cultural value emerged through use and reception as much as through composition itself. In this way, war did not simply disrupt musical life – it also contributed to the long-term cultural standing of works that became enduring symbols of historical experience.

6. Cultural and moral mobilization as a historical process

What does this historical evidence suggest about ‘åndelig oprustning’, or cultural and moral mobilization? Here the term is used not to denote a formal doctrine or coordinated cultural policy, but to describe a process that can be observed historically: the way musical works acquired heightened symbolic significance through wartime performance, circulation, and reception. From this perspective, culture played a dual role in conflict. Wars disrupt artistic production by destabilising cultural infrastructure and displacing artists, but they can also create conditions in which cultural expression acquires heightened social importance. Music can provide a means through which societies interpret collective experience, articulate loss, and reinforce shared identity.

Importantly, these processes do not always take the form of explicit cultural programmes or coordinated policy. Instead, they often emerge through practice. Compositions acquire significance through repeated performance, broadcasting, and association with shared historical experience. As the preceding analysis suggests, works created or performed during defensive conflicts were especially likely to acquire symbolic importance, reflecting the perceived legitimacy and urgency of collective self-defence. Under such conditions, artistic production could contribute to broader processes of cultural mobilisation, even when composers themselves were not directly engaged in political activity.

The historical record also helps explain why defensive wars differed from other forms of conflict in their cultural effects. When war is experienced as an existential threat, artistic expression can acquire a heightened sense of purpose, reinforcing its perceived relevance. In contrast, wars fought abroad or civil conflicts that fracture domestic cultural infrastructure are more likely to disrupt cultural production without generating comparable symbolic cohesion. These differences help explain why creative output does not decline uniformly and why certain works acquire enduring cultural significance.

From this perspective, cultural and moral mobilization is best understood not as a deliberate cultural strategy, but as an emergent historical process. It arises through the interaction between artistic creation, organisational continuity, and collective experience. Cultural works provide symbolic reference points that help societies interpret and endure conflict, reinforcing social cohesion under conditions of threat. These effects are neither automatic nor universal, but depend on the presence of functioning cultural supports and artists capable of continuing creative work despite disruption.

7. Conclusion: culture, conflict, and Europe's shared past

This article has examined how armed conflict shaped the creative lives of Western classical composers. Rather than treating culture as simply a casualty of war, the historical evidence suggests a more complex relationship. Conflict disrupted institutions, displaced artists, and destabilised the professional environments that sustained creative work. Yet artistic production did not disappear. Instead, creative activity adapted to new circumstances, sometimes acquiring heightened social significance as music became associated with collective experience and historical memory.

More broadly, the analysis illustrates the value of combining quantitative historical data with cultural and biographical interpretation. Systematic evidence on composers' lives, migration patterns, and creative output makes it possible to identify large-scale patterns that would be difficult to observe through narrative sources alone. At the same time, historical context and individual cases help explain how these patterns emerged and why certain works and careers evolved as they did.

The experience of composers therefore highlights a broader point about culture in times of crisis. Artistic creativity is not insulated from historical shocks, yet neither is it extinguished by them. Instead, cultural works can become part of the way societies interpret and remember periods of disruption, linking artistic expression to collective historical experience.

This article draws on research developed in the forthcoming book, *What Makes a Great Composer? A Data-Driven Exploration of Music History* (Borowiecki and Law, Princeton University Press, 2026). The book examines how creativity in Western classical music emerges from the interaction between individual imagination and historical circumstance. Written by two economists with a long-standing engagement in music history, the book combines large-scale historical data with biographical evidence to trace how education, institutions, cities, emotion, and external shocks – from war to social change – shaped composers’ lives and legacies. While grounded in systematic empirical research, the book is written for a broad readership and integrates quantitative analysis with historical narrative and biographical examples, showing how creative careers evolved under changing historical conditions.

Bibliography

- Anderson, M. T. “The Flight of the Seventh: The Voyage of Dmitri Shostakovich’s ‘Leningrad’ Symphony to the West.” *The Musical Quarterly*, vol. 102, nos. 2–3, 2019, pp. 200–255. doi:10.1093/musqtl/gdz014.
- Borowiecki, Karol J. 2012. “Are Composers Different? Historical Evidence on Conflict-Induced Migration (1816–1997).” *European Review of Economic History* 16 (3): 270–291.
- Borowiecki, Karol J. 2013. “Conflict-Induced Migration of Composers: An Individual-Level Study.” *Cliometrica* 7 (3): 237–266.
- Borowiecki, Karol J. 2014. “Artistic Creativity and Extreme Events: The Heterogeneous Impact of War on Composers’ Production.” *Poetics* 47: 83–105.
- Borowiecki, Karol J. 2015. “Agglomeration Economies in Classical Music.” *Papers in Regional Science* 94(3): 443–468.
- Borowiecki, Karol J., and Christian Møller Dahl. 2021. “What Makes an Artist? The Evolution and Clustering of Creative Activity in the US since 1850.” *Regional Science and Urban Economics* 86: 103614.
- Borowiecki, Karol J., and Kathryn Graddy. 2021. “Immigrant Artists: Enrichment or Replacement?” *Journal of Economic Behavior and Organization* 191: 785–797.
- Borowiecki, Karol J., and Marc T. Law. 2026, Forthcoming. *What Makes a Great Composer? A Data-Driven Exploration of Music History*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Borowiecki, Karol J., and John O’Hagan. 2012. “Historical Patterns Based on Automatically Extracted Data: The Case of Classical Composers.” *Historical Social Research* 37 (2, Special Issue: Cliometrics): 298–314.

- Borowiecki, Karol J., and John O'Hagan. 2013. "Impact of War on Individual Life-Cycle Creativity: Tentative Evidence in Relation to Composers." *Journal of Cultural Economics* 37 (3): 347–358.
- Drozdowski, D., Waterton, E., and Sumartojo, S. (2019). "Cultural memory and identity in the context of war: Experiential, place-based and political concerns." *International Review of the Red Cross*, 101(910), 251–272. doi:10.1017/S1816383119000110.
- Fladt, Hartmut. "Stravinsky, Igor." 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, Freie Universität Berlin, 8 Oct. 2014, <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/stravinsky-igor/>. Accessed 13 Mar. 2026.
- Gilder, Eric, and June G. Port. 1978. *The Dictionary of Composers and Their Music: Every Listener's Companion*. New York: Paddington Press.
- Grove Music Online, Oxford Music Online (2009) Oxford University Press. <http://www.oxfordmusiconline.com>. Accessed March–November 2009.
- Rogers, Jillian C. (2023). Musical 'Magic Words': Trauma and the Politics of Mourning in Ravel's *Le Tombeau de Couperin*, *Frontispice* and *La Valse*. *Nineteenth-Century Music Review*, 20(1), 185–226. doi:10.1017/S1479409821000306
- Sarkees, Meredith Reid. 2000. "The Correlates of War Data on War: An Update to 1997." *Conflict Management and Peace Science* 18 (1): 123–144.
- Service, Tom. 2016. "War Music: The Humanity, Heroism, and Propaganda Behind Shostakovich's *Symphony No. 7*." *The Guardian*, January 2.
- Shelemay, Kay. Kaufman (2006). "Music, memory and history." *Ethnomusicology Forum*, 15(1), 17–37
- Staško-Mazur, Kamila. (2011). "The voice of Polish radio in the soundscape of Warsaw in 1945." In R. Tańczuk and S. Wieczorek (Eds.), *Sounds of war and peace: Soundscapes of European cities in 1945* (pp. 93–129). Peter Lang, Swafford, Jan. 2014. *Beethoven: Anguish and Triumph*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

Dansk resumé

Musik under pres: Krig og komponisters kreative liv

Med udgangspunkt i kvantitative data og biografier for komponister født efter 1800 undersøger artiklen, hvordan krig påvirkede komponisters mobilitet og produktion. Datamaterialet viser, at krig ofte førte til, at komponister flygtede eller flyttede, men virkningen på kreativitet var ikke entydig eller ensartet. Endvidere viser materialet, at forsvarskrige ikke nødvendigvis hæmmede skabelsen af musik, og det i nogle tilfælde endda kunne øge aktiviteten. Artiklen peger også på, at nogle værker skabt i krigstid opnår varig kulturel og national betydning.

Alexander Kofod-Jensen

Alexander Kofod-Jensen, ph.d. i litteraturvidenskab og postdoc ved universitetet i Ågder.

Keywords: åndelig oprustning, kollektiv erindring, agonistisk demokrati, kunst og offentlighed.

AGONISTISK ÅNDELIG OPRUSTNING

I en tid hvor regeringen taler om 'åndelig oprustning' som et nationalt samlingsprojekt, argumenterer Alexander Kofod-Jensen for, at demokratiet ikke styrkes gennem konsensus, men gennem evnen til at rumme uenighed. Med afsæt i Chantal Mouffes agonistiske demokratiteori viser kommentaren, hvordan historieskrivning, kunst og erindringspolitik fra dansk kolonihistorie kan fungere som konfliktrum, der holder pluralitet, konflikt og tvivl levende.

Fra konsensus til konflikt

Den nuværende regerings tale om en 'åndelig oprustning' præsenteres som et samlende projekt, der skal styrke et dansk dannelsesfællesskab og et fælles demokratisk sindelag. Begrebet er dog ikke klart defineret, og ambitionen om at skabe øget konsensus, fællesskab og national identitet rummer en risiko for at marginalisere pluralitet, konflikt og tvivl. Fra politisk side er begrebet blandt andet blevet aktualiseret i Børne- og undervisningsminister Mattias Tesfayes interview i *Weekendavisen* i januar 2025, hvor åndelig oprustning kobles til behovet for et stærkt 'vi', patriotisme og national identitet.¹ En beslægtet forståelse fremgår af statsminister Mette Frederiksens grundlovstale, hvor åndelig oprustning forbindes med styrkelsen af det demokratiske sindelag og modstand mod splittelse og polarisering.² I begge tilfælde fremstår national sammenhængskraft som forudsætning for demokratisk handlekraft. Denne

1 Bennike 2025, https://www.weekendavisen.dk/samfund/aandelig-oprustning?gaa_at=eafs&gaa_n=AWETSqeolQaEf9d6AE7MXHJbQn7fOqlgtohjfHbKnyBNNxMadEnStrZqMD2HwvsAI5U%3D&gaa_ts=69664ba2&gaa_sig=WLN84ZvuokCldilE4aRt58qtGwgH40cJBkFjLtvH5CA2N9cmfcspu5y3dWsOEIX52GTvtRlx7WqAvWBcOnJw%3D%3D (Besøgt 6/4 2026).

2 Statsministeriet 2025, <https://stm.dk/statsministeren/taler/statsministerens-tale-til-grundlovsdag-paaroeadding-hoejskole/> (Besøgt 6/4 2026).

konsensusorienterede brug af begrebet åndelig oprustning kan imidlertid risikere at transformere politisk konflikt til ekskluderende grænsedragning mellem et 'vi' og et 'dem'. Dermed bliver åndelig oprustning ikke en styrkelse af åndsfriheden, men et projekt for moralsk mobilisering. Det er netop denne forståelse, der i det følgende udfordres gennem en agonistisk tilgang.

Jeg argumenterer her for, at åndelig oprustning kan forstås som et kulturelt begreb, der fastholder pluralitet, konflikt og tvivl som demokratiets grundbetingelser. Begrebet forstås her som en agonistisk praksis, der i højere grad understøtter uenighed og kritisk selvrefleksion end bekræfter fælles identiteter. Her opfattes tvivl ikke som et svaghedstegn, men som en intellektuel og etisk kapacitet, der kan bidrage til samfundets modstandskraft over for indoktrinerende retorik, moralsk entydighed og kulturel ensretning. Den demokratiske dimension af åndelig oprustning handler dermed ikke om at etablere et harmonisk 'vi', men om at skabe en ramme, hvor uenighed kan udfolde sig uden at omdanne modstandere til fjender.

I det følgende undersøges dette med den danske kolonihistorie som case, nærmere bestemt hvordan kolonitiden i de senere år er blevet genstand for intens offentlig forhandling mellem politik, kulturinstitutioner og kunstneriske praksisser. Den koloniale fortid udgør et særligt sigende eksempel, da den længe har indtaget en marginal og ofte harmoniseret plads i den nationale selvforståelse, men i stigende grad er den blevet aktualiseret gennem monumenter, dokumentarfilm og skønlitteratur. Netop her træder spændingen mellem konsensus og konflikt tydeligt frem i spørgsmålet om, hvorvidt kolonihistorien skal integreres i en samlet national fortælling eller bør fungere som et vedvarende konfliktpunkt i den kollektive erindring.

Casedelen analyserer derfor ikke kolonihistorien som sådan, men derimod de måder, hvorpå den iscenesættes og forhandles i det offentlige rum, i metanarrativer i historieskrivning, æstetiske interventioner i byens monumenter og som fortolkninger i film og litteratur. Kolonihistorien fungerer dermed som et eksempel på, hvordan erindringspolitik og kunst kan fungere som demokratiske konfliktrum.

Agonisme som demokratisk praksis

Chantal Mouffes agonistiske demokratiteori tager udgangspunkt i, at enhver social orden er af hegemonisk karakter og dermed resultatet af magtkampe mellem konkurrerende fortolkninger og interesser.³ I opposition til deliberative demokratimodeller hos blandt andet Jürgen Habermas, der søger rationel konsensus, retter Mouffe en bredere kritik mod en liberal-demokratisk tradition, som forstår politik som et spørgsmål om argumentation og gradvis enighed.⁴ I denne tradition antages det, at

3 Dette er gennemgående i hendes forfatterskab, men her tages afsæt i Mouffe 2013.

4 Mouffe refererer blandt andet til Habermas 1997.

uenighed i princippet kan overvindes gennem bedre ræsonnementer og mere inkluderende rådslagning, samt at det politiske rum ideelt set bør frigøres fra affekt, identitet og magtkamp. For Mouffe indebærer denne konsensusorienterede tilgang imidlertid en risiko for, at grundlæggende konflikter om værdier og samfundets retning fremstilles som tekniske eller administrative spørgsmål snarere end reelle politiske stridigheder. Dermed forsvinder konflikter ikke, men forskydes og kan vende tilbage i mere polariserede og antagonistiske former. Dette ses i Mouffes sondring mellem *the political*, som er den uundgåelige konfliktuelle dimension i sociale relationer og i samfundet generelt set, og *politics*, som er de sociale praksisser og institutioner sat i verden til at organisere den sociale orden og håndtere *the political*.⁵ Det afgørende for et pluralistisk demokrati er således ikke at forsøge at ophæve det konfliktuelle fundament, som udspringer af *the political*, men derimod at institutionalisere den på en måde, der forhindrer, at politiske modsætninger udvikler sig til fjendskab. Her skelner Mouffe mellem antagonisme, hvor modstanderen opfattes som en fjende, der truer fællesskabets eksistens, og agonisme, hvor modstanderen anerkendes som en legitim politisk modpart, hvis ret til at deltage i kampen om samfundets værdier ikke betvivles. Demokratiets opgave er således ikke at afskaffe konflikt, men at sikre institutionelle rammer, hvor uenighed kan udfolde sig uden at blive voldelig eller eksistentielt truende.

Set i dette lys rummer begrebet åndelig oprustning en spænding mellem mobilisering og enhed på den ene side og pluralitet og konflikt på den anden. Frem for at gøre åndelig oprustning til et hegemonisk projekt, der skal samle befolkningen om én entydig forståelse af nationale værdier, kan det forstås som en agonistisk praksis, der kan styrke samfundets evne til at håndtere uenighed som et demokratisk vilkår. Alt imens må en sådan mod-hegemonisk praksis have for øje, at den også kan stabilisere sig som en ny norm og dermed reproducere de eksklusioner, den søger at udfordre. Denne dobbelte bevægelse mellem kritik af den etablerede, konsensusprægede kolonifortælling og fremvæksten af nye, potentielt dominerende modnarrativer bliver tydelig i de seneste års offentlige og institutionelle forhandlinger om kolonihistorien.

Et koloniale hul i den danske selvforståelse

Den danske kolonihistorie er et eksempel på, hvordan erindring og glemsel kan producere konsensus, og hvordan kunstneriske interventioner kan åbne op for ømtålelige diskussioner. Til trods for Danmarks aktive deltagelse i den transatlantiske slavehandel og koloniale udbytning har denne del af historien længe haft en marginal plads i offentligheden.⁶ Morten Buttenschøn påpeger, at først inden for de seneste 10-

5 Mouffe 2013, s. 2-3.

6 I det nedenstående trækker jeg især på Nielsen 2017 og Drachmann 2017.

15 år er der er sket mere systematiske ændringer i et skolepensum, der tidligere var præget af nostalgi og forestillingen om Danmark som en tidligere "stor nation" mere end som kolonimagt.⁷ Sammenlignet med andre tidligere kolonimagter har danske museer historisk haft et relativt begrænset fokus på landets koloniale fortid, og indtil for nylig fandtes der ingen officielle mindesmærker, der eksplicit forholdt sig til Danmarks rolle i den transatlantiske slavehandel. Dette fravær skal ses som resultatet af en dominerende patriotisk narrativ, hvor Danmarks koloniale fortid er blevet fortolket som en historie om driftighed, handel og moralsk storsind.⁸ Som Karen Fog Olwig beskriver, er fortællingen om kolonitiden ofte blevet struktureret omkring ideen om, at Danmark mistede sin position som kolonimagt som følge af en human handling, hvilket vil sige frigivelsen af slaverne, hvor økonomisk og geopolitisk tab blev omfortolket til moralsk gevinst.⁹ Denne fortælling siger dog i højere grad noget om nutidig dansk selvforståelse end om den historiske realitet og har, som Drachmann påpeger, fået lov at dominere i fraværet af stærke kritiske modnarrativer.¹⁰

Her er det relevant at se på begrebet *agonistic memory* fra nyere erindringsstudier.¹¹ Dette begreb er inspireret af Mouffes agonistiske demokratiteori ved at argumentere for, at kollektive erindringer ikke nødvendigvis bør orientere sig mod forsoning eller fælles konsensus, men derimod fastholde konflikt, uenighed og modstridende fortolkninger af fortiden som demokratiske vilkår.¹² Ud fra dette kan museer, monumenter og kunstneriske interventioner optræde som agonistiske erindringsrum, hvor historiske konflikter ikke opløses, men holdes åbne. Netop denne sondring mellem konfliktåben og konfliktneutraliserende erindring er central i forhold til den danske kolonihistorie, der ikke som sådan har været glemt, men selektivt erindret på måder, der neutraliserer konflikt. De materielle og institutionelle spor fra kolonitiden som bygninger, museumssamlinger og nationale fortællinger reproducerer fortsat de magtstrukturer, der var gældende under kolonistyret, og bidrager dermed til at fastholde bestemte hierarkier for, hvem der fremstår som historiske aktører, og hvem der forbliver usynlige.

I et mouffesk perspektiv udspiller erindringskampe sig ikke kun i politiske institutioner, men også i kunstneriske og kulturelle sfærer.¹³ Kunst kan fungere som en agonistisk praksis, der udfordrer dominerende konsensusformer og synliggør de konflikter, som den herskende orden søger at neutralisere. Dens kritiske potentiale ligger ikke i entydige budskaber, men i æstetiske forskydninger, der åbner for alternative måder at identificere sig på. I denne sammenhæng spiller billedkunstnernes

7 Citeret i Nielsen 2017, s. 81.

8 Nielsen 2017, s. 81; Drachmann 2017, s. 49-50.

9 Citeret i Drachmann 2017, s. 49-50.

10 Drachmann 2017, s. 50.

11 Se Bull og Hansen 2016 og 2021.

12 Dette er en hovedpointe i Bull og Hansen 2016 og 2021.

13 Mouffe 2013, s. 85-105.

La Vaughn Belles og Jeannette Ehlers' kunstnerisk mindesmærke *I Am Queen Mary* for Mary Thomas en helt særlig rolle.

I Am Queen Mary blev indviet i marts 2018 og var en syv meter høj bronzeskulptur foran Det Vestindiske Pakhus på Toldboden i København.¹⁴ Monumentet forestiller en sort kvinde, der sidder rank og magtfuld med en pisk i hænderne og et direkte, udfordrende blik rettet mod beskueren. Figuren repræsenterer ikke en konge, general eller national helt, men derimod en historisk aktør, der traditionelt set har befundet sig i periferien af den danske historieskrivning: en sort kvinde, arbejder og oprørsleder. Mary Thomas var en central skikkelse i Fireburn-oprøret på St. Croix i 1878, der fandt sted flere årtier efter slaveriets ophør og vidner om, at undertrykkelsen fortsatte i nye former. Ved at give hende plads på en piedestal i det københavnske byrum foretog Ehlers en bevidst omvendning af de hierarkier, som både monumenttraditionen og den koloniale erindringskultur bygger på.

I dette lys bliver monumentet en intervention, der synliggør det, som den dominerende konsensus har fortrængt og giver stemmer til positioner, der ellers marginaliseres i hegemoniet. Netop fordi monumentet blev placeret foran Det Vestindiske Pakhus og indgik i det officielle byrum, illustrerer det den centrale pointe hos Mouffe, at kritisk kunst ikke nødvendigvis skal placere sig uden for eller i opposition til de eksisterende institutioner. Mod-hegemoniske interventioner kan derimod også finde sted indefra; i museer, monumenter og andre kulturelle institutioner, så længe der skabes mulighed for konflikt, uenighed og kritik. Statuen benytter sig da også af magtens billedsprog, men vender det mod sig selv ved at synliggøre dem, der ellers har været udelukket fra den nationale erindring. Som agonistisk erindringsintervention søger *I Am Queen Mary* ikke forsoning eller harmonisering, men insisterer på konflikt som en nødvendig del af erindringsarbejdet. Det producerer ikke et entydigt nationalt 'vi', men åbner et offentligt rum, hvor konkurrerende fortolkninger af Danmarks koloniale fortid bringes i spil. Monumentet udfordrer forestillingen om Danmark som 'den venlige kolonimagt', og synliggør de magtforhold og former for vold, som denne narrativ har haft tendens til at nedtone eller fortrænge.¹⁵ Eller som kulturminister Joy Mogensen udtalte i forbindelse med værket: "Kun hvis vi husker vores fortid, kan vi komme godt ind i fremtiden. Derfor skal vi være bevidste om historien i hele dens mangfoldighed og alle dens nuancer".¹⁶ *I Am Queen Mary* kan ses som et forsøg på at genpolitisere den kollektive erindring ved at fastholde uenighed og uafklarede spændinger frem for at lukke dem gennem konsensus. På den måde er det med til at demonstrere, hvordan kunst og monumenter kan fungere som demokratiske konfliktrum, hvor nationale selvforståelser ikke bekræftes, men forhandles.

14 I Am Queen Mary, <https://www.iamqueenmary.com> (Besøgt 6/4 2026).

15 Nielsen 2017, s. 81.

16 Art Matter 2021, <https://artmatter.dk/journal/i-am-queen-mary-skal-fortsat-minde-os-om-kolonitiden/> (Besøgt 6/4 2026).

Sådanne konflikter vidner ikke om demokratisk svaghed, men om en levende politisk kultur, hvor fortiden forbliver åben for kritik og nyfortolkning.

Denne form for konfliktåben erindringspraksis udfolder sig også i skønlitteraturen, hvilket eksempelvis ses i Nauja Lynges roman *Grønlandseksperimentet* (2025), hvor de koloniale relationers eftervirkninger tematiseres gennem en fortælling, der udfordrer både den danske selvforståelse og forestillingen om et harmonisk rigsfællesskab.¹⁷ Dette kommer blandt andet til udtryk i konfrontationerne mellem den grønlandsk-danske hovedperson Susanne Egede, der ikke har meget til overs for hverken danskere eller Danmark. De danskere, som hun møder på sin vej, udtrykker fordomme over for grønlændere, men siger samtidig fra, når de mener, at Susannes beskyldninger af Danmark som en kriminel nation går for langt. Romanen berører både udbredte racistiske forestillinger om den alkoholiserede og forhutlede grønlænder og viser samtidig, hvordan indflydelsesrige danskeres syn på grønlændere som et mindreværdigt folk, der ikke blev anset for i stand til at tage vare på sig selv, blandt andet lå til grund for spiralsagen, hvor danske myndigheder i 1960'erne og 1970'erne iværksatte en omfattende præventionskampagne i Grønland, hvor flere tusinde piger og kvinder ofte uden informeret samtykke fik opsat spiral. Gennem denne pluralitet af uforenelige perspektiver åbner romanen et konfliktuelt rum, hvor modstridende erfaringer bringes i spil, og hvor den koloniale fortid forhandles mere end samles i en fælles konsensus.

Samtidig rejser den aktuelle koloniale erindringskultur et andet spørgsmål om, i hvilken grad det postkoloniale perspektiv fortsat fungerer som mod-hegemonisk intervention, og i hvilken grad det har opnået en institutionel og kulturel gennemslagskraft, der gør det til en ny norm. I de senere år er kolonihistorien blevet genstand for markant opmærksomhed i museer, monumenter, undervisning og mediedækning. Denne synlighed kan ses som udtryk for en agonistisk åbning af det nationale narrativ. Men netop i kraft af sin udbredelse risikerer den også at fremstå som et nyt hovednarrativ, hvilket kan udløse modreaktioner. Kontroversen omkring DR-dokumentaren *Grønlands hvide guld*, som blev sendt på DR i februar 2025, og som efter omfattende kritik blev afpubliceret, illustrerer netop denne dynamik.¹⁸ Her blev den koloniale fortid genstand for åben konflikt om fortolkning, metode og legitimitet. Sagen viser, hvordan også kritiske perspektiver, når de opnår institutionel gennemslagskraft, selv bliver genstand for hegemonisk kamp. I et mouffesk perspektiv er dette ikke en anomali, men et vilkår, da enhver orden er hegemonisk og dermed midlertidig. Spørgsmålet er derfor ikke, om et perspektiv bliver dominerende, men om det fortsat giver plads til konflikt, modsigelse og legitime modpositioner.

17 Lyng 2025.

18 DR 2025, <https://www.dr.dk/presse/presse-koncern/dr-afpublicerer-dokumentar> (Besøgt 6. april 2026).

Åndelig oprustning som agonistisk praksis

Regeringens tale om åndelig oprustning tager udgangspunkt i forestillingen om, at demokratiets styrke afhænger af et stærkt og harmonisk 'vi' knyttet til patriotisme, national identitet og sammenhængskraft. Denne kommentar har imidlertid argumenteret for, at en sådan konsensusorienteret forståelse, hvor fællesskabet gøres til norm og nationale værdier ophøjes til kriterier for demokratisk sindelag, risikerer at forvandle uenighed til fjendtlighed og dermed modstandere til trusler mod sammenhængskraften. Med afsæt i Chantal Mouffes agonistiske demokratiteori er det derfor blevet foreslået at forstå åndelig oprustning som en kulturel og politisk kapacitet til at rumme konflikt, pluralitet og tvivl som uomgængelige vilkår for demokrati. Et levende demokrati forudsætter ikke fraværet af konflikt, men institutionelle og kulturelle rammer, der gør det muligt at håndtere uenighed uden at lade den udvikle sig til fjendskab. På denne måde bliver åndelig oprustning ikke et projekt for national enhed, men en styrkelse af samfundets evne til at leve med og forhandle modsatrettede perspektiver.

Denne agonistiske demokratiforståelse får ikke mindst betydning i forhold til kultur, kunst og erindringspolitik. Kunstneriske praksisser og kollektive erindringer er ikke blot spejle af samfundet, men medskabere af de rum, hvor fællesskaber formes og udfordres. Eksemplerne fra den danske kolonihistorie har vist, hvordan konsensusorienterede erindringsformer kan producere tavshed og marginalisering, mens agonistiske erindringsrum kan åbne for kritisk refleksion og demokratisk uenighed. I både kunst og offentlige debatter bliver fortiden dermed ikke harmoniseret, men holdt åben i sin konfliktualitet, hvor modstridende erfaringer og fortællinger kan komme til orde.

Dette rejser imidlertid også spørgsmålet om konfliktens grænser. Ikke enhver æstetisk provokation eller normoverskridelse kan uden videre forstås som agonistisk. Ud fra Mouffe forudsætter agonismen, at modstanderen anerkendes som legitim deltager i det demokratiske rum, hvorfor kunstneriske eller politiske praksisser, der søger at afhumanisere, ekskludere eller delegitimere bestemte grupper, bevæger sig fra agonisme mod antagonisme. Den afgørende skillelinje går ikke mellem god og dårlig smag, men mellem konflikt, der åbner for pluralitet, og konflikt, der lukker den. Åndelig oprustning indebærer derfor ikke, at alle synspunkter er lige gyldige, men hvor grænsen mellem legitim dissens og uacceptabel konflikt præcist skal trækkes, kan ikke fastlægges én gang for alle. Den må derimod løbende forhandles i det demokratiske rum.

En agonistisk offentlighed forudsætter, at modstridende perspektiver kan konfrontere hinanden uden at opløse den fælles politiske ramme, der gør uenigheden mulig. Åndelig oprustning kan i dette perspektiv forstås som en oprustning i demokratisk konflikttolerance, hvilket vil sige evnen til at leve med uafklarede spørgsmål, ubehagelige historier og uenige fortolkninger uden at søge tilflugt i forenkede fæl-

lesskabsfortællinger. I en tid præget af geopolitisk usikkerhed og øget pres for national samling er denne kapacitet netop afgørende. Det er ikke konsensus, men måden vi håndterer uenighed på, der i sidste ende afgør demokratiets modstandskraft. En agonistisk åndelig oprustning peger derfor ikke mod et mere homogent fællesskab, men mod et mere åbent, konfliktuelt og refleksivt demokrati. I dette perspektiv bliver kultur, kunst og erindringspolitik ikke blot spejle af samfundets konflikter, men centrale arenaer, hvor demokratiets konflikter kan udfolde sig uden at bryde det politiske fællesskab. Åndelig oprustning handler derfor ikke om at beskytte en fælles fortælling mod kritik, men om at styrke samfundets evne til at leve med, diskutere og gentænke den.

Litteraturliste

- Bull, Anna Cento og Hansen, Hans Lauge 2016: "On agonistic memory". *Memory Studies* 9:4, s. 390–404. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698015615935>.
- Bull, Anna Cento; Hansen, Hans Lauge og Francisco Colom-González 2021: "Agonistic Memory Revisited". Stefan Berger og Wulf Kansteiner (red.): *Agonistic Memory and the Legacy of 20th Century Wars in Europe*, Palgrave Macmillan Memory Studies, s. 13–38.
- Drachmann, Emilie Paaske 2017: "Toldbodens nye dronning – den danske kolonialismes im/materielle aftryk". *Slagmark* 2017:75, s. 45–58.
- Habermas, Jürgen 1997: *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Polity Press.
- Lynge, Nauja 2025: *Grønlandseksperimentet*. Forlaget Frydenlund.
- Mouffe, Chantal 2013: *Agonistics: Thinking the World Politically*. Verso.
- Nielsen, Vibe 2017: "Museale formidlinger af fortiden som kolonimagt på danske og britiske museer". *Slagmark* 2017:75, s. 81–93.

Websteder

- Art Matter 2021, "I m Queen Mary skal fortsat minde os om kolonitiden" <https://artmatter.dk/journal/i-am-queen-mary-skal-fortsat-minde-os-om-kolonitiden/> (Besøgt 6/4 2026).
- Bennike, Christian 2025, "Åndelig oprustning". *Weekendavisen*, 30. januar. https://www.weekendavisen.dk/samfund/aandelig-oprustning?gaa_at=eafs&gaa_n=AWEtsqeoIQaEf9d6AE7MXHJbQn7fOqlgtohjfhBkNYBNNxMadEnSTrZqMD2HwvsAI5U%3D&gaa_ts=69664ba2&gaa_sig=WLN84ZvuokClidile4aRt58qttGwgH40cJBkbfjLtvH5CA2N9cmfcspu5y3dWsOEIX52GTvtRlx7WqAvWBcOnJw%3D%3D (Besøgt 6/4 2026).
- I Am Queen Mary, <https://www.iamqueenmary.com> (Besøgt 6/4 2026).

DR 2025, <https://www.dr.dk/presse/presse-koncern/dr-afpublicerer-dokumentar> (Besøgt 6. april 2026).

Statsministeriet 2025, "Statsministerens tale til grundlovsdag på Rødding Højskole", 5. juni. <https://stm.dk/statsministeren/taler/statsministerens-tale-til-grundlovsdag-paa-roedding-hoejskole/> (Besøgt 6/4 2026).

English summary

Agonistic Spiritual Mobilization

This article examines the concept of 'spiritual mobilization' in the context of contemporary discussions of Denmark's colonial past. It argues that the strength of democracy should not be grounded in national consensus, but in the capacity to accommodate pluralism, conflict, and doubt. Drawing on Chantal Mouffe's theory of agonistic democracy, the article analyses how political rhetoric, artistic practices, and memory politics shape the conditions for democratic contestation. Through examples from Danish colonial history, it demonstrates how consensus-oriented narratives can marginalize uncomfortable experiences, whereas agonistic forms of memory can open spaces for critical reflection and democratic disagreement. On this basis, the article proposes an understanding of spiritual mobilization as a cultural and democratic capacity to engage with conflict, rather than as a project of national unity.